

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців
України
Кам'янець-Подільська центральна міська бібліотека
імені Костя Солухи

*Бібліотечна справа на Поділлі:
минуле і сучасність*

Кам'янець-Подільський
2016

УДК 02(477.43)(082)
ББК 78.34(4Укр33)Я431

Б 59

Рецензенти:

М.П.Олійник – доктор історичних наук, в.о.професора Хмельницького національного університету;

Ю.В.Телячий – доктор історичних наук, професор, начальник управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ)

Редакційна колегія:

Дубінський В.А., кандидат історичних наук, доцент (голова);

Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор;

Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор;

Філінюк А.Г., доктор історичних наук, професор;

Комарніцький О.Б., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар).

Б-59 Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність: матеріали науково-практичної конференції, м.Кам'янець-Подільський, 21 червня 2016 р. / [редкол.: В.А.Дубінський (голова), О. М. Завальнюк Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2016. – 94 с.

У збірнику вміщено матеріали науково-практичної конференції «Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність», яка відбулася 21 червня 2016 р. на базі Кам'янець-Подільської міської центральної бібліотеки імені Костя Солухи. Видання призначено для науковців, працівників бібліотечної сфери, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та розвитком бібліотечної галузі на Поділлі.

**Видання здійснене при сприянні МО політичної партії «Рідне місто»
(голова Василь Гаврилюк).**

УДК 02(477.43)(082)
ББК 78.34(4Укр33)Я431

© Автори статей, 2016

ДО ІСТОРІЇ ГОЛОВНОЇ БІБЛІОТЕКИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

Друга половина січня 2016 року в Кам'янці-Подільському пройшла під знаком ювілею центральної міської бібліотеки. За початкову дату свого існування головна книгозбірня міста над Смотричем узяла 13 січня (1 січня за старим стилем) 1866 року. Того дня в губернському місті, яким був тоді Кам'янець-Подільський, відкрили російську публічну бібліотеку. Отже, випала слухна нагода відсвяткувати 150-річчя книгозбірні.

Ювілейні урочистості почалися 14 січня. Цього дня в центральній міській бібліотеці було проведено пізнавальну вікторину «Бібліотечний ерудит». Цей захід мав на меті привернути увагу учнівської та студентської молоді до бібліотеки, ознайомити її зі сторінками історії закладу, показати важливість книги та престижність читання.

20 січня, в рамках святкування ювілею, працівники центральної бібліотеки на Алеї вишиванки біля Молодіжного скверу провели вуличну презентацію «Бібліотека запрошує друзів». Ця акція мала триєдину мету: популяризувати бібліотеку як інформаційний центр громади міста, залучити до книгозбірні нових користувачів, створити позитивний імідж бібліотеки як культурного вогнища на Поділлі.

24 січня на Алеї вишиванки на кам'янчан очікувала ще одна піар-акція від ювілярки: «Е-послуги для громади». Цього разу в центрі уваги були електронні послуги сучасно обладнаних публічних бібліотек, до яких, звісно, належить і центральна міська бібліотека. Учасники акції отримали буклет «Бібліотека — міст до е-урядування», детально дізналися про е-послуги бібліотеки, ознайомилися з історичними віхами, здобутками та перспективами сучасної книгозбірні.

Головні ювілейні урочистості відбулися 28 січня 2016 року. Цього дня, зокрема, в міській раді працівники центральної бібліотеки представили виставку «Мудрість віків переходить у вічність». Суть цього девізу розкривали чотири розділи: «Подорож тривалістю у 150 років», «Наше сьогодні — наші здобутки», «Золота полиця бібліотеки» та «Родзинки української літератури». Цього ж дня в різних мікрорайонах міста проводилася флаєр-акція «Цей дивний світ — бібліотека». Перехожих знайомили з історією першої на Поділлі бібліотеки, її сучасними послугами та вручали кожному флаєр.

28 січня відбувся також бібліотечний квест «Як пройти в бібліотеку?», який розширив знання мешканців міста про центральну книгозбірню, про об'єкти, що її оточують, про знакові події, пов'язані з її діяльністю. Родзинкою дня стало бібліотечне таксі, яке з 12.00 до 15.00 курсувало маршрутом №1. Його пасажирів взяли участь у пізнавальному конкурсі «Літературні перлинки».

Завершився день величним святковим шоу «Ювілей храму книг» у читальному залі центральної міської бібліотеки. Ведучою та душею заходу була

заступник директора Тамара Вонсович. Для кожного гостя вона підшукала щире, тепле й привітне слово. А гостей було чимало: з міста, області й району; представники влади, закладів культури, творчих організацій. Дві години потужно струмував ювілейний водограй вітань, подарунків, музичних номерів. Крім того, присутні переглянули відеоролик «Подорож тривалістю у 150 років», підготований працівниками центральної бібліотеки. Як кажуть, святкування вдалося на славу.

А тепер, коли головні ювілейні заходи відшуміли, спробуємо з'ясувати: а скільки насправді років Кам'янець-Подільській центральній міській бібліотеці? Для цього скористуємося детальною статтею про історію книгозбірні, розміщеною на її сайті (cbsmkam-pod.at.ua/index/istorija_biblioteki/0-4), та низкою інших матеріалів.

Отже, 1865 року київський генерал-губернатор Олександр Безак, який як начальник опікувався трьома губерніями — Київською, Волинською та Подільською, виробив статут російських публічних бібліотек у центрах цих губерній — Києві, Житомирі та Кам'янці-Подільському. Цей документ 5 липня того ж 1865 року затвердило Міністерство внутрішніх справ Російської імперії. На основі виробленого й ухваленого статуту 1 січня 1866 року відкрито бібліотеку в Кам'янці-Подільському (цю дату, як і попередню, подано за тодішнім старим стилем). Метою її відкриття, як і бібліотек у Києві та Житомирі, було «зміцнення російського елемента в цих споконвіку російських містах шляхом поступового впливу на розум і поняття людей, які не мали уявлення про нашу батьківщину, про нашу літературу та про нашу науку». Бібліотеки повинні були складатися суто з російських книг і газет, мали сприяти зміцненню російських начал у краї, допомагати правильному розумінню заходів уряду, полегшити можливість тіснішого ознайомлення з російською мовою.

У Житомирі бібліотеку офіційно відкрили 10 квітня 1866 року (за старим стилем). Від неї веде відлік сучасна Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олега Ольжича. Звідси маємо два висновки. По-перше, не тільки в Кам'янці-Подільському, але й у Житомирі відлік історії головної книгозбірні міста ведуть від відкритої там далекого 1866 року російської публічної бібліотеки. По-друге, Кам'янець-Подільська бібліотека на три місяці старша, ніж її ровесниця в Житомирі.

У Києві російську публічну бібліотеку відкрили 19 лютого (3 березня за новим стилем) 1866 року. Нині це Національна парламентська бібліотека України. Отже, і в Києві є бібліотека, яка веде відлік від заснованої 150 років тому російської публічної бібліотеки. І ще: наша бібліотека виявилася старішою і від своєї київської ровесниці. Щоправда, цього разу всього на сім тижнів.

Згідно з «Книгою рекордів України», яку уклав Георгій Маценко, найстарішою бібліотекою України, що діє нині, є наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, заснована 1608 року при колегії єзуїтів, а перша публічна бібліотека, призначена для широких кіл читачів, була відкрита 1830 року в Одесі. Згідно з цією ж книгою, старішими за Кам'янець-Подільську є наукові бібліотеки Харківського та Київського університетів

(відповідно 1805 та 1834 роки), обласна універсальна наукова бібліотека в Дніпропетровську (теж 1834 рік).

Зауважимо також, що Кам'янець-Подільській російській публічній бібліотеці, відкритій 1866 року, передувала Подільська губернська публічна бібліотека, дозвіл на відкриття якої вище начальство дало 1833 року. Як зазначив Юхим Сіцінський, попередниця «мала здебільшого книги римсько-католицьких монастирів, скасованих на Поділлі, і майже не була доступна для публіки, тим паче, що складалася з книг мало цікавих — польських, латинських, а також із розрізнених журналів».

Отже, публічну бібліотеку в Кам'янці-Подільському започатковано ще 1833 року. Проте її пропольська орієнтація (а Кам'янець-Подільський до 1793 року входив до складу Речі Посполитої) змусила колонізаторську російську адміністрацію для посилення російського впливу в краї по-новому відкривати в місті публічну бібліотеку.

1891 року книгозбірня в Кам'янці-Подільському відзначила перше 25-річчя. З цієї нагоди побачила світ книжка «Двадцятип'ятиріччя Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки (1886-1890)». Її автором став учитель місцевої гімназії Іван Михалевич, який багато зробив для облаштування бібліотеки як голова її розпорядчого комітету.

«У нас дуже мало даних і свідчень про те, як діяла перша на Поділлі публічна бібліотека в наступному 25-літті, — читаємо в історії сучасної Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки. — На початку Першої світової війни бібліотека зовсім закривається, бо немає коштів на її утримання. Відкрившись після дворічної перерви, бібліотека існує виключно за рахунок внесків читачів. Вибір книжок обмежений, певна кількість міського чиновного населення виїхала з міста у зв'язку з воєнними діями разом із губернськими установами до Вінниці та інших міст».

На цьому, власне, історія Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки завершилася. Далі на сайті читаємо: «Відродилася бібліотека після перемоги Жовтневої революції. Вона відкриває двері перед новим, радянським читачем у грудні 1922 року, на території Губернаторської площі, як центральна бібліотека міста Кам'янця-Подільського. Вперше за довгі роки свого існування вона одержує державне приміщення. Книжковий фонд бібліотеки — 25 тисяч примірників. Вже за перші 20 днів у читальному залі бібліотеки побувало 1420 читачів. В практику роботи бібліотеки входять нові форми зв'язку з читачами: організація книжкових виставок. Центральна бібліотека була ініціатором створення бібліотек у селах повіту».

Зробимо кілька зауваг. По-перше, архівіст Віталій Бабляк у статті «Перша робітничка», опублікованій 23 грудня 1972 року в газеті «Прапор Жовтня», вказав точну дату, коли в Кам'янці-Подільському розпочала роботу перша центральна робітничка бібліотека. Це 21 грудня 1922 року. По-друге, Губернаторська площа — це нинішній майдан Вірменський ринок. Але найголовніше, що потребує уточнення: чи є перша центральна робітничка бібліотека міста спадкоємницею Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки? З контексту наведених подій видно, що ні. Точнісінько так само, як російська публічна бібліотека,

відкрита 1866 року, не стала спадкоємницею губернської публічної бібліотеки, започаткованої 1833 року.

Тож напрошується простий логічний висновок: сучасна Кам'янець-Подільська центральна міська бібліотека, попри всі трансформації та перерву в роботі в 1941-1944 роках під час окупації міста німцями, є прямою спадкоємницею першої центральної робітничої бібліотеки міста, відкритої 21 грудня 1922 року, тож їй нещодавно виповнилося 93 роки. А історія Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки внаслідок низки історичних катаклізмів завершилася десь між 1917 і 1920 роками.

Найбільш вивченим і близьким нам є повоєнний період діяльності бібліотеки. Її відродження почалося 1 квітня 1944 року, коли Ніна Володимирівна Кречет видала наказ про те, що вона приступила до роботи на посаді завідувача бібліотеки Кам'янця-Подільського. Розміщувалася тоді міська книгозбірня на вулиці Резервуарній, яку невдовзі перейменували на Уральську. 1951 року бібліотека перебралася в окреме однопверхове приміщення на вулиці Ленінградській (нині — Лесі Українки), а 1969 року — в триповерхове приміщення колишнього будинку для банківських працівників на вулиці Чкалова (нині — Князів Коріатовичів). Щоразу зростала площа бібліотечних приміщень: спочатку 70 кв.м, потім — 309 кв.м, нарешті — 659 кв.м.

Найдовше, понад 20 років (у 1973-1996 роках), очолювала бібліотеку Маргарита Бойцова. 1 лютого 1996 року її наступником став Валерій Любецький. На жаль, 14 вересня 2014 року смерть обірвала його плідну діяльність. Від 1 жовтня 2015 року директором бібліотеки працює Людмила Геплюк.

Проблеми з датуванням мають не тільки бібліотеки та інші установи, а й міста. 24 вересня 2008 року в Києві навіть відбувся круглий стіл на цю тему: «Датування міст як проблема історичної урбаністики: європейський та український досвід». Уважно вислухавши академічні суперечки колег, доктор історичних наук Наталя Яковенко слушно зауважила:

«І ви хочете цю академічну схоластику донести до людей? Та нащо вона їм? Вони живуть у своєму рідному місті, вони «знають», що воно виникло в якусь прекрасну мить, коли прийшов козак Барвінок та й поставив загорожу з лози — достоту як Ромул і Рем стіну, і так з'явилося їхнє чудове місто, і Барвінок та хтось там біля нього — це їхні прямі предки».

Справді, в Кам'янці-Подільському склалася традиція виводити історію головної книгозбірні міста від 1(13) січня 1866 року. І сформувалася вона не сьогодні: 15 січня 1966 року міська бібліотека відсвяткувала своє сторіччя в міському Будинку культури. Тож чи варто руйнувати гарну традицію? Всі ми, з одного боку, прагнемо виглядати молодшими, але, з другого боку, хочемо, щоб місто чи село, в якому ми мешкаємо, організація, з якою пов'язана наша діяльність, були якнайстаршими.

Чимало бібліотек мають імена. Це досить зручно в усному мовленні. Так, ми кажемо «бібліотека Стефаніка» замість довгого й офіційного «Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаніка» чи «бібліотека Вернадського» (або навіть «Вернадка») замість «Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського».

Мала своє ім'я і головна бібліотека Кам'янця-Подільського. 18 квітня 1966 року їй надали ім'я Володимира Затонського, який свого часу мешкав і навчався в чоловічій гімназії в Кам'янці-Подільському. 29 травня 2012 року ім'я цього більшовицького діяча зняли з бібліотеки. Вона стала безіменною.

Була думка надати бібліотеці ім'я головного подільського просвітянина Костя Солухи (1861-1922), але депутати міської ради шостого скликання двічі відхилили цю пропозицію. Тож прихильникам цієї ідеї залишалося тільки жартувати на кшталт: «Я йду в бібліотеку не Солухи». 2016 року у депутатів міської ради сьомого скликання з'явилася гарна нагода надати бібліотеці ім'я Костя Григоровича до 30 травня, коли відзначалося 155-річчя від дня його народження. Народні обранці достроково впоралися з цією важливою справою ще 29 березня 2016 року, тож нині офіційно маємо Кам'янець-Подільську міську центральну бібліотеку імені Костя Солухи.

Ю.І. Блажевич

к.і.н., доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Н. Ю. Балабуст

ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У нинішній період національного відродження та духовного оновлення українського суспільства звернення до історії та розвитку церковно-парафіяльних бібліотек Подільського регіону в другій половині ХІХ ст. має важливе значення й в сучасних реаліях, коли духовно-просвітницька робота релігійних конфесій набула нового змісту і нових форм та методів впливу на атеїстичну частину населення, яке виховувалось в радянські часи, а також на підростаюче молоде покоління. Необхідно зазначити, що питання організації та функціонування церковних бібліотек різних рівнів частково розглядалося в наукових розробках вітчизняних та подільських дослідників ХІХ-ХХІ ст. Г. Данилевського, П. Ігнатовича, О. Левицького, І. Михневича, М. Мукалова, П. Троїцького, Є. Сіцінського, П. Лебединцева, І. Сесака, Ю. Хоптяра, А. Опрі, В. Прокопчука, О. Айвазян, І. Старенького, Т. Соломонової, В. Нестеренка, авторів цієї статті та інших. Мета цього дослідження – висвітлення місця і ролі церковно-парафіяльних бібліотек в зазначений період у духовному вихованні мешканців краю.

У другій половині ХІХ ст., коли в результаті церковної реформи 60-х – 80-х років ХІХ ст. почали засновуватись і функціонувати церковно-парафіяльні школи і створюватись при них невеликі бібліотеки, Подільська православна єпархія у духовно-адміністративному відношенні поділялась на 80, а з березня 1897 р., після укрупнення, – на 62 благочинницькі округи. Тут діяло 1641 церква, при них існувало 1230 церковних бібліотек: зокрема при церквах – 1182, 48 були книгозбірнями благочинницьких округів. Так, наприклад, тільки в 1897 р. було засновано 153 бібліотеки (134 – при церквах та 19 окружних) [1, с. 39]. Як бачимо, розквіт церковно-парафіяльного шкільництва повторно відбувався у 80-

90-ті рр. XIX ст., особливо після затвердження «Правил для церковнопарафіяльних шкіл» (1884 р.). А вже в 60-70-ті роки постійно виникали конфлікти щодо підпорядкування духовних і світських навчальних закладів (відповідно й бібліотек) між Священним Синодом РПЦ і Міністерством народної освіти. Державні чиновники хотіли підпорядкувати церковні школи Міністерству народної освіти, мотивуючи це тим, що в українських єпархіях священники, особливо місцеві, добре знали польську мову і нібито сприяли польським впливам на населення. Ієрархи ж православних єпархій виступали з позиції, що «польський чинник» навпаки, розповсюджувався у світських державних навчальних закладах, які у більшості були «розсадниками» революційних ідей і протесних акцій, особливо під час польського повстання 1863-1864 років на Правобережжі, зокрема й на Поділлі [2, с. 85-97]. Латентна, тобто прихована, боротьба між цими двома напрямками тривала й в 70-ті роки XIX ст., доки царський уряд, враховуючи наростання революційних подій в імперії на межі 70-80 рр., не дійшов до висновку, що духовні начала таких типів початкових світських і духовних шкіл, як школи грамоти, однокласні і двокласні школи, церковно-учительські школи, церковно-парафіяльні школи тощо повинні наповнюватися релігійно-духовним змістом, а учні повинні виховуватися законослухняними громадянами на основі імперських взірців і синодальних правил.

Ці питання, зокрема й проблеми фінансування таких навчальних закладів, створення церковних бібліотек, наповнення їх відповідною релігійною та світською літературою, періодичними виданнями, матеріальне забезпечення шкіл і церковно-шкільне меценатство неодноразово піднімалося на з'їздах духовенства, ставали предметом звернень до вищих державних та церковних структур. Так, наприклад, правлячі архієреї Подільської православної єпархії постійно закликали парафіяльних священників і благочинних округів робити одноразові та щорічні внески на придбання книг, передплату періодичних видань. Книжкова крамничка, що працювала при Подільській духовній консисторії, пропонувала священнослужителям, які в своїх парафіях започаткували книгозбірні, списки книг, каталоги книг рекомендованих для придбання, зокрема «Каталог книг, що найбільш необхідні для церковних бібліотек при кожній парафіяльній школі», опублікований на сторінках Подільських єпархіальних відомостей за 1879 рік [3, с. 280-282].

Внаслідок освітньої реформи 1884 р. та «Правил про церковно-парафіяльні школи» розпочався новий етап у розвитку церковної народної освіти. У Подільській губернії на початку XX ст. вже нараховувалось 1754 церковні початкові школи. У 1904-1905 навчальному році в них навчалось 90,3 тис. дітей обох статей [4, с. 1034-1035]. В цей же період в церковних школах покращились справи щодо організації пришкільних бібліотек. У 1904 р. їх вже було 1459 і в них зберігалось близько 213,0 тис. книг і брошур різного змісту й найменувань. На придбання підручників, навчальних посібників та книг для позакласного читання єпархіальним комітетом і його відділеннями на місцях витрачалось щорічно від 20 до 30 тис. руб. Для кращого забезпечення таких шкіл підручниками, книгами, необхідним письмовим приладдям, в кожному повіті

губернії були організовані спеціальні книжкові склади. Це сприяло підвищенню загальнокультурного рівня вихованців, розширенню їх кругозору та подальшому професійному зростанню [5, с. 98-99].

Необхідно також відзначити, що ще в середині ХІХ ст. імператор Микола І розпорядився створити особливий комітет на чолі з єпископом Макарієм для видання дешевих і доступних щодо змісту духовно-релігійних книг для пересічного населення імперії, а для написання таких творів залучати найбільш грамотних і підготовлених священиків та світських осіб з метою налагодження процесу духовно-морального виховання підростаючого покоління в дусі відданості «Престолу, Церкві і Вітчизні» згідно великодержавних стандартів та правил [2, с. 289]. У дореформену епоху церковні бібліотеки фактично були єдиними книгозбірнями населеного пункту і тому саме церковні видання використовувалися у нечисленних церковних школах. Таке монопольне становище стало причиною й того, що в бібліотеках була значна кількість світської літератури, зокрема азбука, начатки арифметики, невеликі збірки казок, легенд, віршів, оповідань з народного життя тощо. Враховуючи те, що духовенство в семінаріях певний час вивчало основи медичних знань і за необхідності виконувало роль медперсоналу, в церковних бібліотеках нагромаджувалась велика кількість книг з медичної проблематики, що успішно використовувалась священнослужителями під час епідемії тифу, чуми, дифтерії, холери, віспи тощо. Духовна консисторія і духовні правління на місцях видавали спеціальні укази про участь духовенства в протиепідемічних заходах [6, арк. 1-4], та про порядок інформування священиками вищих церковних інстанцій щодо перебігу цих хвороб [7, арк. 1-10]. Під час епідемій вони служили літургії окремо для таких хворих і причащали їх окремими ложками. Чимало священиків мали аптечки, ліки з яких продавалися мирянам за символічну плату. Для духівництва у часописі «Керівництво для сільських пастирів» було опубліковано цілу низку статей і матеріалів, корисних порад з медицини [8, с. 201-217].

З розвитком церковно-парафіяльного шкільництва пришкільні бібліотеки постійно поповнювалися й підручниками з навчальних дисциплін. Наприкінці ХІХ ст. організація шкільних бібліотек стала пріоритетною справою для церковної влади різних рівнів. Парафії зобов'язували щороку купувати книги для таких бібліотек щорічно хоча б на 5 руб. У церковних періодичних виданнях, зокрема й, як вже зазначалось, в Подільських єпархіальних відомостях, постійно стали друкуватися зразкові каталоги дешевих книг з різноманітної тематики, призначених для церковно-парафіяльних книгозбірень. Організаційні заходи супроводжувались практичною фінансовою підтримкою. З 1894 р. у розпорядження синодальної Училищної Ради стали надходити чималі суми для забезпечення бібліотек книгами. Так, наприклад, у 1897 р. Священний Синод РПЦ прохав вділити для забезпечення шкільних бібліотек 189,0 тис руб. – по 3,0 тис. руб. на кожен із 63 єпархій, зокрема й на Подільську. Однак з бюджету надійшло 1,5 млн. руб. тобто майже у вісім разів більше [9, с. 479]. Відповідно й зросла сума коштів, спрямованих в єпархії. Синодальна Училищна Рада, виходячи з такого фінансування, стала надсилати на місця цілі книжкові комплекти. Протягом 1898-1907 рр. фонди бібліотек, завдяки такій підтримці,

зросли втричі [9, с. 485]. В комплекти входила література духовно-морального та релігійного спрямування, а також світського та художнього характеру. Серед цих книг чільне місце займали Євангелія, Апостол, Часослов, Псалтир, «Мінея загальна», Службник, «Акафістник», «Книжечка молільна для всякої потреби», «Книга повчань щоденних», «Повчальна книга на недільні і святкові дні», «Домашній лікувальник», «Тріод пісна», «Тріод цвітна», «Трифологіон», «Ірмосник», «Книга повчальна Іоана Золотовустого», «Октоїх», «Книга про перемогу над супостатом» тощо.

Бібліотеки церковно-парафіяльних шкіл ставали осередками не тільки шкільного, але й громадського життя. Ними користувалися не лише школярі, але й грамотні випускники, і навіть неосвічені селяни, які переглядали в книгах ілюстрації. До речі, найбільшим попитом у мирян користувалася релігійна література, особливо про Ісуса Христа, Богоматір, святих апостолів і праведників, різноманітні сказання і притчі, морально-етичні оповідання тощо. Молодше покоління із задоволенням читало белетристику, історично-біографічну, географічну, сільськогосподарську та медичну літературу, а також періодику. Важливою складовою шкільних бібліотек були церковно-історичні і церковно-шкільні журнали, в яких друкувалися цікаві історичні події і факти, методичні розробки, поради і матеріали до навчальних предметів, виховні заходи, давалася інформація про внутрішнє життя церковно-парафіяльних шкіл тощо. Найпопулярнішим був київський часопис «Церковно-парафіяльна школа», який почав друкувати зразу ж після появи «Правил...» 1884 р. і довгі роки слугував відчутною підмогою для священників, вчителів і навіть учнів та їх батьків. Пізніше цей часопис був перейменований на «Західноруську початкову школу», однак не втратив свого значення і на початку ХХ ст. [2, с. 294].

Окрім церковно-парафіяльних шкіл на Поділлі, як і в інших губерніях, в кінці ХІХ ст. діяли особливі хати-читальні духовного відомства. Саме при бібліотеках і хатах-читальнях влаштовувалися народні читання, здебільшого пізно восени і взимку, на яких священники, вчителі й просто грамотні селяни чи міщани читали різноманітну цікаву інформацію морально-етичного характеру, про життя святих, пророків і праведників, мучеників за християнську віру, про подвиги народних героїв, на побутові теми. Таких хат-читалень при бібліотеках Подільської єпархії було небагато. Так, наприклад, в Держархіві Хмельницької області збереглося декілька справ про діяльність Ушицького і Летчівського повітових комітетів опікування про народну тверезість в 1913 р. і відповідно в 1916-1917 рр. (фонди №№ 494 і 495). Характерно, що в звітах цих комітетів відображено роботу щодо відвернення мешканців краю від шинку і пиятики. Якраз при хатах-читальнях організовувалися поряд з народними читаннями й народні чайні, де мирян вчили користуватися чайовими напоями, правилам культурного дозвілля.

З історичних документів відомо, що такі хати-читальні при бібліотеках церковних шкіл діяли в населених пунктах Ковбасна, Молокши Балтського повіту [10, с. 40, 44], Клебань, Поток Брацлавського повіту [10, с. 134, 171], Кордилівка Вінницького повіту [10, с. 215], Кисляк, Кропивна-Нижня, Гранів, Миколаїв, Ладижин, Ташлик Верхній Гайсинського повіту [10, с. 246, 248, 258, 265, 279, 299], Кам'янці-Подільському (Олександрівська церква) [10,

с. 330], Вовковинці, Деражня, Летичівського повіту [10, с. 420, 422], Головчинці, Голодки, Уманів Літинського повіту [10, с. 511, 536], Яришев Могилівського повіту [10, с. 584], Войтовка, Слободо-Бадановка Ольгопільського повіту [10, с. 667, 670], Фельштин Проскурівського повіту [10, с. 737] та в деяких інших.

Така ситуація, коли антиалкогольною пропагандою займалися державні і церковні органи, громадськість, церковні бібліотеки і хати-читальні при них, свідчить про те, що в шинках і корчмах майже до кінця XIX ст. продавали тільки горілку, харчовими продуктами тут не торгували, а горілчані напої на винос продавали не в пляшках (їх просто не було), а відрами і квартами, що призводило до швидкого сп'яніння і бешкетів [11, с. 221-226]. Варто враховувати що й такий чинник: Подільська губернія була одним з «місць осілости» євреїв, тому шинкарство мало тут широке розповсюдження. Такі заклади євреї часто будували неподалік від православних храмів, адже в святкові дні тут було найбільше парафіян і вони після богослужіння часто поспішали до шинку, а деколи це робили й до богослужінь, бо такі заклади відкривалися ще до початку богослужінь і хоча священники звертались щодо таких дій до органів влади, однак це не приводило до позитивних результатів. Як свідчить статистика, в російських губерніях на один шинок припадало до двох тисяч осіб, а на Поділлі – в шість разів менше [12, с. 225].

Тому багато священників, вчителів і мирян виступали проти такого ганебного явища, як пияцтво, особливо поти дитячого алкоголізму, який розповсюдився в той період, і церковно-парафіяльні бібліотеки відігравали в цих процесах значну роль та при наявності енергійного настоятеля, авторитетного церковного старости і співчуваючих мирян урізноманітнювали форми і методи роботи з населенням. При цьому, як бачимо, бібліотечні заходи мали на меті не тільки підвищення рівня грамотності і обізнаності читачів, але й ознайомлення їх з інформацією практичного характеру щодо сільськогосподарської, медичної, історичної, релігійної, антиалкогольної, художньої тематики тощо.

Список використаних джерел

1. Блажевич Ю.І. Подільська єпархіальна бібліотека (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю. І. Блажевич, О. І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (відп.секр.) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. – Вип. 6. – С. 39-44.
2. Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): забутий світ / В. С. Перерва. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2014. – Том 1. Загальна частина. – 576 с.
3. Подільські єпархіальні відомості (далі ПЕВ). – 1879.– №8. – С. 280-289.
4. ПЕВ. Частина неофіційна. – 1905.– №43. – С.1034-1044.
5. Балабуст Н. Ю. Підготовка педагогічних кадрів для шкільної освіти в Подільській губернії (1864-1917 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.01 / Н.Ю.Балабуст. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 213 с.
6. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВО). – Ф.Д-200. – Оп.1. – Спр.57. – 37 арк.

7. ДАВО.– Ф.Д-604. – Оп.1. – Спр.63. – 12 арк.
8. Врачебные, санитарные, ветеринарные, сельскохозяйственные заметки // Руководство для сельских пастырей. – 1882. – №43. – С.201-217.
9. Исторический очерк развития церковных школ за истекшее двадцатипятилетие (1884-1909 гг.) // Издание училищного Совета при Святейшем Синоде. – Санкт-Петербург, 1909.– 688+134 с.
10. Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О., 2008. – XII + 996 с.
11. Похлебкин В. В. История важнейших пищевых продуктов / В. В. Похлебкин // Москва: Центрполиграф, 1997. – 494 с.
12. Нестеренко О. Розвиток промисловості на Україні: в 2-х ч. / О. Нестетренко. – Ч. 1. – Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1956. – 495 с.

О. Б. Айвазян

к.і.н., директор наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У середині XIX ст. на території Подільської губернії склалися соціально-економічні передумови для створення окремих бібліотек, а згодом і розвитку бібліотечної мережі, яка підпорядковувалася законодавству Російської імперії.

У другій половині XIX ст. з метою забезпечення бібліотечної справи в Росії розвивалася система адміністративного та цензурного нагляду і контролю за діяльністю бібліотек. На початку XX ст., зважаючи на ідеологічну функцію книгозбірень, правову основу бібліотечної справи визначала політика царського уряду, спрямована на стримування активного розвитку публічних та народних книгозбірень. Однак під тиском суспільства уряд змушений був йти на поступки, пом'якшити умови використання бібліотек громадами.

Значну роль у підвищенні рівня освіти, національної свідомості населення відігравали земські та міські органи самоуправління, які засновувалися згідно з реформою 1864 р. Але на Правобережній Україні земства виникли значно пізніше, влада побоювалася демократизації суспільного життя на інкорпорованих територіях, тому тривалий час не давала дозволу на їх заснування [23]. Земства зробили вагомий внесок у правове забезпечення бібліотечної справи на початку XX ст., розробляючи статuti книгозбірень, правила їх роботи, інструкції для бібліотекарів тощо.

У квітні 1865 р. був затверджений новий цензурний статут, який включав спеціальні статті про нагляд за публічними бібліотеками та кабінетами для читання. Зокрема ст. 175 цього статуту передбачала обов'язковий дозвіл губернатора або міністра внутрішніх справ для відкриття громадської або народної бібліотеки. Фактично місцева влада отримувала повноваження відмовляти в цих питаннях [18]. Губернатори повинні були щорічно повідомляти Головне управління в справах друку про наявність у губерніях бібліотек, друкарень, книжкових магазинів [4].

За бібліотеками здійснювало нагляд і МНО. Згідно урядового циркуляру від 12 липня 1867 р. директори гімназій і штатні наглядачі повітових училищ призначалися обов'язковими членами опікунських комітетів губернських та повітових бібліотек. Ініціював це міністр народної освіти граф Д.А.Толстой, який вважав, що книги, “шкідливі для юнацтва за своїм змістом, не повинні потрапляти до рук вихованців навчальних закладів” [5].

На початку 70-х років такі ж контролюючі функції було покладено і на духовне відомство. У грудні 1871 р. новим урядовим циркуляром до складу опікунських комітетів публічних бібліотек в якості обов'язкового члена був введений ректор духовної семінарії.

Особливо посилювався нагляд за бібліотеками у 80-х роках XIX ст. Зокрема, 1884 р. були видані «Тимчасові правила» (примітка до ст. 175 Цензурного статуту), які проіснували до 1917 р. Згідно з ними при відкритті бібліотеки необхідно було вказати особу, яка відповідатиме перед урядом за її діяльність. Замінити цю особу було можливо тільки з дозволу губернатора або місцевої влади. Якщо заміна була неможливою, то бібліотека не мала права на подальше існування. Крім того, згідно з правилами 1884 р., губернатор мав право відсторонювати від бібліотеки та народної читальні бібліотекарів через підозри щодо їх участі в політичній неблагонадійній діяльності. Міністр внутрішніх справ отримав право закривати бібліотеки у випадку визнаної ним необхідності. Міністерство внутрішніх справ було зобов'язане вказувати, які книги не повинні потрапляти до бібліотек. З цією метою з 1884 р. міністерство почало видавати особливі «Алфавітні списки творів друку, які не повинні були допускатися до обігу в публічних бібліотеках і громадських читальнях». До першого такого списку увійшло 125 назв книг російських та зарубіжних авторів, 8 назв періодичних видань. Варто зазначити, що більшість книг з цих списків знаходилась у вільному продажу, однак бібліотекам заборонялося мати їх у своїх фондах [19].

«Тимчасові правила» 1884 року спричинили посилення нагляду і за бібліотеками навчальних закладів. У березні 1885 р. міністр народної освіти вимагав від попечителів навчальних округів організувати вилучення з бібліотечних фондів “книг, які не допускаються в громадські бібліотеки” [25]. 1887 р. учням було заборонено відвідувати громадські та народні бібліотеки. Порушники цих правил підлягали покаранню, і, навіть, виключенню з навчального закладу [21].

Управління православного духовного відомства також дбало про склад фондів своїх бібліотек, кількість яких невпинно зростала наприкінці XIX ст. за підтримки царського уряду, який сприяв розвитку мережі бібліотек єпархіального відомства і виданню релігійно-моральної літератури.

У циркулярному листі Синоду, надісланому єпархіям 1867 р., йшлося про необхідність організації при кожній церкві бібліотек і надавався список рекомендованої для придбання літератури. Циркуляр також рекомендував священикам у святкові дні проводити читання духовних книг (народні читання). Вводилося обмеження в комплектуванні бібліотек навчальних закладів. 1872 р. вийшли “Правила Учбового комітету при Св. Синоді стосовно придбання книг

в учнівські бібліотеки духовних семінарій та училищ”[17], а на сторінках “Подольских епархиальных ведомостей” постійно друкувалися “Каталоги книг”, дозволених для придбання в бібліотеки епархіального відомства [16].

Відповідне комплектування бібліотек епархіального відомства забезпечували книжкові склади та створена 1894 р. спеціальна видавнича комісія Синоду, яка впродовж 1894–1895 років розіслала безкоштовно в бібліотеки церковно - парафіяльних шкіл 64 тис. книг під назвою “Приходская библиотека”, близько 3 мільйонів примірників підручників та брошур релігійно-морального змісту [6]. Церковнопарафіяльні бібліотеки звільнялися від загального цензурного нагляду, оскільки за зміст фонду відповідальність несло духовне відомство.

Правила про безкоштовні народні читальні і порядок нагляду за ними передбачали, що засновані в містах, селищах і селах безкоштовні народні бібліотеки мали діяти на основі загальних правил, встановлених Статутом про цензуру і друк 1886 р. Цим правилам підпорядковувалися всі заклади, які відкривалися для безкоштовного читання, незалежно від їх назви, засновників, за виключенням установ епархіального відомства. Для відкриття народної (загальнодоступної) книгозбірні усім бажаючим (міським управлінням, земським та становим установам, товариствам та ін.) необхідно було представити проект Статуту або Правил, де мало бути зазначено призначення бібліотеки, умови користування нею, вказано, де буде знаходитись книгозбірня і як буде забезпечуватись її подальше існування. Безпосередній нагляд за народними бібліотеками мали здійснювати одна або кілька осіб навчального або духовного відомства за згодою громадського керівництва. Фонди таких бібліотек могли включати тільки ті видання, які були схвалені для них міністерством народної освіти. Виключення складали навчальні книги, дозволені православним відомством, урядові укази та періодичні видання. Згідно Правил кожна бібліотека повинна була мати каталог або список усіх видань книгозбірні із зазначенням повної назви книги, року та місця видання, прізвища автора або видавця. Списки мали бути завірені підписами на останньому листі, вказана дата перевірки. Нові видання вносилися до додаткового списку. Дія цих правил розповсюджувалася і на вже існуючі безкоштовні народні бібліотеки. Особи, які наглядали за книгозбірнями, слідкували, щоб у фондах не було не дозволених книг і читальні не стали місцем масових зібрань [1].

1888 року рішенням уряду було створено спеціальний відділ Вченого комітету МНО, в обов’язки якого входило схвалення і видання списків дозволених книг і періодичних видань та перегляд каталогів і книжкових фондів народних бібліотек з метою недопущення до фондів цих книгозбірень відсутньої у списках літератури.

Ще більшою перешкодою на шляху розвитку народних книгозбірень стали видані 1890 року “Правила про безкоштовні народні читальні і про порядок нагляду за ними”. Згідно з ними, окрім зазначеного загальнодержавними правилами нагляду за народними бібліотеками, вони підлягали й нагляду поліції, встановленому для всіх публічних бібліотек. Від засновників вимагалася розробка статуту і затвердження його губернатором. Таким чином за діяльністю

народних бібліотек було встановлено потрійний нагляд МВС, МНО, духовного відомства. Ці правила були відмінені тільки 2 грудня 1905 р. для позашкільних бібліотек і 28 лютого 1906 р. – для шкільних [2].

Згідно списків періодичних видань (лише 69 назв газет і журналів, у т.ч. 38 офіційних), складених Вченим комітетом 1892 р., народні бібліотеки мали право виписувати тільки періодику, що видавалася в Москві та Петербурзі. Головним джерелом для пошуку книг, дозволених до обігу в народних бібліотеках, служив "Журнал Министерства народного просвещения", в якому зазначалися всі дозволені до вживання в учнівських бібліотеках книги [11]. Тільки з наступного 1893 р. бібліотекам з дозволу губернатора, попечителя навчального округу та епархіального керівництва дозволили виписувати місцеві газети та журнали.

Тимчасове послаблення контролю за діяльністю бібліотек відбулося під час революції 1905–1907 рр. Грудневий циркуляр 1905 р. зрівняв у правах народні та публічні (громадські) бібліотеки, скасував міністерські каталоги та правила 1890 р. про нагляд за народними книгозбірнями. Відтепер народним бібліотекам дозволялося мати в фондах духовну, історичну та белетристичну літературу українською мовою. Відміна алфавітних покажчиків книг, заборонених у публічних та громадських читальнях, відбулася 1907 року.

Після революційних подій 1905–1907 рр. знову почалися гоніння та репресії. Вбачаючи в бібліотеках та читальнях джерело широкого розповсюдження небажаної інформації, влада посилила обшуки та вилучення книг з бібліотек. У роки реакції проти бібліотек запроваджувалися й інші репресії. Царський уряд намагався всіляко перешкоджати розвитку бібліотечних мереж. Бібліотекам, читальням, багатьом просвітницьким товариствам місцева влада відмовляла в реєстрації, оскільки уряд не рекомендував губернаторам надавати нові дозволи на відкриття загальнодоступних бібліотек (публічних, народних, приватних). Політика репресій та гонінь, як ніколи раніше, супроводжувалася спробами використовувати бібліотеки та народні читальні для поширення проімперського ідеологічного впливу. За заборону читання прогресивних книг та періодичних видань у бібліотеках 1908 року виступив «Союз російського народу», а делегати з'їзду дворян, який відбувся 1911 р. в Петербурзі, взагалі пропонували закрити народні книгозбірні [7].

Нові "Правила про бібліотеки при нижчих навчальних закладах", які вийшли 1912 р. ще більше ускладнили становище бібліотек. Усі народні книгозбірні, що існували при школах, передавалися в повне підпорядкування навчальних закладів. Таким чином земства, міські та інші організації-засновники фактично втрачали свої бібліотеки і могли здійснювати тільки їх фінансування. Комплектування знову обмежувалося чіткими рамками, фактично відроджувалася цензура, адже перелік книг визначало МНО, а безпосередню перевірку каталогів здійснювали інспектори народних училищ [14]. Правила 1912 року спонукали місцеву владу до масового закриття народних бібліотек при школах, фонд яких розподілявся по інших книгозбірнях, частіше – залишався в фондах шкільних бібліотек. Нові правила 1915 р. не покращили становища народних книгозбірень.

У роки Першої світової війни діяльність громадських та народних бібліотек ще більше сповільнилася. Скоротилось надходження нових книг, особливо літератури з-за кордону, зменшився попит на книги. Після Лютневої революції 1917 р. відбулися незначні зміни в галузі бібліотечної справи. Тимчасовим урядом з царського законодавства було відмінено “Правила” 1915 року про народні бібліотеки при навчальних закладах, та Вчений комітет МНО, який здійснював нагляд за шкільними та народними бібліотеками [3; 20; 15].

Вищезазначені документи становили нормативно-правову основу функціонування бібліотек, розвитку їх мережі, захисту прав читача, його інтересів та свободи користування бібліотеками. Під час демократичних перетворень постало питання розробки спеціального бібліотечного закону основні положення якого обговорювалися на першому Всеросійському з’їзді з бібліотечної справи 1911 р., але закон так і не був прийнятий. Основними недоліками, які заважали розвитку бібліотечної справи, делегати з’їзду визнали незадовільне службове і матеріальне становище бібліотекаря, низькі вимоги до нього, як до професіонала, низька зарплата і правова захищеність та бідність народних бібліотек, які потребували державної підтримки. З’їзд звернув увагу влади на підготовку кадрів, розробку основ розбудови мережі бібліотек у містах і сільській місцевості, одним із найважливіших принципів громадських бібліотек було визнано їхню загальнодоступність і повну безкоштовність, необхідність відкриття дитячих бібліотек, розробки вимог до комплектування фондів книгозбірень різних типів, започаткування краєзнавчої роботи в бібліотеках тощо. Отже перший всеросійський з’їзд з бібліотечної справи мав велике значення для становлення й успішної діяльності галузі [12].

Таким чином, ми можемо констатувати, що в дореволюційній Росії, у тому числі й на Поділлі, було відсутнє системне державне управління бібліотечною справою. Державні та місцеві регламентуючі документи стосувалися лише організації нагляду і контролю за змістом фондів, діяльністю книгозбірень, що значно обмежувало бібліотечне обслуговування населення, у т.ч. й українською книгою. Царська влада, побоюючись проникнення революційних ідей в маси, перешкоджала розширенню мережі загальнодоступних бібліотек, особливо в національних районах.

Значні зміни в історії бібліотечного законодавства в Україні відбулися за активного сприяння української влади під час національно — визвольних змагань 1917–1920 рр. Держава всіляко сприяла активізації розвитку бібліотечної справи, виданню україномовної літератури та її розповсюдженню. Спочатку Центральна Рада в структурі Департаменту мистецтва Генерального секретаріату освіти створила бібліотечно-архівний відділ, який очолив О. Грушевський. Ця структура розробляла і намагалася втілити в життя комплекс заходів щодо заснування нових бібліотек, книгарень, хат-читалень у містах і селах України, для чого урядом виділялися кошти. З метою надходження до книгозбірень нової літератури Генеральний секретаріат освіти видав наказ про обов’язковий примірник, який повинні були надсилати до бібліотечно-архівного відділу Департаменту мистецтва та в центральні, губернські, повітові бібліотеки усі

видавництва. Було прийнято рішення про створення Національної бібліотеки та її філій у містах України, зокрема у Вінниці на Поділлі [22].

З метою збереження бібліотек та їх фондів розпочалася підготовка до їх реєстрації, здійснено анкетування книгозбірень, яке дозволило проаналізувати стан бібліотек та бібліотечної мережі взагалі, фонди, фінансування, читацький склад тощо. Навіть фрагментарні відомості про стан бібліотек показали, що через війну та революційні події бібліотечна мережа на 1918 р. у порівнянні з 1914 р. значно скоротилася (з 3153 до 2530) [13].

Розвитку бібліотечної справи в Україні сприяв також уряд гетьмана Павла Скоропадського. Бібліотечно-архівний відділ у складі Головного управління з мистецтва й національної культури, створеного влітку 1918 р. при МНО, підготував законопроект про дальше формування фонду Національної бібліотеки, затверджений урядом у серпні 1918 р. Була проведена значна робота з підготовки з'їзду бібліотечних працівників, який планувався на осінь 1918 р., але не був проведений. У підготовчих документах з'їзду викладена цілісна програма розбудови бібліотечної та книжкової справи в Україні. Постанова з'їзду, допомога міністерства народної освіти та мистецтва сприяли розвитку бібліотечної мережі Української держави та наповненню зростаючої кількості бібліотек належною літературою, у тому числі україномовною [8].

Продовжувалася робота з розвитку бібліотечної мережі і за часів Директорії УНР. Зокрема, 1919 р. Згідно з постановою Ради народних міністрів від 24.02.1919 р. про виділення коштів українським видавничим організаціям на суму 62 млн. 300 тис. грн. кожній школі міністерством народної освіти було надано допомогу в сумі 10 тис. грн. на організацію бібліотек. Тільки в квітні 1919 р. з цією метою українським школам було видано 490 тис. грн. На облаштування бібліотек при вчительських інститутах та семінарах було також асигновано 1 млн. 200 тис. грн. [10].

Таким чином, впродовж національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. розвиток бібліотек вийшов на державний рівень. В Україні було засновано Національну бібліотеку з філією у Вінниці, створено розгалужену мережу бібліотек, фонди яких активно поповнювалися літературою за державний кошт. Бібліотеки ставали важливою складовою духовного життя громад.

Розвивалося бібліотечне законодавство і в радянські часи. Усі бібліотеки 1919 р. були підпорядковані Всеукраїнському бібліотечному комітету при наркоматі освіти. Постановою про заборону вивезення за кордон літератури, яка мала історико – культурну цінність, ревізіями бібліотек, каталогізацією фондів влада сприяла їх збереженню. Декретом РНК УСРР 1919 р. “Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти” було розпочато процес передачі усіх дореволюційних державних і приватних архівів та бібліотек у власність держави. Бібліотеки ліквідованих установ та громадських об'єднань, приватні колекційні фонди почали концентруватися в фондах наукових бібліотек, зокрема у Всенародній бібліотеці України, а також обласних публічних та регіональних бібліотеках [9]. Удосконалювалася структура бібліотечної мережі, яка включала державні, громадські, академічні, шкільні,

дитячі, позашкільні, інститутські, технічні, спеціальні та інші книгозбірні. На державний рівень було винесено й питання відкриття дитячих бібліотек [24].

Отже, на початку ХХ ст., після повалення монархії, в зв'язку із збільшенням кількості бібліотек, які використовувалися українською та радянською владою як інформаційно-ідеологічні заклади для впливу на населення, управління бібліотеками вийшло на державний рівень, що було закріплено законодавчо.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 296, спр.37, арк.5-8.
2. Там само.
3. Державний архів Вінницької області, ф. Д-244, оп.1, спр.11, арк.41-43.
4. Державний архів Хмельницької області, ф.292, оп.1, спр.1162, 22 арк.
5. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР до 1917 г. / К. И. Абрамов, В. Е. Васильченко. – М.: Советская Россия, 1959. – С.110.
6. Абрамов К. И. Вказ. праця. – С.113.
7. Абрамов К. И. Вказ. праця. – С.162.
8. Дубровина Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровина, О. С. Онищенко.– Київ, 2009. – С.77, 89.
9. Дубровина Л. А. Вказ. праця. – С. 82.
10. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917– 1923 рр.)/ Т. І. Ківшар. – Київ: Логос, 1996. – С.137, 142.
11. Народные библиотеки и читальни // Энциклопедический словарь / издат.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон ; [под.ред. проф. И. Е. Андреевского]. – СПб.: Типогр. акц. общ. Брокгауз-Эфрон, 1890-1907. – Режим доступа :<http://bibliotekar.ru/ben/76.htm>. - Загл. с экрана.
12. Новальська Т. В. Визначна віха в історії бібліотечної справи (Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи 1911 р.) / Т. В. Новальська // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 4. – С.17–22.
13. Новальська Т. В. Розробка методики соціологічних досліджень співробітниками Бібліотечно-архівного відділу / Т. В. Новальська // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. пр. – Київ, 1998. – С. 99–101.
14. Новые правила о народных библиотеках// Для народного учителя. – 1912. – № 11. – С.33.
15. Подольские епархиальные ведомости (далі ПЕВ). Часть неофици. – 1903. – № 13. – С. 146–149.
16. ПЕВ: отд. второй неофици. – 1879. – № 8. – С. 280–289.
17. ПЕВ: отд. первый офици. – 1873. – № 3. – С. 18–19.
18. Периодическая печать и цензура Российской империи в 1865–1905 гг. Система административных взысканий [Электронный ресурс] : справоч. изд. / сост. и автор вступ. ст. Н. Г. Патрушева ; ред. М. А. Бенина. – СПб. : Нестор-История, 2011. – С.358-371 – Режим доступа: http://histrf.ru/uploads/media/artworks_object/0001/07/b182ff71f2f0733724cb35a1a026509f173b5660.pdf. – Загл. с экрана.
19. Подольские губернские ведомости. – 1914. – 8 окт. – С.3-4.
20. Прибавление к ПЕВ. – 1868. – № 6. – С. 116–118.
21. Радзивіло А. А. З історії публічних бібліотек України у другій половині ХІХ ст.–

- першому десятиріччі ХХ ст. (з архівних матеріалів) / А. А. Радзивіло // Історія бібліотечної справи в Україні: зб. наук. праць.– Київ, 1995.– Вип.1.– С.9–15.
22. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. / Дмитро Розовик. – Київ: Аквілон-Плюс, 2011. – С.198.
23. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – Київ: Видав. дім «Альтернативи», 1999.– Т.9. – С.164.
24. Сборник декретов, постановлений и инструкций: Советское строительство. – Земельный кодекс. – Законы о нар. просв. – Законы о труде. – Суд и прокуратура. – Финансы и налоги. – Продовольствие. –Военкомат. – Комхоз. – Соцбез. – Госконтроль.– Кооперация. – Гос. изд-во Украины и Киевский губерн. исполком, 1923. – С.235, 241-242.
25. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т.10: царствование Александра III. 1885–1888 гг. – СПб., 1894. – С.1048.

Т.Р. Кароєва

д.і.н., доцент Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

ПРО ЗДАТНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗАДОВОЛЬНЯТИ ЧИТАЦЬКИЙ ПОПИТ НАСЕЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Бібліотечна мережа Російської імперії була багатоукладною і охоплювала бібліотеки різного типу, серед них особливу групу склали публічні. Через тодішню слабку розробленість теорії бібліотекознавства чіткого визначення цього типу книгозбірень не існувало. Сучасні дослідники[2; 18] під публічною бібліотекою Російської імперії розуміють загальнодоступну бібліотеку, що діяла на платній основі як окремих заклад в спеціальному або пристосованому приміщенні, задовольняла загальноосвітні запити населення. Її засновником і утримувачем були місцеві органи самоврядування.

На 1910-ті роки у Подільській губернії діяло 5 публічних бібліотек – у Кам'янці-Подільському (1866), Барі (1899), Проскурові (1901), Гайсині (1902) та Вінниці (1907). Дозвіл на книгозбірню у Могилеві-Подільському (1910) не був реалізований, хоча були навіть підготовлені правила користування[21]. Основним джерелом їх фінансування був міський бюджет. Утримання бібліотеки міському господарству коштувало близько 1 тис. руб., не випадково лише ті міста, які мали річний бюджет близько 100 тис. руб., могли їх подержати[13]. Кам'янецька бібліотека мала статус губернської, тому отримувала гроші й з губернського бюджету.

Діяльність закладів регламентувалася «Правилами про нагляд за публічними бібліотеками та кабінетами для читання» (1884)[19]. За цими правилами читачамине могли бути: а) неповнолітні, за винятком тих, хто мав класні чини; б) учні навчальних закладів; в) нижні чини та юнкери надійсній службі; г) ті, хто мав обмеження прав за судовим рішенням[6, арк.11-15.]. Як правило, бібліотеки були відкриті від 10⁰⁰ до 14⁰⁰ та від 16³⁰ до 20⁰⁰ (до 19⁰⁰ – у Кам'янці[1, с. 4]). Тільки у неділю та на свята заклади працювали від 12⁰⁰ до 16⁰⁰,

тож після Служби Божої читачі могли їх відвідати[5, арк. 418]. Розклад був зорієнтований на православний календар, отож їх зачиняли на останні два дні Страсного тижня, перші два дні Великодня, Різдва, Нового року, Богоявлення, Благовіщення, Трійці та Преображення[5, арк. 371]. (Свята інших конфесій не враховувалися.).

За діючим законодавством бібліотечні фонди комплектувалися «російськими» книгами, газетами та журналами. Російськомовними чи виданими в Російській імперії? Влада дотримувалася першого трактування. Тільки після 1905 р. у нормативних документах з'явилося формулювання «виданих та таких, що видаються у Росії»[7, арк. 169], тобто виникла можливість додати друки національними мовами, втім на практиці малореалізована. Освічені представники української, польської та єврейської спільнот прагнули мати рідномовне читання. Вони неодноразово зверталися до розпорядчих комітетів публічних бібліотек з проханням дозволити передплату та комплектування національними мовами, проте марно[5, арк.453]. 1907 р. був скасований заборонний каталог для публічних бібліотек, що діяв від 1884 р., і відтепер будь-які книги та періодичні видання, дозволені загальною цензурою, могли потрапити до складу книгозбірень[20].

Публічні бібліотеки обслуговували читачів на платній основі, що відразу встановлювало для них майновий ценз. Треба зауважити, що поступово вартість бібліотечних послуг зменшувалася. Наприклад, у Кам'янець-Подільській бібліотеці річний читацький квиток у 1867 р. коштував 6 руб., місячний – 75 коп.[11, арк.205, 213], а вже на початок ХХ ст. річний – 5 руб., а найдешевший місячний – 25 коп.[1]. Але й така сума виглядає достатньо високою, про що, наприклад, свідчить те, що у Кам'янці публічною бібліотекою користувалися близько 4,5% всіх письменних городян[12, с.57]. Те саме засвідчує практика й інших публічних бібліотек Подільської губернії. Через меншу кількість потенційних читачів у Гайсині та їхню нижчу платоспроможність тут було розроблено таку таксу: для передплатників на 1 книгу – 2 руб. 40 коп. на рік, на 2 книги – 4 руб. 80 коп. Причому тут робився виняток для учнів, які могли бути членами бібліотеки, але вносили тільки половину щорічного внеску або за користування книгами платили тільки половину оплати[6, арк. 61, 69, 227-228]. У вінницькій бібліотеці, наприклад, читачі надавали перевагу місячним абонементам. У 1909 р. тут платно обслужили 1 826 читачів, з яких 1 712 мали місячний абонемент[4, с.54]. Найпопулярнішими були місячні абонементи за 25 коп. (32,0% від кількості всіх читачів) та 30 коп. (60,9%). Перший давав право читати книги, журнали та газети у приміщенні бібліотеки або взяти 2 книги додому. Другий дозволяв брати 2 книги та журнал і тримати 3 місяці[5, арк.418]. Показово, що за перший рік існування бібліотеки було придбано лише 3 річні абонементи, причому найдешевші – по 3 руб. (що відповідає місячному по 25 коп.), 1 піврічний – за 4 руб. 50 коп., і 2 читачі взяли місячний абонемент по 1 руб.[5, арк.466]. Для отримання книг додому залишали заставу у 2–3 руб. за кожну книгу або журнал залежно від їхньої вартості (якщо вона перевищувала встановлений розмір – ще доплачували). Із суми застави відраховували штраф за несвоєчасно повернуті книги з розрахунку добової оплати за користування

томом. Якщо книга (журнал) втрачені або повернуті через місяць після встановленого терміну, штраф подвоювали. Орієнтація більшості читачів на щомісячні витрати у 25–30 коп. свідчить про те, що абоненти жили від зарплатні до зарплатні й їм важко було виділити відразу кілька рублів за річний абонемент. Водночас разові відвідування читальні (2 коп.) та разова видача літератури додому (5 коп.) також не були особливо популярними, адже за 1909 р. принесли бібліотеці тільки 25 руб. 96 коп.[4,с.54.]. Більшість письменних городян не могла платити за бібліотечне обслуговування: застава у кілька рублів, навіть дешевий місячний абонемент у 25–30 коп. запроваджували фінансовий ценз, адже треба було мати вільними 3–4 руб. на бібліотечні видатки впродовж року.

Фонди публічних бібліотек губернії були досить незначними і зростали дуже повільно. У 1910 р. Вінницька ім. М.В. Гоголя мала близько 8,4 тис. томів[5], Гайсинська ім. О.С. Пушкіна – 7,7 тис.[8, арк.83], Проскурівська ім. О.С. Пушкіна 1912 р. – близько 9 тис.[24, арк.5], губернська на початок 1915 р. – 18 059 томів (у 1891 р. – 10 510, тобто за майже чверть століття кількість навіть не подвоїлася). Значною часткою цих фондів були періодичні видання. У 1915 р. у тій-таки губернській бібліотеці книги становили 11 026 томів, а періодика – 7 033. Упродовж другої половини ХІХ ст. журнали переважали у затребуваності за книги. На початку ХХ ст. простежувалася вже інша тенденція. Стабільне тематико-типологічне розширення книжкового репертуару Російської імперії, здешевлення книжкової продукції сприяли переорієнтації читачів на «книжкове» читання. Як наслідок, у 1914 р. у кам'янецькій бібліотеці було 48 418 вимог на книги, 3 672 – на періодичні видання[24, с.187].

Структура книжкових фондів відповідала в цілому тодішньої класифікації наук. У Вінницькій бібліотеці, наприклад, існував машинописний «Посібник для правильного віднесення творів до відповідних відділів»[5, арк.357]. Представлена в ньому загальнопоширена схема охоплювала 17 відділів: 1) богослов'я; 2) філософія, психологія та логіка; 3) виховання та навчання; 4) правознавство та суспільні науки; 5) технологія та ремесла; 6) господарство та домоводство; 7) історія з допоміжними науками; 8) географія, етнографія, картографія; 9) математичні науки; 10) природознавство; 11) медицина, гігієна та ветеринарія; 12) словесність; 13) мистецтво; 14) дитячі книги; 15) довідкові книги; 16) періодичні видання; 17) суміш. У Гайсинській бібліотеці було 24 відділи за рахунок дрібнення. Окремими відділами, наприклад, були філософія, психологія та логіка, фізика і хімія, математика і астрономія, сільське господарство тощо.

Така схема була доволі умовною і вже не відображала змін у суспільстві початку ХХ ст. Це стосувалося послідовності відділів, їхнього змісту (поєднання філософії та психології, географії та етнографії, ігнорування технічної літератури). Але вона, безумовно, відбила тодішнє уявлення про значущість тих чи інших галузей знань, де релігія та філософія передують решті, соціальні науки – фундаментальним. Кам'янець-Подільська бібліотека як стара мала структуру, яка відображала давніші уявлення про бібліотечний фонд. У її складі навіть не було виокремлено відділ, який стосувався би технічних питань.

Співвідношення розмірів відділів бібліотек було приблизно однаковим.

Відділи	Кам'янець-Подільський (1911)[15]		Вінниця (1909)[14]	
Богослов'я та релігійно-моральна література	130	2,1%	190	3,1%
Філософія, психологія та логіка	177	2,9%	154	2,6%
Виховання та навчання	88	1,4%	159	2,6%
Правознавство та суспільні науки	414	6,7%	265	4,4%
Технологія та ремесла			35	0,6%
Господарство та домоводство			70	1,2%
Історія с її допоміжними науками	550	8,9%	444	7,4%
Географія	244	4,0%	156	2,6%
Математичні науки			14	0,2%
Природознавство	335	5,4%	141	2,3%
Медицина	120	1,9%	61	1,0%
Словесність				
- критика	307	5,0%	410	6,8%
- красне письменство оригінальне	1531	24,8%	1548	25,7%
- красне письменство перекладне	1480	24,0%	1402	23,3%
Мистецтво			23	0,4%
Дитячі книги	655	10,6%	880	14,6%
Довідкова література	67	1,1%	7	0,1%
Періодичні видання	65	1,1%	39	0,6%
Різне			17	0,3%
Всього	6163	99,9%	6015	99,9%

Залежність публічних бібліотек від плати за читання зумовлювало увагу до запитів споживачів. Книгозбірні змушені були враховувати смаки читачів, пропонувати набагато більше розважальної літератури, ніж в інших типах бібліотек. Традиційно найчисленнішою була художня література (відділи російської та іноземної словесності, дитяча література) – понад половина фонду за назвами та кількістю томів. Така практика була притаманна усім публічним бібліотекам імперії. Аналіз подільських фондів свідчить про те, що твори письменників-класиків практично не закуплялися. Наприклад, у фонді вінницької бібліотеки 1909 р. творчість М.В. Гоголя, ім'я якого носила книгозбірня, була представлена лише одним 5-томним виданням, О.С. Пушкіна – 5 назвами, а книг М.Ю. Лермонтова взагалі не було, водночаспригодницькі романи В.В. Крестовського представлено 21 назвою, бульварні К. де Монтепена – 19, «сищицькі» Е. Габоріо – 9, «сенсаційні» М. Бреддон – 20, жіночій аудиторії призначалися 18 творів А.О. Вербицької, 17 – К.В. Назар'євої, 17 – Ш. Поль-де-Кока[14]. Згідно з каталогом 1911 р. схожа ситуація була й у кам'янецькій книгозбірні[15]. Розпорядчі комітети публічних бібліотек купували літературно-художні видання, які мали найбільший попит. Як наслідок, вже у 1917 р. якийсь «проїжджий» занотував про вінницьку публічну: «На жаль, в бібліотеці цій я не міг отримати не тільки останніх новинок російської літератури, але не знайшов багато з того, що вже стає майже класичним»[22]. На виправдання вінничан можна зауважити, що за бібліотечними звітами популярністю у читачів користувалися твори О.В. Амфітеатрова, В.В. Вересаєва, М.П. Арцибашева,

Г. Ібсена, Г. Гауптмана, Б. Б'єрнсона[5, арк. 466зв]. Таку розбіжність в оцінках можна пояснити тим, що популярні твори постійно знаходилися на руках, тому «проїжджий» їх не знайшов, проте однозначним є висновок, що на видання письменників-класиків гроші не витрачалися, надаючи перевагу розважальному читиву.

Уважніше організатори бібліотек ставилися до дитячого читання. Каталог кам'янецької бібліотеки 1911 р. зафіксував 533 назви (11,6%) дитячого відділу – третє місце після відділів російського та зарубіжного красного письменства[15]. Так само й у Вінниці 1909 р. у фонді було 880 друків для дітей (14,6%)[14] – третій за обсягами відділ. У цих фондах можна було зустріти найпопулярнішу тоді дитячу літературу – попри те, що учні не мали права бути їхніми читачами. У публічних бібліотеках мирно співіснували класичні твори російських і зарубіжних авторів з пригодницькими книжками П. ПонсонадюТеррайля про Рокамболя, детективними серіями про Ната Пінкертон, Ніка Картера, Івана Путіліна, які у навчальному закладі переслідували та негайно вилучали.

Наступними за розмірами відділами подільських публічних бібліотек із значною різницею були зібрання історичної та природничої книги: близько 10% кожний. Інші спеціалізовані запити читачів взагалі мало враховувалися. Приміром, у Барській бібліотеці 1901 р. не було жодного видання у відділах «Педагогіка, дидактика і психологія», «Медицина та гігієна», з філософії – 4 назви, у відділі «Науки юридичні, соціальні, політичні, економіка, статистика» – 8[10, арк.63]. Загальним для усіх відділів галузевої літератури була перевага широковідомих і класичних праць, найновіші серед яких вперше друкувалися у 1880-х роках. Тільки щодо технічної літератури, то перевага надавалася навчальній та довідковій літературі.

У фондах, як уже зауважувалося, панувала російськомовна література. Міська громадськість у більшості своїй мислила категорією великої російської нації, єдиної для великоросів, малоросів і білорусів. Тож бібліотека, з одного боку, всіляко популяризувала необхідність російської як мови освіти, науки та культури, щоб розвинути місцеве населення, втягнути його у загальнодержавний економічний, культурний та інформаційний простір, а з іншого боку, заперечувала українську як місцевий діалект, що обмежувало творчий потенціал подолян, заважало їм розвивати свої здібності та реалізувати себе в широкому світі. Логічно на цьому тлі, що українська література в фондах Кам'янця входила до відділу «Російська словесність», у той час як польська – до «Слов'янської»[16].

Не можна стверджувати, що подоляни під урядовим тиском відмовилися від українського читання. Наприклад, журнал «Киевская старина» (1882–1906) кам'янецька бібліотека передплачувала всі роки існування часопису[15]. Твори красного письменства українською мовою офіційно могли бути у публічних бібліотеках, але відчутне обережне ставлення до них. За каталогом кам'янецької бібліотеки 1905 р. жодного такого видання не було[17]. Водночас можна було зустріти російськомовні книги з історії та культури українських теренів В.Б. Антоновича, М.Ф. Владимирського-Буданова, М.С. Грушевського, П.Г. Житецького, В.С. Іконнікова, М.І. Костомарова, П.О. Куліша,

Д.Л. Мордовцева, О.О. Потебні, Д.І. Яворницького, а також літописи С. Величка, Г. Грабянки. Треба зауважити, що за каталогами бібліотек були й численні російськомовні видання прози М. Мойхер-Сфоріма, Шолом-Алейхема, Бен-Амі, поезій С.Г. Фруга, призначені єврейській спільноті. Так само як польській адресувалися переклади творів Г. Сенкевича, Ю. Словацького, Б. Пруса тощо.

Видання місцевого друку слабо відображалися у бібліотечних фондах. Так, у фонді Кам'янець-Подільської бібліотеки у 1885 р. було 10 таких видань (0,4% назв книжкового фонду)[16], у 1905 р. – 68 видань (1,5%)[17]. У складі вінницької та гайсинської бібліотек взагалі лише поодинокі видання.

За статистикою у структурі бібліотечного читання подолян також передувала художня література. Наприклад, у книговидачі (8 467) Гайсинської бібліотеки 1911 р. переважали твори червоного письменства (майже 75%), зокрема російського – 3 254 видач (38,4%), зарубіжного – 2 068 (24,4%) та дитячу – 1 023 (12,1%). Галузева література була менш популярною – до 100 видач кожна. Більшою кількістю відрізнявся філософський відділ – 120, всесвітня історія – 119, природознавство – 105, політична економія – 98, виховання та навчання – 94, історія російська – 92. Сільське господарство для городян було малоцікавим, тому тільки 68 книговидач. Найменший попит був на друки з етики – 8, географії – 14, фізики та хімії – 16, математики та астрономії – 24, богослов'я – 36, психологія та логіка – 44, правознавства – 48[9, арк.60-61]. Доволі високим попитом користувалися періодичні видання – 1 226 видач (14,5%), причому переважно літературно- та громадсько-політичні журнали.

Для зручності читачів систематичний каталог бібліотеки друкувався у вигляді книги. З ним тоді можна було попрацювати у домашніх умовах і обрати необхідне видання. Крім списку наявних видань, у бібліографічній діяльності «публічки» ніяк себе не проявили, жодного бібліографічного покажчика їхні бібліотекарі не склали, тобто популяризацією літератури не займалися.

Таким чином, попри низку позитивних досягнень (наприклад, практика побудови, розташування приміщення, розпорядок роботи бібліотеки, що враховував побут городян, універсальний характер фондів, можливість познайомитися з широким колом авторів та їхніми творами), про які писали і ще будуть писати дослідники, публічні бібліотеки не могли повною мірою задовольнити читацький попит населення (мова не йде про інтелектуальні витребеньки окремих читачів). І це на тлі тодішніх уявлень про провідну роль публічних бібліотек у культурному та інтелектуальному житті периферії. На тлі гострого дефіциту галузевої літератури, фахівці вимушені були формувати власні книгозбірні, а за відсутності державної координації кожне відомство та адміністративна структура намагалися забезпечити своїх працівників профільною літературою самостійно. Залежність від плати змушувала бібліотеки орієнтуватися на існуючий «рекреаційний» попит, тому складно оцінити, наскільки вони впливали на інтелектуальне життя міста. Відсутність краєзнавчої літератури і книг національними мовами теж відважувало споживачів. Попри декларовану загальнодоступність плата за бібліотечні послуги ще звужувала потенційне коло читачів.

Водночас, треба зауважити, що серед загальнодоступних бібліотек «публічки» були єдиними, де хоч якось враховувалися смаки читачів, але у радянський час перетворення їх на масові бібліотеки і нав'язування ідеологічної складової у роботу лише поглибило старі проблеми. Тодішній патерналізм у роботі й сьогодні дає взнаки у бібліотечному обслуговуванні.

Список використаних джерел

1. Абонементская книжка и правила Каменец-Подольской русской публичной библиотеки. – Каменец-Подольск, 1902. – 10 с.
2. Абрамов К.И. История библиотечного дела в России : учеб.-метод.пособие : в 2 ч. / К.И. Абрамов. – Москва : Либерия, 2000.
3. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення : монографія / [В. Ф. Циганюк та ін.] ; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2007. – С. 25.
4. Вся Винница : лит.-худож. календарь-справ. и адрес. кн. на 1911 г. – Киев : изд. Е.А. Рехлиса и Н.А. Павлушкова, 1910. – 114 с.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-230, оп. 1, спр. 873, арк. 357.
6. ДАВіО, ф. Д-286, оп.1, спр. 73, 532 арк.
7. ДАВіО, ф. Д-286, оп. 1, спр. 81, 643 арк.
8. ДАВіО, ф. Д-286, оп. 1, спр. 85, 466 арк.
9. ДАВіО, ф. Д-286, оп. 1, спр. 89, 714 арк.
10. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. 117, оп. 1, спр. 370, 72 арк.
11. ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 3401, 278 арк.
12. Кароева Т. Р.Провінція у галактиці Гутенберга: книжкова культура подолян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / Т. Р. Кароева ; М-во освіти і науки України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2014. – 472 с. : іл., табл
13. Кароева Т.Р. Публічна бібліотека у соціоекономічному просторі подільського городянина початку ХХ ст. / Т.Р. Кароева // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листоп. 2013 р. / Нац. іст. б-ка України, Нац. спілка краєзнавців України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2014. – С. 68-72.
14. Каталог книг Винницкой городской библиотеки в память Н.Гоголя. – Винница, 1909. – 660 с.
15. Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки / сост. К.Г. Галушкин. – Каменец-Подольск, 1911. – 276, II, 17 с.
16. Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки. – Каменец-Подольск, 1885. – 148, [2] с.
17. Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки / сост. К. Галушкин. – Каменец-Подольск, 1905. – II, 257 с.
18. Матвеев М.Ю. Российские библиотеки во второй половине ХІХ – начале ХХ века / М.Ю. Матвеев ; [ред. Г.А. Мамонтова] ; Рос.нац. б-ка. – Санкт-Петербург , 2014. – 552 с.
19. О временных мерах по отношению к открытию и содержанию публичных библиотек и кабинетов для чтения: [Высочайшее повеление от 5.01.1884] // Полное

собрание законов Российской империи. Собр. 3. – Санкт-Петербург, 1887. – Т. 4. – С. 3.

20. Павлов М.А. Государственная регламентация чтения в России 1890-1917 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 05.25.04 [Электронный ресурс] / М.А. Павлов ; Санкт-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств. – Санкт-Петербург, 1999. – URL: <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennaya-reglamentatsiyachteniyav-rossii-1890-1917-gg> (12.01.2016)
21. Правила для Могилев-Подольской городской общественной библиотеки : [утвержд. 16 февр. 1912 г.]. – Могилев-Подольск, 1912. – 6 с.
22. Проезжий. Пятнадцать часов в Виннице / Проезжий // Свободный голос. – 1917. – 29 марта.
23. Хроника русского библиотечного дела // Библиотекарь. – 1915. – Вип. 2. – С. 187.
24. Центральний державний історичний архів у Києві, ф. 301, оп. 1, спр. 1535, 58 арк.

С.М. Єсюнін

к.і.н., провідний науковий співробітник
Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Проскурівська міська бібліотека пам'яті О.С. Пушкіна: з історії створення публічних бібліотек на Поділлі (кінець XIX - початок XX ст.)

Розпочате в 60-х рр. XIX ст. реформування в царській Росії поступово торкнулися всіх сфер життя, включаючи культурно-освітні галузі. Як і по всій Україні, осередками освіти та культури тут виступали насамперед міста. Саме у містах наприкінці XIX – на початку XX ст. стало формуватись культурно-освітнє середовище, яке включало різноманітні об'єкти – навчальні заклади, театри, бібліотеки, товариства, розважальні заклади. Торкнемося питань розвитку бібліотечної справи у подільських містах, й зокрема – відкриття публічних бібліотек.

Нові можливості для формування публічних бібліотек у Російській імперії XIX ст. відкрили реформи 60-х років, які закріпилися міською реформами 1870 та 1892 років. Саме завдяки останнім, бібліотечна справа у містах наприкінці XIX – на початку XX ст. почала свій стрімкий розвиток, адже був відпрацьований механізм діяльності публічних міських бібліотек: перебували вони у підпорядкуванні міністерства внутрішніх справ, а на місцях під безпосереднім наглядом комітету, до складу якого входила губернська (для бібліотек губернських) або міська (для бібліотек міських) адміністрація та опікуни (особи, що давали пожертви на утримання бібліотек). Відповідно й фінансування було переважно з цих двох джерел – із губернського (або міського) бюджету та на благодійні внески опікунів [1, с.222].

Так само, як і у всій Російській імперії, у містах Поділля відбувалось формування публічних бібліотек. Найбільший попит на бібліотеки відчувався в найбільших містах, й насамперед, у губернському центрі. Саме в Кам'янець-Подільському у 1866 р. відбулося відкриття першої на Поділлі публічної бібліотеки, яке в часі співпало з появою подібних книгосховищ у Києві й Житомирі. 29 серпня 1864 р. генерал-губернатор Київський, Подільський і

Волинський надіслав лист, у якому повідомив волю імператора про створення публічних бібліотек у Києві, Житомирі та Кам'янці, виділення 9 тис. руб. та асигнування від 1 до 2 тис. руб. на рік на кожну з цих бібліотек. 5 липня 1865 р. міністр внутрішніх справ затвердив статuti згаданих бібліотек. 1 січня 1866 р. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека була офіційно відкрита. Головою розпорядчого комітету обрано В. Андреева, бібліотекарем – Шкілева [7, с. 13].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. за ініціативи міських самоврядувань були засновані міські публічні бібліотеки у містах Бар (1899), Проскурів (1901), Гайсин (1902), Вінниця (1907). Крім згаданих книгозбірень, зустрічаємо відомості про створення на початку XX ст. публічних бібліотек у Балті, Летичеві, Літині, Новій Ушиці, Ольгополі [3, с.201; 5, с. 233-235].

Розглянемо на прикладі Проскурівської міської публічної бібліотеки процес створення книгозбірень та умови їх діяльності.

На початку 1890-х рр. міська влада та представники громадськості міста Проскурова звернулися до губернської адміністрації з проханням про заснування міської публічної бібліотеки. Після кількарічного листування, 5 липня 1899 р. дозвіл на відкриття Проскурівської міської публічної бібліотеки нарешті був отриманий. Враховуючи те, що 1899 р. в імперії широко святкували 100-річчя від народження Олександра Сергійовича Пушкіна, було прийняте рішення надати бібліотеці ім'я поета. 18 грудня 1900 р. міська дума схвалила статут Проскурівської міської публічної бібліотеки пам'яті О.С. Пушкіна, який був затверджений міністерством внутрішніх справ 6 лютого 1901 р. Того ж року, з перших днів квітня бібліотека почала діяти [5, с. 234; 8, с.3].

Спочатку бібліотека розміщувалася в одній із кімнат офіцерського зібрання (на місці цієї будівлі 1967 р. побудували готель «Жовтневий»). Близько 1904-1905 рр. книгозбірня переїхала у більш просторе приміщення – до так званого «міського будинку» (теж не зберігся – знесений наприкінці 1960-х років під час реконструкції парку), що витягнувся уздовж Дворянської (нині Володимирської) по краю нинішнього скверу ім. Шевченка. Крім бібліотеки тут розміщувались міська дума і управа, міська пожежна команда [4, с. 142-143].

Керівництво бібліотекою здійснював розпорядчий комітет, який обирався на три роки та складався із голови та шести членів. Статутом було визначено, що обов'язковими членами комітету мали бути штатний доглядач міських двокласних училищ та представник православного духовництва, інші обирались загальними зборами «членів бібліотеки». «Членом бібліотеки» міг стати кожний повнолітній (крім вихованців навчальних закладів, солдатів, юнкерів, осіб, обмежених у правах судом), хто справне сплачував членські внески (3 руб. на рік). Ті особи, що готівкою або книгами вносили не менш 50 рублів одноразово, отримували пожиттєве членство. Існувала ще категорія «почесних членів бібліотеки», до якої обирали осіб, що надали надзвичайну матеріальну підтримку бібліотеці [8, с. 4-5].

Розпорядчий комітет обирав відповідального бібліотекаря, особа якого затверджувалась губернатором. Бібліотекар виконував функції завідувача бібліотекою та отримував встановлену платню за свою роботу. Першим

завідувачем Проскурівської міської публічної бібліотеки стала Марія Іванівна Наумова, яка працювала на цій посаді понад десяти років [6, с. 31].

Згідно статуту книгозбірня утримувалася за рахунок бюджету міста (20-30 рублів щомісяця), членських внесків (річний внесок – 3 рублі), пожертвувань меценатів, платні за користування книжками, журналами та газетами, платні за проведення концертів і інших розважальних заходів [8, с. 3-4].

Користування книгами, журналами та газетами у приміщення бібліотеки для всіх читачів було безкоштовне, а от для того щоб взяти книгу на руки, потрібно було сплатити певну платню та внести заставу. «Членам бібліотеки» книги надавались без платні, але під заставу. «Почесні члени бібліотеки» користувалися бібліотечним фондом без будь-яких умов і обмежень [8, с. 9].

Що стосується фонду бібліотеки, то на початковому етапі він був незначним – трохи більший за тисячу книг. Проте, міська влада піклувалася про заклад та щорічно збільшувала видатки на утримання бібліотеки. Якщо у 1904 р. ця цифра становила 396 руб., то у 1906 р. вже 500 руб., а у 1908 р. – 640 руб. [2, с.3-16]. Це дозволило книгозбірні до 1910 р. збільшити свої фонди у 4 рази.

Проскурівська міська публічна бібліотека пам'яті О.С. Пушкіна діяла до кінця 1917 р. Під час української революції 1917-1921 рр. вона була зачинена, а під час змін влади декілька разів пограбована. У перший рік радянської влади бібліотека відновила свою роботу, розширивши займані площі майже на половину «міського будинку». У 20-х – 30-х рр. ХХ ст. у зв'язку з частими змінами адміністративного статусу Проскурова бібліотека була то міською, то окружною. Нарешті, після перенесення у березні 1941 р. обласного центру з Кам'янець-Подільського до Проскурова, міській бібліотеці було надано статус обласної. В роки нацистської окупації 1941-1944 рр. обласна бібліотека була «очищена» від радянської літератури та діяла як Проскурівська окружна українська бібліотека. Одразу після визволення Проскурова від нацистів, з квітня 1944 року, бібліотека відновила роботу як обласна, отримала нове приміщення по вулиці Остаповича, 64 (нині – Героїв Майдану, 28), де вона розміщується і донині. З часом у найбільшій книгозбірні області були розширені фонди, проведена реконструкція та добудова приміщення, створені нові відділи [4, с. 124].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. серед закладів культури міст Поділля чільне місце зайняли публічні міські бібліотеки. Відзначимо, що саме публічні міські бібліотеки сприяли підвищенню освітнього рівня населення та зіграли відчутну роль у культурно-просвітницькому житті краю.

Список використаних джерел

1. Библиотека // Энциклопедический словарь. – СПб.: Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон, 1891. – Т. III. – С. 220–223.
2. Завальнюк О.М. Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2002. – Т. 2. – С.3-16.
3. Єсюнін С.М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / С.М. Єсюнін // Освіта, наука і культура на

- Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 198–219.
4. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси. – Хмельницький, 2008. – 160 с.
  5. Єсюнін С.М. Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А. – 336 с., іл.
  6. Карван С.Л. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М.Островського (до 100-річчя з часу заснування) / С.Л.Карван, Н.М.Синиця // Матеріали Х-ої Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – С. 30-32.
  7. Михалевич І.К. Двадцятипятилетие Каменец-Подольской публичной библиотеки (1866-1890) / И.К.Михалевич. – Каменец-Подольск, 1891. – 54 с.
  8. Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Дк.5253. Устав Проскуровской городской библиотеки памяти А.С.Пушкина – 10 с.

І. О. Старенький

к.і.н., старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

ЄПАРХІАЛЬНА БІБЛІОТЕКА – ВАЖЛИВИЙ ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ СТАРОДРУКІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У всі часи бібліотеки виконували важливу функцію – збереження пам'яток друку та письма. У повній мірі це стосується книгозбірень єпархіального відомства Подільської єпархії, на чільному місці серед яких була Єпархіальна бібліотека. До проблеми охорони рухомих пам'яток Єпархіальною бібліотекою зверталися О. Б. Айвазян [7; 8], В. С. Прокопчук [19] та ін. Проте в своїх дослідженнях вони лише дотично торкалися розглядуваного питання, що спонукає більш детально розглянути поставлену проблему.

1890 року було утворено Давньосховище, при якому створено бібліотеку. Вже 1891 року книгозбірня нараховувала 320 книг та кількості брошур.

Зі збільшенням об'єму фондів назріла потреба в єпархіальній бібліотеці. Проект створення такої бібліотеки обґрунтував у доповідній записці на ім'я глави Подільської єпархії єпископа Димитрія завідуючий музеєм і секретар Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (далі – Комітет) Ю. Й. Сіцінський, аргументуючи, що такі бібліотеки вже функціонують майже у всіх губернських центрах, а в Кам'янці-Подільському на той час не було навіть окружної бібліотеки, що міська публічна бібліотека, концентруючи здебільшого художню літературу, не має змоги допомогти священикам книгою для богослужінь, підготовки морально-етичних проповідей, бесід. На прикладі єпархіальних бібліотек Володимира-на-Клязмі та Саратова розкрив технологію підготовки, відкриття та функціонування таких бібліотек. Юхим Йосипович зазначав, що книгозбірня повинна перебувати під опікою Комітету. Щодо формування бібліотеки, то єпархіальні відомості з інших губерній та книги, які надходять у редакцію «Подільських єпархіальних відомостей» передбачалося передавати Єпархіальній бібліотеці. Саме редакційна книгозбірня мала скласти

основу Єпархіальної бібліотеки. Юхим Сіцінський висловив сподівання, що церкви, монастирі та приватні особи будуть передавати для книгозбірні книги. Пропонувалося також встановити внески для міських церков та причтів у розмірі 3 руб. щорічно. Але основні надходження (до 500 руб.) мали йти від прибуткових операцій єпархіального свічкового заводу. Планувалося використати прибуток від влаштування при Єпархіальній бібліотеці продажу церковно-богослужебних та морально-релігійних книг, які раніше продавалися в єврейській книжковій лавці. Ю. Й. Сіцінський визначив і кошторис на облаштування бібліотеки: оренда приміщення з двох кімнат – 200 руб., опалення, освітлення тощо – 80 руб., виписка журналів, облаштування меблями – 200 руб., оплата праці завідуючого книгозбірні – 120 руб. [21, с. 807-808].

4 листопада 1891 року відбулися збори духовенства під головуванням єпископа Дмитрія, на яких розглядалося питання про створення Єпархіальної бібліотеки. Було вирішено, що:

- 1) редакція «Подільських єпархіальних відомостей» передасть у бібліотеку всі видання, які надходять у редакцію в обмін на єпархіальний часопис Поділля;
- 2) консисторія щорічно, починаючи з 1891 року, буде давати 100 руб. через редакцію «Подільський єпархіальних відомостей» за ведення офіційної частини;
- 3) Управління свічкового заводу з 1891 року щорічно буде передавати 200 руб.;

4) оскільки постановою Єпархіального з'їзду (1891 р.) та резолюцією єпископа 1-ий благочинний округ Кам'янецького повіту приєднали до Єпархіальної бібліотеки, то з парафіяльних та цвинтарної церков, Архієрейського будинку, Троїцького монастиря та причтів буде збиратися по 3 руб. на рік.

Приміщення для бібліотеки було виділено в Архієрейському будинку (2 кімнати) з орендною вартістю 120 руб. на рік. Бібліотекарем було призначено ієромонаха Архієрейського будинку Вікторина з окладом 120 руб. на рік. 80 руб. виділили на умеблювання Єпархіальної бібліотеки. Протокол зборів духовенства був затверджений резолюцією єпископа Дмитрія від 4.11.1891 р за №8086. Оскільки бібліотека була заснована в день пам'яті першого подільського єпископа Іоанникія, то отримала назву Іоанниківська [20, с. 634-639].

З 4 листопада 1891 року до 29 лютого 1892 року на адресу Єпархіальної бібліотеки надійшло пожертв на суму 476 руб. 30 коп.: від єпископа Дмитрія – 110 руб., консисторії – 100 руб., свічкового заводу – 200 руб., священника Жданова – 3 руб., благочинного 2-го округу Вінницького повіту Слаболицького – 5 руб., благочинного 4-го округу Могилівського повіту Стефановського – 9 руб 30 коп., благочинного 5-го округу Балтського повіту Бачинського – 38 руб., Архієрейського будинку – 6 руб., священника с. Троянки Балтського повіту І. Гладкевича – 5 руб.; від єпископа Дмитрія деякі періодичні видання 1891 р., від єпископа Миколи – 10 книг, кафедрального протоієрея М. Буніна – 11 книг, наглядача Приворотського духовного училища І. Шиповича – 140 книг, викладача семінарії І. І. Троїцького – 3 книги, від редакції «Подільських єпархіальних відомостей» різні періодичні видання [17, с. 200].

1892 року до Єпархіальної бібліотеки приєднано бібліотеку 4-го благочинного округу Кам'янецького повіту [19, с. 7], а 23 січня на засіданні Комітету були затверджені «Тимчасові правила Подільської Єпархіальної бібліотеки» [9, с. 198-199].

Того ж року в бібліотеці містилося 1245 історичних та богослужебних друкованих і рукописних книг, наступного прибавилося ще 150 [19, с. 8].

За новим статутом Комітету, прийнятим 1894 року, пунктом 4 передбачалося: «Бібліотека Давньосховища складається з історичних праць, необхідних для вивчення історії Поділля на російській, польській, латинській та ін. мовах». Пункт 9 вказував: «Подільська Єпархіальна бібліотека, названа Іоаннікієвою... складається переважно з книг богословського, морально-релігійного та історичного змісту, а також з періодичних видань, переважно духовних і керується в своїй діяльності правилами, які затверджував Комітет» [1, арк. 2-2 зв.].

1895 року бібліотека розміщувалася в Архієрейському будинку. Завідуючим книгозбірнею був П. Вікул, а бібліотекарем – ієродиякон Максим. Цього року було виписано «близько 70 книг і 12 назв журналів і газет» та «пожертвовано до 50 книг» (найбільше від єпископа Димитрія, протоієреїв М. Чирського, Ю. Сіцінського, священника П. Вікула) [11, с. 444-445].

Єпархіальна бібліотека мала зв'язки з різними установами та закладами. Так, до Комітету надійшов лист Таврійського історико-статистичного комітету від 28 лютого 1896 року за №12: «На підставі листа Комітету від 8 листопада 1895 року за №167 Таврійська архівна комісія має честь погодитися на обмін виданнями і відіслати бібліотеці Комітету останні номери своїх «Известий» [2, арк. 24]. У 1907 році до бібліотеки надсилали видання 24 організації та товариства з Москви, Санкт-Петербургу, Києва, Сімферополя, Львова, Одеси та інших міст. Крім цього надходило 50 назв іноземних видань [4, арк. 2-3].

1903 року були прийняті нові правила Єпархіальної бібліотеки, які чітко регламентували її діяльність, статті доходів і витрат, статут бібліотекаря, права й обов'язки читачів [18, с. 146-149].

Того ж року виникли певні проблеми з випискою книг та журналів. На одному із засідань Подільського церковного історико-археологічного товариства (далі – Товариство) було констатовано, що на утримання бібліотеки потрібно 350 руб., бібліотекаря – 240 руб., сторожа – 120 руб., опалення – 160 руб., а надходило лише 350 руб. Було вирішено скоротити передплату до 10 видань на суму 91 руб 75 коп. З цим не погодився єпископ Климент: «З великою гіркотою прочитав ухвалу першої статті цього журналу. Якщо Товариство через повну відсутність коштів змушене буде обмежувати виписування книг, то що робити тоді з п. 36 Статуту Товариства?!.. Я вважаю за бажане і корисне об'єднати при Єпархіальній бібліотеці виписку всіх духовних журналів і книг для всіх церковних і благочинних бібліотек єпархії, а також і для сімейного читання книг і журналів. Тоді бібліотека Товариства могла б на правах книжкових складів-магазинів мати величезну знижку – від 25 до 50% або готівкою, або ж журналами і книгами. В Уфі при такій оптовій виписці книг і журналів багато найбільш багатих церков отримували журнали і книги безкоштовно» [3, арк. 11; 10, с. 350].

Єпископ запропонував обговорити це і збільшити щорічну допомогу бібліотеці від Управління свічкового заводу до 500 руб., сам особисто пожертвував 100 руб. На наступних зборах рішення переглянули і зробили замовлення на попередньому рівні [3, арк. 13].

1904 року Єпархіальна бібліотека отримувала 37 журналів, 11 з яких виписувалися, а інші передавалися редакцією «Подільських єпархіальних відомостей»: «Археологическая летопись Южной России», «Богословский вестник», «Божья нива», «Воскресный день», «Воскресные чтения», «Вера и церковь», «Вестник знания», «Воскресный благовест», «Душеполезное чтение», «Журнал Министерства народного просвещения», «Исторический вестник», «Киевская старина», «Кормчий», «Миссионерский сборник», «Миссионерское обозрение», «Мир Божий», «Народное образование», «Православный собеседник», «Православный благовестник», «Почаевский листок», «Пасторский собеседник», «Православный путеводитель», «Православнорусское слово», «Русская старина», «Русская мысль», «Русский паломник», «Руководство для сельских пастырей», «Странник», «Спутник здоровья», «Труды Киевской духовной академии», «Университетские известия», «Христианские чтения», «Церковно-приходская школа», «Церковный вестник», «Церковные ведомости», «Чтения в Московском обществе истории древностей российских», «Этнографическое обозрение». Крім цього від редакції «Подільських єпархіальних відомостей» передавалися єпархіальні відомості: Архангельські, Астраханські, Володимирські, Владикавказькі, Вологодські, Волинські, Воронежські, В'ятські, Владивостоцькі, Гродненські, Донські, Єкатеринбурзькі, Єнісейські, Казанські, Калузькі, Катеринославські, Київські, Кишинівські, Костромські, Курські, Литовські, Мінські, Могилівські, Московські, Нижегородські, Оренбурзькі, Орловські, Омські, Олонецькі, Пензенські, Пермські, Полтавські, Полоцькі, Подільські, Ризькі, Рязанські, Самарські, Саратовські, Симбірські, Таврійські, Тамбовські, Тверські, Тульські, Уфимські, Херсонські, Холмсько-Варшавські, Чернігівські, Якутські, Ярославські та «Духовний вісник Грузинського екзархату» [13, с. 4-6].

Поповнення бібліотеки відбувалося і в наступні роки. 1908 року їй подарували «від колишнього Подільського Преосвященного Парфенія 16 книг, від секретаря студентських справ Томського університету Созонта Мих. Лобатинського – близько 100 книг і брошур, від Надії Йосипівни Гогоцької, вдови колишнього члена Товариства Миколи Сильвестровича Гогоцького, і від Ольги Василівни Синицької, вдови д.с.р. Данила Олександровича Синицького, декілька цінних видань. Як і в минулому році, бібліотеці Товариства надсилали свої видання чимало наукових установ і товариств» [5, арк. 3]. 1913 року книгозбірня отримала 114 періодичних видань [6, арк. 89 в – 89 г зв.; 14, с. 5-8], а 1914-го – 109 [6, арк. 90 в зв. – 90 г; 15, с. 6-7].

Що стосується кількісного складу фондів, то наведемо його в таблиці №1 [12, с. 17-18; 16, с. 1029-1031; 8, с. 59-60].

	1893	1894	1895	1903	1905	1907	1908	1911
назв	-	-	-	925	959	2230	2341	2408
примірників	1395	1478	1585	3319	3547	4356	4506	5411

книг: назв	-	-	-	1088	1125	1187	1196	2337
примірників	-	-	-	802	834	1657	1721	2355
періодики: назв	-	-	-	2231	2422	143	145	-
примірників	-	-	-	123	125	2699	2785	-

З початком Першої світової війни Єпархіальна бібліотека зазнала значних втрат, а зі встановленням більшовицької влади на території Поділля припинила своє існування.

Отже, значну роль у розвитку бібліотечної справи на Поділлі відіграла Єпархіальна бібліотека. Вона стала місцем накопичення та збереження пам'яток друку та письма. Справу створення книгозбірні активно підтримували єпископ та консисторія, а головну роль в її організації відіграв відомий пам'яткоохоронець Ю. Й. Сіцінський. У своїй діяльності бібліотека керувалася чітко визначеними правилами та нормами, які ухвалювалися єпископом, консисторією та Синодом.

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 832, оп.1, спр. 8, 17 арк.
2. Там само, спр. 14, 55 арк.
3. Там само, спр. 16, 118 арк.
4. Там само, спр. 17, 9 арк.
5. Там само, спр. 20, 11 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 2582, оп.1, спр. 182, 120 арк.
7. Айвазян О. Б. Бібліотеки освітянських закладів Подільського єпархіального відомства другої половини XIX – початку XX століття / О. Б. Айвазян // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 123-136. – (Серія «Бібліотекознавство. Книгознавство». – вип. 2).
8. Айвазян О. Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.16. – С. 51-63.
9. Временные правила Подольской Епархиальной библиотеки // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1892. – 29 февр. (№9). – С. 198-199.
10. Годическое собрание Подольского церковного историко-археологического общества // ПЕВ. – 1904. – 10 апр. (№15). – С. 349-351.
11. Отчет о состоянии Епархиальной библиотеки за 1895 год // ПЕВ. – 1896. – 1 июня (№22). – С. 444-445.
12. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1903 год // Прибавление к ПЕВ. – 1904. – 1 апр. (№15). – С. 1-24.
13. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1904 год // Прибавление к ПЕВ. – 1905. – 11 июня. (№23-24). – С. 1-26.
14. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1913 год. – Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троицкого братства, 1914. – 20 с.
15. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троицкого братства, 1915. – 19 с.
16. Очерки из церковно-общественной и бытовой жизни Подолии в 1905 году // ПЕВ. – 1905. – 22 окт. (№43). – С. 1027-1034.

17. Пожертвования и другие поступления в Епархиальную библиотеку // ПЕВ. – 1892. – 29 февр. (№9). – С. 200.
18. Правила Епархиальной библиотеки, находящейся в ведении Подольского епархиального историко-статистического комитета // ПЕВ. – 1903. – 24 марта (№13). – С. 146-149.
19. Прокопчук В.С. Библиотеки Хмельниччини: від заснування – до наших днів / В. С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.14. – С. 3-39.
20. Протокол // ПЕВ. – 1891. – 23 нояб. (№41). – С. 634-636.
21. Сецинский Е. И. Его Преосвященству Преосвященнейшему Димитрию, епископу Подольскому и Брацлавскому, священника Сецинского докладная записка / Евфимий Сецинский // ПЕВ. – 1891. – 27 дек. (№52). – С. 804-808.

О.М. Завальнюк

д.і.н., професор кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, академік АНВО

РОБОТА ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (1918-1920 рр.)

Восени 2018 року виповниться століття з часу заснування першої на Поділлі університетської бібліотеки - одного із найбільш важливих структурних підрозділів, без яких не міг існувати новостворений виш у Кам'янці-Подільському. Сам факт її появи в умовах складної соціально-економічної кризи, що супроводжувала життя українців у 1914-1918 рр., свідчив про готовність української влади розвивати бібліотечну мережу, занедбану в умовах Першої світової війни.

Діяльність із виконання плану щодо заснування цього вишу навесні – влітку 1918 р. була спрямована на реалізацію низки першочергових заходів, до яких належало і створення університетської фундаментальної бібліотеки. Її основним завданням мало стати забезпечення професорсько-викладацької корпорації і студентського контингенту необхідною науковою, навчальною, суспільно-політичною і художньою літературою. Утім, враховуючи той складний фінансово-економічний стан, який був у країні на той час, цей проект видавався зовсім не легким.

Уже при формуванні кошторису Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), у якому першого навчального року мали запрацювати лише два факультети, комісія В.І.Вернадського, виробляючи проект додатку до відповідного закону влітку 1918 р., заклала на формування фундаментальної бібліотеки вишу до кінця року суму скоріш удвічі меншу, ніж для Київського державного українського університету з його 4 факультетами – 40 тис. крб. [1]. Саме за ці кошти (20 тис. крб. чи трохи більше) треба було сформувати ядро фонду, який мав би використовуватися у процесі підготовки

фахівців і задовольняти мінімальні потреби. Надалі фінансування треба було збільшувати в рази, щоб у довготривалій перспективі нагромадити величезну книгозбірню, орієнтовно таку, як, наприклад, у російському університеті св. Володимира, що діяв у Києві з 1834 р. (тут фундаментальна бібліотека нараховувала більш як півмільйона різних видань) [2, с.262]. Стартові можливості К-ПДУУ щодо придбання літератури на бідному книжковому ринку країни у 1918 р. були дуже скромними. За таких умов ректор І.І.Огієнко зробив ставку на громадськість України, наукові товариства, діючі виші, українські видавництва тощо, спробувавши залучити їх до формування бібліотечного фонду упродовж місяця-двох. Як свідчать опубліковані архівні джерела, 12-13 вересня 1918 р. очільник вищого навчального закладу направив перші прохання до Київської духовної академії, університетів у Києві і Харкові, їх професури пожертвувати дублети („які Ви знайдете доцільними і можливими”) і свої праці, оскільки бібліотека К-ПДУУ „поки що зовсім пуста” [3, с.68-71]. У наступні дні ця робота посилювалась. Преса з невеликим інтервалом вміщувала офіційні звернення до населення і видавничих товариств з проханням дарувати бібліотеці літературу із державних, приватних і громадських книгозбірень. Персональні прохання адресувались науковцям Львова, Києва, Бухареста тощо. Якщо з вересня до кінця грудня 1918 р. у книгосховище вишу надійшли 1707 пожертвованих книг і брошур [4, с.14], то у січні-жовтні 1919 рр. до університету жертводавці передали ще 9703 видань [4,с.14] (загальна чисельність фонду становила тоді 19872 примірники [5]), що робило бібліотечний фонд більш наповненим, краще укомплектованим і спроможним у значній мірі задовольняти читацькі потреби професури і її студентства, яке готувалося стати педагогами, юристами, агрономами, богословами.

Бібліотечні працівники не без успіху намагалися скористатися й іншими джерелами для поповнення книжкового фонду, зокрема збирали інформацію про продаж приватних книгозбірень з покинутих дворянських маєтків на Поділлі, а після проведення операції з купівлі-продажу, доставляли їх до університету. Крім того, за сприяння керівника вишу вони організовували закупівлю потрібних видань у різних містах - Києві, Одесі, Чернівцях, Львові, Тернополі, Станіславові, Кракові та ін., цікавилися „безгоспними” книжковими колекціями різних губернських установ імперської доби у Кам'янці-Подільському, наявністю дублетів у книгозбірнях давніх духовних і загальноосвітніх навчальних закладів регіону, що у підсумку сприяло наповненню бібліотечного фонду вишу новими надходженнями, які нерідко належали до раритетних. Станом на 20 жовтня 1920 р. читацький загаль університету міг скористатися 33258 примірниками різної літератури [6] (Л.Биковський помилково стверджує, що ще у травні 1920 р. цей показник становив 40 тис. томів [7]), причому за неповних 10 місяців ця кількість поповнилася на більш як 13,3 тис. Тобто, робота із наповнення книжкового фонду фундаментальної бібліотеки в нестабільних умовах життя країни, які характеризувалися, зокрема, неодноразовою зміною української влади різними військово-політичними режимами, загалом була успішною, хоча треба наголосити, що не вся зосереджена тут література мала першорядне значення для процесу підготовки фахівців. Скоріш, навпаки –

більшість книжкової продукції становили ті видання, які, попри незаперечну інформаційну цінність для різних галузей науки і культури, були менш затребуваними у щоденній навчальній праці.

З часом приміщення для зберігання бібліотечного фонду стало замалим. Довелося перепрофілювати під книгозбірню гімнастичний зал, де книги розмістили двома ярусами [8], [9, с.3]. Але згодом і цих площ не вистачило. Вже 19 жовтня 1920 р. в. о. бібліотекаря М.Ясинський зазначав, що „необхідно поширити помешкання; зараз абсолютно немає місця для розкладення книжок” [10]. Утім до кінця 1920 р., попри кількаразові спроби, через невтішне матеріальне становище закладу проблема так і не розв’язалася.

Загалом справами забезпечення професури і студентства необхідною літературою займалася бібліотечна комісія (6 осіб), яку очолював приват-доцент Й.Сіцінський. Вона розробила „Правила бібліотеки”, схвалені 21 січня 1920 р. радою професорів К-ПДУУ. Комісія займалася питаннями придбання, доставки, розміщення і використання книг та журналів, поповнення каталогів, літератури [11]. Аналіз протоколів засідань бібліотечної комісії засвідчує, що цей орган, попри певні недоліки в роботі, загалом справлявся із завданнями: вчасно реагував на проблеми, які виникали в діяльності бібліотеки, проводив ревізію бібліотечного фонду тощо. Після того, як восени 1919 р. Бібліотеку очолив С.Сірополко, створили новий робочий орган підрозділу – бібліотечну раду. 13 січня 1920 р. Правління затвердило її статут, у якому, зокрема, закріплювалися такі функції: „веде бібліотечні справи”, „відповідає за цілість бібліотеки, читальні й лекторії, за порядок в них, за правильне ведення праці, каталогів і всіх урядових книг...”, „подає свої пляни та міркування відносно стану або потреб бібліотеки, читальні і лекторії”. Бібліотечна рада безпосередньо підпорядковувалася керівникові закладу. Її голові (він же бібліотекар університету) належало постійно інформувати ректора про усі бібліотечні справи [12]. Найбільше бібліотечна рада переймалася, наприклад, термінами користування взятими з бібліотечного абонементу книгами, збільшенням штату працівників, розвитком системного каталогу, складанням кошторису на виготовлення карток для каталогу журнальних статей, переглядом режиму праці бібліотеки після завершення навчального року, розширенням бібліотечних площ, поповненням фонду періодичних видань, енциклопедичних словників, придбанням карт і портретів діячів України й інших країн світу [13].

Крім фундаментальної бібліотеки, були започатковані факультетські книгозбірні, літературу для яких закупляли переважно вчені, які побували у різних відрядженнях. Траплялися непорозуміння, коли частина літератури із факультетських колекцій не проводилася через інвентарну книгу фундаментальної бібліотеки, що, по-перше, несправедливо занижувало загальні статистичні дані, по-друге, дезорієнтувало бібліотечну комісію щодо реального стану забезпечення літературою різних спеціальностей, по-третє, за відчутного дефіциту коштів на розвиток бібліотечного фонду, породжувало невинуватий дубляж книг, придбаних факультетами і бібліотечною комісією К-ПДУУ, причому траплялося, що за різну ціну (нерідко факультети переплачували за літературу, яка вже раніше була придбана і значилась в університетській книгозбірні). Щоб

уникнути цього, правління університету 8 червня 1920 р. прийняло ухвалу передати бібліотечки кабінетів різних факультетів до фундаментальної бібліотеки, чим викликало неоднозначну реакцію окремих членів бібліотечної комісії [14].

Замовлення на придбання літератури найчастіше робили факультети. Скажімо, 17 лютого 1920 р. в.о. завідувача семінаріуму історико-філологічного факультету професорський стипендіат С.Якимович за підтримки в.о. декана Л.Білецького просив правління закладу виділити 45 тис. крб. на придбання великої приватної книгозбірні Говорова, „аби ця бібліотека не попала в руки спекулянтів”, а прислужилася роботі семінаріуму [15].

Свої заявки на бібліотечні новинки робили й студенти. У січні 1920 р. бібліотекар С.Сірополко повідомляв ректорові, що студентська молодь висловилася за придбання літератури з сільського господарства, сферичної тригонометрії, політичної економії, хімії, української літератури, вказавши на конкретні праці М.Туган-Барановського, С.Реформаторського, В.Винниченка, О.Поліщука та ін., яких бракувало у фонді [16]. Не раз траплялося, що хлопці і дівчата не могли отримати рекомендовані професурою книги, тож вдавалися до різних демаршів.

Ріст фонду фундаментальної бібліотеки вимагав збільшення її штату. Станом на 1 січня 1920 р. він нараховував 1 бібліотекаря, трьох його помічників і 14 урядовців (звичайних бібліотекарів) [17]. Ця група проводила велику роботу з упорядкування бібліотечного фонду, структуризації його за децимальною системою. До кінця 1919 р. в інвентарній книзі були зафіксовані 20054 видань (8410 - чекали своєї черги), поділені на десять груп: 1) загальні твори, 2) філософія, 3) релігія, 4) соціальні науки, 5) філологія, 6) точні науки, 7) прикладні науки, 8) мистецтвознавство, 9) література і 10) історія [18], - що засвідчило, з одного боку, наявність видань з усіх основних галузей науки, представлених у навчальних планах, а з другого, як зазначав І.Огієнко, перевагу гуманітарної складової над іншими.

Керівництво університету і бібліотеки завжди охоче приймало будь-які видання, незалежно від їх змісту і мови. У громадській думці сформувався цінне для бібліотечної справи переконання: книги, аби їх убезпечити від нищення передусім у сільській місцевості (ними розпалювали у печах), треба було або подарувати, або продати університетові. Через таку нескладну філософію вдалося врятувати тисячі примірників, які були на значній відстані від вишу і представляли переважно зарубіжні або російськомовні видання. На жаль, немає статистики про співвідношення бібліотечних книг, виданих різними мовами. Утім добре відомо, що переважала російськомовна література. Упродовж тільки 100 років (1820-1920 рр.) її в Україні нагромадилося десь на рівні понад 3 мільйонів примірників. Лише у більш як 3,1 тис. бібліотек України у 1913 р. зосереджувалося близько 2 млн. примірників [19, с.265]. Україномовні ж видання, які активно почали з'являтися в роки Української революції, за загальним накладом поступалися зазначеній кількості у багато разів, та й то це була переважно популярна література. То ж не випадково, що і надалі потік російськомовної літератури, який надходив до бібліотечного фонду К-ПДУУ,

переважав обсяги українських видань. За частковими даними, лише з липня по вересень 1920 р. бібліотека поповнилася 1592 книгами українською і 2548 – російською мовами [20], що співвідносилось як 1 : 1,6 і значною мірою відповідало пропозиціям книжкового ринку країни. Не випадково, І.Огієнко у жовтні 1919 р., підводячи підсумок першого року роботи університету, наголошував, що „брак в книжках страшенно відбивається і на студентах, і на професорах” [21].

І все ж, попри значний дефіцит літератури, бібліотека стала найбільш жвавим підрозділом університету, до якого тягнулися практично усі викладачі і студенти – тут містилися книги і журнали, потрібні одним для розробки курсів лекцій, посібників, підручників або написання наукових праць, іншим – для підготовки до занять, заліків, іспитів, виконання рефератів тощо. Причому попит на літературу з обох сторін був досить високий і підвищувався з ростом професорсько-викладацької корпорації і студентського контингенту та придбанням нових видань. Лише з 1 травня 1919 по 1 жовтня 1920 рр. викладачі зверталися до бібліотечного фонду 261 раз. На руки вони отримали 2884 книги і брошури [22], тобто кожен із 65 із них упродовж 17 місяців звертався до бібліотеки за відповідними послугами в середньому 4 рази і отримував понад 40 різних видань, і це при тому, що значна частина професорсько-викладацької корпорації мала домашні наукові бібліотеки. (За твердженням С.Сірополка, у 1918-1919 навчальному році видача книг додому професорам і службовцям університету не перевищувала 100 примірників на місяць [23]). Відповідно до „Правил бібліотеки” вони могли отримувати терміном на 1 місяць не більше 15 книг (студенти – 3 книги). Щоправда, у примітці до параграфа 41 зазначалося, що професорам і приват-доцентам термін міг бути продовжений до завершення викладання ними лекційних курсів [24], відтак література тривалий час не поверталася (до двох семестрів), і це відверто не подобалося студентам.

Нарікань і скарг молоді на відсутність літератури, взятої додому наставниками, було чимало. Але стосувалися вони і працівників університету, які поєднували виконання посадових обов’язків з навчанням на різних факультетах (заочного відділення тоді не існувало). 26 жовтня 1920 р. студент Микола Гадзінський у заяві на ім’я ректора, підтриманій 27 його товаришами, поскаржився на привілейоване становище працівників канцелярії студентських справ і бібліотеки, які могли використовувати по 2 підручники упродовж цілого місяця. Того ж дня правління університету, реагуючи на скаргу, заборонило службовцям-студентам брати з бібліотечного фонду додому навчальну і наукову літературу, але не белетристику (дозволялося по кілька примірників)[25], що у підсумку зняло непотрібно напругу з-поміж студентства.

Раціональному використанню літератури молоддю сприяло відкриття читального залу. Про це 21 вересня 1919 р. повідомила місцева преса [26] (С.Сірополко стверджував, що читальню відкрили 20 вересня того ж року [27]). З цього часу літературу з бібліотечного сховища почали видавати у новий підрозділ для користування, і вже до 1 січня 1920 р. відвідувачі читального залу опрацювали 1416 примірників [28]. Студентство, а також ті громадяни міста (за вересень – грудень 1919 р. таких нараховувалося 48), яким ректор дозволив тут

працювати, охоче скористалися змогою короткочасної роботи з книгами. За 10 днів вересня 1919 р. кількість відвідин читальні становила 64, у жовтні – 438, листопаді – 885 і грудні – 1851 [28]. Читачі активно користувалися залом і наступного року. Так, у січні 1920 р. 1198 відвідувачів, зокрема й 45 сторонніх осіб, побували тут 1408 разів [29], у лютому – відповідно 1247 і 1483 [30] (за архівним джерелом, останній показник с становив 1501 [31]); у березні кількість відвідувань зросла до 1445; у квітні – 569 читачів [32] 601 раз побували у читальні [31]; у травні зафіксували 625 відвідувань, у червні – 915, липні – 610, серпні – 381 і вересні – 167 [31]. Зменшення показників у квітні-травні можна пояснити тим, що студенти стали більше займатися заробітками (найпоширенішим з них був обробіток городів кам'ячан), у червні – вересні – канікулярною паузою (лише частина студентів мала академічну заборгованість і працювала над її ліквідацією). З 1 жовтня 1919 до 1 жовтня 1920 рр. у читальні 1115 студентів отримали для опрацювання 6812 примірників літератури (в середньому по 5,9 видань на одного відвідувача) [33]. У липні – вересні 1920 р. читальня видала 410 видань, які групувалися так: загальна література – 46, філософія – 25, релігія – 32, соціальні науки – 70, філологія – 12, точні науки – 49, історія – 45. Обслуговування в читальному залі здійснювали двоє працівників – О.Кімалі та О.Федорова [34]. На жаль, не всі вимоги вони задовольняли. За М.Ясінським, у травні-червні 1920 р. 357 замовлень на літературу не виконали через об'єктивні причини [35, с.75].

Із-за дефіциту вільних приміщень читальня займала відносно невелику кімнату на першому поверсі, поруч з двома іншими, які використовувала бібліотека. Замовлені читачами книги доводилося переносити через коридор, що утруднювало роботу працівників. Не могла впоратися технічна служба з такою складною проблемою, як низький температурний режим у холодний період року. Відвідувачі масово скаржилися на погане освітлення.

Для професури при бібліотеці діяла лекторія, де зосереджувалися, наприклад, усі періодичні, які отримував заклад. Вона працювала щоденно, зокрема й під час свят та відпусток, з 14.00 до 15.00 і 16.00 до 21.00. Газети, журнали, а також атласи, географічні карти, довідники тощо брати додому категорично заборонялося [36].

Колектив бібліотеки, окрім прямих обов'язків з комплектації фонду й обслуговування читачів, взяв на себе зобов'язання популяризувати бібліотечну справу, зокрема й бібліографію. За цей напрям діяльності відповідав Л.Биковський. На шпальтах періодичних видань він друкував різні матеріали. Лише у лютому – липні 1920 р. вийшли друком щонайменше 8 його публікацій на цю тематику [37], [38], [39], [40], [41], [42], [43], [44].

Фондом фундаментальної бібліотеки успішно користувалися різні державні структури, зокрема, Державна канцелярія УНР, створені ухвалою влади спеціальні комісії, такі як з перекладу Святого Письма українською мовою, з вироблення правничої термінології та історичного словника української мови [45],[46, с.629], [47, с.48], представники польської військової адміністрації [48], [46, с.629], [47, с.48], лектори Кам'янець-Подільської пішої юнацької школи [49], студенти Кам'янець-Подільського народного українського університету [50],

десятки державних службовців, які працювали в різних українських міністерствах, учителів і зацікавлених кам'янчан.

Отже, фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету, нагромадивши у 1918-1920 рр. відносно великий книжковий фонд, проводила активну роботу із забезпечення професорсько-викладацького колективу і студентського контингенту необхідною науковою і навчальною літературою. Вона була одним із найбільш активних підрозділів, який користувався великим авторитетом як у самому виші, так і поза його межами. Без використання фонду викладачам було б вельми складно підготуватися до лекцій, проводити практичні заняття, займатися науковою діяльністю. Для студентів, які поєднували навчальну працю із підробітками з метою виживання, книги із бібліотеки були безальтернативним джерелом знань, опрацювання яких давало змогу якісно підготуватися до іспитів. Активне відвідування молоддю читального залу засвідчувало, з одного боку, про розуміння значення літератури у навчальному процесі, а з іншого, про велике поцінування книги, до якої тягнулися і за доступ до якої відбувалося гостре суперництво між молодими людьми. Колектив бібліотеки загалом справлявся із поставленими на нього непростими завданнями, у зв'язку з чим сприяв виконанню університетом його першорядної функції – на високому і достатньому рівні формувати науковий світогляд і практичні уміння певної частини майбутньої української інтелігенції.

Список використаних джерел

1. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.2, спр.6, арк.70 (зв.).
2. Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – С.-Пб, 1895. – Т.ХV. – 478 с.
3. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / Укладач і автори статті С.А.Копилов і О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006”, 2014. – 384 с.
4. Завальнюк О.М. Роль громадськості у наповненні фонду бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету: досвід і кроки (1918-1920 рр.) / О.М.Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип.4. – С.11-18.
5. Україна. – Кам'янець-Подільський, 1919, 22 (9) жов., с.3.
6. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.2.
7. Центральний державний архів літератури і мистецтва, ф.271, оп.3, спр.29, арк.1.
8. Державний архів хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.90, арк.6.
9. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. (Спомини) / Лев Биковський. – Нью-Йорк; Вінніпег, 1949. – 8 с.
10. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.1зв.

11. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.16-16 зв.
12. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.3.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.5,13,43.
14. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.11.
15. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.21.
16. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.29, 34.
17. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.43.
18. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.43 зв.-45.
19. Енциклопедія історії України / Голова редколегії - В.А.Смолій. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.1. – 688 с.:іл.
20. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.4.
21. Україна. – Кам'янець-Подільський, 1919, 22 (9) жов., с.2.
22. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.2.
23. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.45.
24. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.99, арк.18.
25. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-302, оп.1, спр.194, арк.3.
26. Трудова громада. – Кам'янець-Подільський, 1919, 21 верес., с.7.
27. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.45 зв.
28. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.45.
29. Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920, 3 берез., с.4.
30. Наш шлях, 1920, 26 берез., с.4.
31. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.5.
32. Наш шлях, 1920, 11 трав., с.3.
33. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.2 зв.
34. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк.2, 5 зв.
35. Ясинський М. Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського Університету / М.Ясинський // Наше життя. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – Ч.ІІ-ІІІ. – С.65-78.
36. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.91, арк.7-7зв.
37. Биковський Л. Що таке бібліографія? / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 26 лют., (додатки, ч.2), с.2.
38. Биковський Л. Міжнародна Бібліографія / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 27 лют., (додатки, ч.3), с.2.
39. Биковський Л. „Наше минуле”: [огляд журналу „Наше минуле”. 1918-1919] / Л.Биковський // Нова Думка. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – Ч.І-ІІ. – С.75-76.
40. Биковський Л. Українські бібліографічні організації / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 3 берез., с.4.
41. Биковський Л. Журналістика українського студентства / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 23 квіт., с.8.
42. Биковський Л. Бібліографія творів з бібліотекознавства українською мовою / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 11 квіт. (додаток, ч.6), с.2.
43. Биковський Л. Українська державна бібліографія / Л.Биковський // Наш шлях, 1920, 12 трав., (додаток, ч.8), с.12.
44. Биковський Л. Книгознавство / Л.Биковський // Наше життя. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – Ч.І. – С.16-18.

45. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.93, арк.30 зв.
46. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / Іван Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн.8-9 (17). – С.628-636.
47. Огієнко І. Рятування України. На тяжкій службі своєму народові. Вид.2-е / Іван Огієнко. – Вінніпег: Тов-во „Волинь”, 1969. – 94 с.
48. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.93, арк.30 зв.
49. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк.53.
50. Наш шлях, 1920, 29 лист., с.2.

В.С. Лозовий

д.і.н., професор, провідний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ БІБЛІОТЕКИ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ 1918-1920 РР.

У революційну добу 1917-1920 рр. йшов процес розбудови української національної вищої школи. Після заснування українських вищих навчальних закладів постала проблема забезпечення їх діяльності джерелами освітньої та наукової інформації, а саме, налагодження роботи бібліотек. Цю ж проблему намагався вирішити і колектив Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) заснованого 1 липня 1918 року у відповідності з законом, підписаним гетьманом Української Держави П. П. Скоропадським.

Різні питання діяльності бібліотеки К-ПДУУ з'ясовували у своїх роботах Л.Биковський [1], О.Завальнюк [2], В.Ляхоцький [3], Ю.Олійник [4] В.Пархоменко [5], В.Прокопчук та Л.Філінюк [6-7], С.Сірополко [8] та інші, але організаційний аспект роботи університетської бібліотеки висвітлювався фрагментарно.

Метою даної статті є з'ясування процесу організації роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918-1920 рр.

Головним завданням діяльності кожної бібліотеки є задоволення інформаційних потреб читача. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету розпочала свою роботу 5 вересня 1918 року, за півтора місяці до відкриття першої вищої школи на Поділлі. На засіданні професорської ради ухвалено правила користування книгозбірнею, які підписав ректор І. Огієнко. Книжковим фондом могли користуватися передусім викладачі та студенти університету, а також читачі, які отримали дозвіл ректора. Останні повинні були щомісячно вносити абонентську плату. Значна увага приділялася проблемі збереження творів друку. Особливо зазначалось, що у випадку втрати або пошкодження книг, користувачі повинні відшкодувати їх повну вартість. Якщо читач не дотримувався встановлених правил, він позбавлявся права користування бібліотечним фондом. У період становлення бібліотека працювала

лише два дні на тиждень, тільки пізніше її роботу було продовжено. Через ненормованість університетського життя та суспільних обставин рада професорів вирішила книги студентам додому не видавати, лише викладачам та працівникам вузу [9].

Велику увагу ректорат університету приділяв комплектуванню фондів. 12 вересня 1918 року І.Огієнко підписав листа, адресованого Київській духовній академії, в якому ректор інформував київських колег про створення з 1 липня 1918 року університету в Кам'янці-Подільському, і повідомляв: «Особливо відчувається брак необхідних для наукових занять книг, яких тепер дуже часто немає можливості придбати навіть за гроші». Надалі І.Огієнко зазначив «... звертаюсь с палким проханням до Славної Академії докласти свою посильну частку до заснування нового культурного разсадника і пожертвувати до Бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету книги, які знайдете необхідним і можливим». Він просив виділити по примірнику «Трудов» за всі роки, інших документальних праць, дублетів з академічної бібліотеки, а також книги з особистих книгозбірень. З допомогою дарувальників, у тому числі викладачів академії, сподівався, що «... університетська бібліотека вже зможе хоч частково задовільнити духовні запити своїх багаточисельних вихованців» [7]. З часом, фонди бібліотеки зростали. Однак, малочисельний персонал бібліотеки не встигав опрацьовувати нові надходження, виконувати весь комплекс бібліотечних робіт. На засіданні професорської ради університету було проаналізовано причини, що заважали нормальній діяльності книгозбірні. Ухвалено рішення впорядкувати роботу науково-довідкового апарату бібліотеки, передусім систематичного каталогу [10].

У листопаді 1919 р. В університетській у читальні зареєстровано 508 читачів [11]. Для покращення їх обслуговування збільшився штат книгозбірні. До кінця 1919 року він складався з бібліотекаря (фактично завідувача бібліотеки) – С. Сірополка, трьох його помічників – Л. Биковського, М. Ясінського, І. Сливи та чотирнадцяти працівників, якими були здебільшого студенти університету. Слід зазначити, що С. Сірополко, Л. Биковський та М. Ясінський були високоосвіченими професіоналами-бібліографами та книгознавцями і всі сили віддавали для покращення роботи бібліотеки [12].

У жовтні 1918 р. для вирішення різноманітних проблем книгозбірні утворено Бібліотечну комісію, до складу якої входили представники від кожного факультету та бібліотекар. Серед завдань комісії були: а) придбання книг та журналів; б) перевірка правильності ведення каталогів; в) слідкування за своєчасною доставкою замовлених книг читачам; г) усунення дефектів книг та палітурні роботи; д) встановлення способу розстановки книжок по шафах; е) встановлення правил видачі та повернення книг, тощо. На засіданнях бібліотечної комісії здебільшого розглядалися питання каталогізації, поповнення книжкових фондів, бібліотечні правила, палітурні роботи. На університетських засіданнях неодноразово обговорювалася робота бібліотеки, позитивні і негативні сторони її діяльності, дотримання правил повернення читачами книг. Так, 25 липня 1919 року ректор І.Огієнко зауважив, що окремі викладачі

залишали у себе книги під час відпусток, а це є порушенням бібліотечних правил [13].

21 січня 1920 року професорська рада університету ухвалила нові "Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету". Вони визначали основні засади діяльності бібліотеки і склалися з шести розділів, два з яких регламентували роботу бібліотечної читальні та видачу книг додому [14].

Згідно правил, пріоритетне право користування читальним залом мали викладачі, яких обслуговували в чітко визначені години роботи: щоденно, крім вихідних з 14 до 15 і до 21 години. Студентам, службовцям університету та стороннім особам книги видавалися з 11 до 14 години.

Кожний користувач бібліотеки отримував читацький квиток і на нього заводилась папка для реєстрації прочитаної літератури. Читач міг отримати не більше двох назв творів друку на місячний термін. Якщо користувачеві для опрацювання потрібна була більша кількість книг, або рідкісні видання, рукописи, малюнки, карти – це обов'язково узгоджувалося із завідувачем бібліотеки. Читачам, які не працювали і не навчалися в університеті, книги видавалися лише під заставу (100 крб.) [15]. На книгах заборонялось робити будь-які написи або помітки. Якщо читач втрачав книги, він повинен був відшкодувати їх вартість. А при пошкодженні літератури сплачувався штраф.

Спочатку книгозбірня займала лише три невеликих кімнати, що звичайно дуже звужувало коло читачів і кількість бібліотечних послуг. Згодом ректор І. Огієнко виділив нове приміщення, де налагоджено роботу читального залу. У ньому запроваджено паспортні картки читача і картки для виданих викладачам і службовцям книг. У читальному залі – алфавітний покажчик до систематичного каталогу. Для полегшення обслуговування читачів, щоб швидко можна було знайти потрібну книжку, заведено систему трьох каталогів: 1) порядкового хронологічного; 2) систематичного за спеціальностями; 3) алфавітного (з місцем знаходження про кожну книжку) .

Для оперативного усунення недоліків та поліпшення діяльності бібліотеки ректор університету І.Огієнко завів "Книгу для запису студентських пропозицій", де фіксувалися ті чи інші зауваження читачів. Здебільшого студенти звертали увагу на поповнення фондів новими книгами, газетами та журналами, впорядкування каталогів та картотек, поліпшення умов користування книгозбіркою. І. Огієнко швидко реагував на критичні записи та рекомендації користувачів бібліотеки. Він наказував усунути зазначенні у книзі недоліки. Наприклад, для зручності студентів ректор видав розпорядження, щоб читальня працювала в неділю, а також збільшила час роботи до 21 години. За постановою професорської ради ухвалено заборону видавати книги додому [16].

В органі університету журналі "Наше життя " працівники книгозбірні (зокрема М. Ясинський) друкували статистичні матеріали щодо діяльності вузівської бібліотеки. На шпальтах часопису відзначались і хиби роботи абонементу з користувачами, передусім професорами та службовцями ВНЗ. Оскільки працівники бібліотеки не встигали опрацьовувати нову літературу, викладачам та службовцям видавали незареєстровані книги, що було грубим порушенням. Бувало, що зазначенні читачі не повністю заповнювали "вимогові

картки" тими відомостями, яких вимагали бібліотечні правила. Це могло призвести до того, що бібліотека вимушена була б перейти до видачі книг лише наступного дня після одержання вимог.

У каталог читальні було внесено 20329 назв книг. У травні - червні 1920 р. у ній побувало 1142 відвідувача. Читачі, що ознайомились з газетами, не обліковувались. Зареєстровано 785 задоволених вимог читачів і 357 не задоволених. У зазначений термін читальня видавала для опрацювання 461 книгу, з них українською мовою всього 58 творів друку [17].

Лише на кінець 1920 р. зусиллями ректорату та працівників книгозбірні роботу бібліотеки було унормовано згідно вимог обслуговування користувачів вищого навчального закладу.

Таким чином, протягом майже двох років свого існування бібліотека Кам'янець-Подільського українського університету налагоджувала та удосконалювала свою роботу, поліпшувала обслуговування читачів, тим самим забезпечуючи навчальний процес першої вищої школи на Поділлі, вносячи свій вклад у формування української національної інтелігенції.

Список використаних джерел

1. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (Спомини). – Нью-Йорк; Вінніпег, 1949. – 8 с; Його ж. Книгарні – бібліотеки – академія: Спомини (1918-1922). – Мюнхен; Денвер: Вид-во "Дніпрова хвиля", 1971. – С.45-53.
2. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.10. – С.289-300.
3. Ляхоцький В. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т.4 (6). – С.305-315; Його ж: Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2000. – №3-4. – С.70-74; Його ж: Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім.О.Теліги, 2000. – С.335-367.
4. Олійник Ю.В. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету: шляхи становлення та розвитку // Бібліотеки у створенні єдиного інформаційного простору Хмельниччини: матер. обл. міжвід. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 2004. – С.134-138.
5. Пархоменко В.М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – С.59-65.
6. Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту. Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський, Аксіома, 2009. – 284 с.
7. Прокопчук В.С. Фундаментальна бібліотека Кам'янець- Подільського державного українського університету у листуванні ректора І.Огієнка // Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства :

- матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Івано- Франківськ, 16-19 червня 2015р. – Івано-Франківськ : НТБ ІФНТУНГ, 2015. – С.249-256.
8. Сірополко С.О. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С.426-496.
  9. Ляхоцький В. П. Бібліотека Кам'янець - Подільського університету (1918-1920 р.р.) / В.П. Ляхоцький Бібліотека Кам'янець - Подільського університету (1918-1920 р.р.) // Наукові праці Кам'янець - Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. - Кам'янець - Подільський, 2000. - Т. 4(6). - С. 305.
  10. Держархів Хмельницької області. – Ф. 582 . – Оп.1. – Спр. 93. – Арк. 60.
  11. Стрілець. – 1919. – 12 листопада (№93).
  12. Пархоменко В.М. 3 історії бібліотеки Кам'янець - Подільського державного педагогічного університету / В.М. Пархоменко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець- Подільський , 1998. – Т. 1. – С. 60-61.
  13. Держархів Хмельницької області. – Ф. 582 . – Оп.1. – Спр. 90. – Арк. 6, 9; Спр. 99. – Арк. 16 зв.
  14. Держархів Хмельницької області. – Ф. 582 . – Оп.1. – Спр. 99. – Арк.18.
  15. Держархів Хмельницької області. – Ф. 582 . – Оп.1. Там само. - Арк. 16 - 17.
  16. Держархів Хмельницької області. – Ф. 582 . – Оп.1. Там само. – Спр. 89а. – Арк. 54.
  17. Ясинський М. Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки Кам'янець - Подільського університету // Наше життя. – С. 65 - 78.

В. С. Прокопчук

д.і.н., професор (м. Дунаївці)

ФОНД – ОСНОВА БІБЛІОТЕКИ

Ця істина не потребує доведення. Об'єм фонду, його склад визначають спеціалізацію бібліотеки, контингент читачів, напрями роботи бібліотечного колективу. Проілюструємо це на прикладі формування книжкового фонду фундаментальної бібліотеки створеного 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Про фундаментальну бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету написано чимало. Серед активних дослідників проблеми – О. М. Завальнюк, В. П. Ляхоцький, Т. І. Ківшар, В. С. Лозовий, В. М. Пархоменко, В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк, М. С. Тимошик, Л. М. Бабій та ін. [4; 9; 5–6; 8; 10–12; 1].

Однак час вносить свої корективи, у науковий обіг вводяться нові архівні документи, які дозволяють уточнити, поглибити відомі сторінки історії бібліотеки, доповнити новими фактами. Наприкінці 2014 року побачила світ збірка листування Івана Огієнка за 1909 – 1921 рр., упорядкована відомим дослідником, доцентом Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Віктором Романовичем Адамським [7]. У ній вміщено 620 особистих і ділових листів ректора Кам'янець — Подільського державного українського університету професора Івана Івановича Огієнка до різних осіб, організацій, установ, а також листів, звернень до нього. Уважне знайомство із запропонованою епістолярією дало можливість виділити низку листів, які прямо стосуються формування і діяльності у 1918–1920 рр. бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, містять важливі факти, які дають можливість по-

новому поглянути на раніш відомі й висвітити невідомі сторони життя бібліотечного колективу. Таких листів налічується 96. Хронологічно їх можна поділити на:

– листи доуніверситетського періоду (1916–1918), що розкривають характер стосунків Івана Огієнка з його учителем, а згодом організатором університетської бібліотеки Іваном Сливкою (3 листи);

– листування Кам'янецького періоду діяльності Івана Огієнка (1918–1920 рр.) – 83 листи;

– епістолярія еміграційного періоду життя (1921 р.) – 10 листів.

Читачам, які цікавились історією Кам'янець-Подільського державного українського університету та його бібліотеки, відомо, що вже 1 вересня 1918 року очільником бібліотеки був призначений брусилівський учитель Івана Огієнка Іван Григорович Сливка. Звичайно, прийняв його ректор Іван Огієнко на цю відповідальну посаду не просто з почуття вдячності своєму учителеві за роки навчання, спілкування й підтримки, а з огляду на досвід створення ним двох бібліотек у Брусиліві та рідному містечку Тальному. Ще задовго до створення університету в Кам'янці-Подільському Іван Сливка звертався до Івана Огієнка: «... У мене з'явилася думка вступити до українськ[ого] університ[ету] ... Чи міг би я, вступивши до універ[ситету], не з'являтися на лекції, а з'являтися тільки на іспити?» [7, с. 223]. Можна передбачити, що з відкриттям українського університету на Поділлі ректор Іван Огієнко пригадав це звернення і в слушний момент зреалізував: І. Г. Сливка став студентом і, водночас, зайнявся створенням університетської бібліотеки в статусі помічника бібліотекаря.

Значний масив листів Кам'янецького періоду стосується формування книжного фонду – інформаційної основи будь-якої бібліотеки. Вже 12 вересня 1918 року з'явився перший лист, адресований Київській духовній академії, в якому ректор інформував київських колег про створення з 1 липня 1918 року університету в Кам'янці-Подільському у відповідності із законом, підписаним гетьманом Української Держави П. П. Скоропадським, і повідомляв: «Особливо відчувається брак необхідних для наукових занять книг, яких тепер дуже часто немає можливості придбати навіть за гроші». І далі: «... звертаюсь с палким проханням до Славної Академії докласти свою посильну частку до заснування нового культурного разсадника і пожертвувати до Бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету книги, які знайдете необхідним і можливим». Він просив виділити по примірнику «Трудов» за всі роки, інших документальних праць, дублетів з академічної бібліотеки, а також книги з особистих книгозбірень. З допомогою дарувальників, у тому числі викладачів академії, сподівався, що «... університетська бібліотека вже зможе хоч частково задовільнити духовні запити своїх багаточисельних вихованців» [7, с. 256–257].

Таких листів – кілька десятків. Вони відображають не тільки турботу ректора, а й тривогу за своєчасне створення книгозбірні, без якої, на його думку, «не може бути університету». Заблокований ворожими військами Кам'янець-Подільський не мав виходу до книгарень великих українських міст, тому у

значній мірі ректор комплектував фонд за рахунок книжкових пожертв як окремих діячів, так і установ.

Листи передають проблеми і труднощі, з якими зіткнулися фундатори університетської бібліотеки, зокрема в отриманні бібліотеки губернського статистичного комітету. Викладачі просили ректора не втратити час й придбати бібліотеку губернського статистичного комітету негайно, оскільки її хотіла забрати до Києва дирекція департаменту народного самоврядування. З цією метою він створив комісію (П. Клименко, І. Сливка, М. Вікул), яка 28 лютого 1919 року повідомляла, що в бібліотеці ліквідованого як юридична особа губернського статкомітету виявлено до 6000 томів зі статистики, географії, природознавства, що чимало книг з історії, археології вже зникло. Члени комісії просили ректора Івана Огієнка вжити негайних заходів, аби бібліотека попала до університету. Цей лист також спонукає більш вдумливо підійти до вже відомої цифри 6600 книг, нібито отриманих університетом з бібліотеки губстаткомітету. Вона ввійшла в усі публікації про фонд університетської книгозбірні без опертя на переконливе документальне джерело. У той же час створена ректором комісія підтвердила наявність в губстаткомітеті *«приблизно до 6000 томів ріжного змісту»* [7, с. 325].

З такими ж труднощами дісталась університету частина книг з бібліотеки Подільської духовної семінарії. Ректору довелося листуватись з подільським архієреєм Пименом, ректором семінарії, міністерством культів. Листування тягнулося кілька місяців. І лише 31 грудня 1919 року книги із семінарії були перевезені до університету, про що бібліотекар С. Сірополко повідомляв ректора: *«Маю честь довести до Вашого відому, що сьогодні закінчено перевозку книжок з бібліотеки Подільської духовної семінарії. Одержано 1421 книжку, з приводу чого маю честь просити зробити розпорядження про виплату бібліотекарю Духовної семінарії п[ані] Криловій 1000 крб. за її працю»* [7, с. 473].

Дарували книги викладачі університеті, підтримуючи почин ректора, із 114 книг якого, власне, й почалося формування бібліотечного фонду. Ще до урочистого відкриття університету В. О. Біднов, професор, декан університету, звернувся до ректора листом від 18 жовтня 1918 року, в якому просив прийняти до бібліотеки низку катеринославських видань, серед яких були *«Православная Церковь в Польше и Литве»* (1908), *«К истории бывших запорожских старшин и козаков»* (1915) та ін. [7, с. 268–269]. Згодом дарування книг працівниками бібліотеки стало традицією: 272 примірники передав бібліотеці професор Петро Бучинський, 642 – Софія Русова, 2230 книг – Микола Хитьков. Батько Олімпіади Пащенко Михайло Федорович, завідувач початкової школи в с. Великий Карабчиїв, не тільки передав створену за 40 років педагогічної праці особисту книгозбірню, а й попросився допомогти упорядковувати бібліотечний фонд [11, с. 18].

Використовували й таке джерело поповнення фонду, як бібліотеки розграбованих поміщицьких палаців, зокрема Панівецького маєтку, палацу графа Холоневського з м. Янова, що на Вінниччині [11, с. 20–21].

Сприяли в цьому й військові. 17 жовтня 1919 р. Державний інспектор 7-го пішого полку 3-ої пішої дивізії Дієвої армії УНР Г. Шеремет повідомляв ректора:

«Перебуваючи під час бойових подій в с. Романках Ольгопільського повіту на Поділля, я натрапив випадково на останки бібліотеки бувш[ого] місцевого землевласника д[обродія] Іокиша. Як внутрішній вигляд будинку, де містилася бібліотека, так і сама бібліотека являли собою повну руїну: книги, малюнки, альбоми і інші річі були порозкидані, пошматовані, потоптані брудними ногами. По заяві представників місцевої влади, все це є наслідки недавно минулого дикого панування більшовиків - комуністів. На тих руїнах мені удалось вишукати і врятувати чимало книг, які по згоді, з сільським Комісаром передані до місцевої народної школи. В числі тих книг знайшовся також повний збірник (86 том[ів]) «Энциклопедического словаря» вид[ання] Брокгауза.

Зважаючи на цінність цього збірника в сучасний момент, а також маючи на меті збагачення бібліотеки молодого хвального Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету, я, в порозумінню з представниками громадян с[ела] Романок, дозволяю собі надіслати цей збірник у Ваше розпорядження...» [7, с. 430–431].

23 жовтня 1919 року ректор задресував Грицькові Шеремету подяку: *«Високоповажний Пане Добродію. Від себе і від імені Правління приношу Вам щирю подяку за Ваш цінний дарунок, повне видання Брокгауза «Энциклопедический Словник» ...» [7, с. 437].*

Таких прикладів було чимало. Полковник Шандрук, приміром, передав університетові цілу полкову бібліотеку, законодавчий відділ Головної військової судової управи – добірку фахової літератури [7, с. 426]. Університетська бібліотека була включена до переліку закладів, яким згідно із законом від 26 січня 1919 року, ухваленим Радою народних міністрів, друкарні, літографії та металографії мали надсилати обов'язковий примірник [7, с. 551].

Посилки книг надходили навіть із закордону. 28 травня 1920 року голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Попівський повідомляв ректора Івана Огієнка, що на його звернення Румунська академія наук передала для бібліотеки 10 пудів книг, які він обіцяв у найближчий час надіслати до університету [11, с. 23].

Підручники і навчальні посібники творили самі викладачі й поповнювали ними бібліотеку. Упродовж 1919–1920 рр. були опубліковані лекції С. Бачинського, Л. Білецького, П. Бучинського, В. Гериновича, М. Драй-Хмари, І. Огієнка, С. Остапенка, М. Столярова, М. Хведорова та ін.

Однак літератури для інформаційної підтримки навчального процесу і наукових досліджень явно не вистачало, про що з тривогою повідомляли ректора викладачі. 12 серпня 1919 року приват-доцент Олексій Полонський звертався до ректора: *«Повний брак книжок в хемічному кабінеті і в книгарнях, становище в цій справі не тільки гірке, а навіть катастрофічне як для професора, так і для студентів. Не краще ця справа, як я довідався, стоїть по других катедрах, і тому тут виявляється загальне питання про необхідність дістати якою б то не було ціною хоч тініт потрїбних книжок» [7, с. 362].*

У відповідь професор І. Огієнко 13 серпня 1919 року доручив деканам терміново підготувати і подати інформацію, *«... яких книжок, конче необхідних для забезпечення наукових викладів на університеті, бракує університетській*

бібліотеці, і яких заходів повинно взяти для того, аби потрібні книги можна було за всяку ціну для неї придбати»[7, с. 363].

У процес формування книжкового фонду університетської бібліотеки включився увесь професорсько-викладацький колектив.

У зв'язку із закордонною поїздкою Івана Огієнка в державних справах на чолі місії професор Михайло Хведорів просив ректора «для задоволення потреб тих катедр, що я їх обслуговую», придбати цілий перелік навчального приладдя, а також «накупити французьких книжок приблизно на суму 40–50 тис. карбованців по відділах математики, механіки, прикладної механіки та електротехніки»[7, с. 356].

Викладач Микола Чайковський повідомляв із Відня: «Мені вдалося закупити для мат[ематичного] семінара і для нашої університетської бібліотеки багато-багато гарних книжок... Прошу мені подати цифру, до якої можу піти при закупах для університ[етської] бібл[іотеки]. Чи може треба Вам купити що по Вашій спеціальності?»[7, с. 365].

13 вересня 1919 р. ректор І. Огієнко порушив клопотання перед Міністерством закордонних справ про «перепустку проф[есора] В. Біднова за кордон до м[іста] Чернівців строком на 2 тижні» для закупівлі книг для богословського факультету [7, с. 395, 398].

24 жовтня 1919 р. приват-доцент Л. Бялковський доповідав, що з виділених 10 тис. крб. на придбання книг потратив половину, оскільки дирекція польських залізниць дозволила йому перевезти, як особистий багаж, лише 8 пудів літератури [7, с. 443].

Ця практика продовжувалася і 1920 року. 5 і 8 травня Рада професорів своїми ухвалами вирішила відрядити для закупівлі літератури: «... Тимченка, Остапенка, Гериновича, Оксіюка, Любарського до Києва, Столярова, Васильківського й Плевако – до Києва й Харкова, Малинівського – до Києва й Одеси, Хведорова – до Києва, Харкова, Катеринослава та Одеси, Оленича – до Харкова й Миколаїва, Біднова – до Катеринослава, Клепатського – до Одеси і Драй-Хмару – до Києва, Одеси й інші міста України». Рада професорів, сповіщаючи про це Головноуповноваженого уряду УНР, просила затвердити вказаним професорам наукові відрядження з видачею їм відповідних коштів [7, с. 524].

Так, спільними зусиллями за короткий час був сформований фонд бібліотеки, який викликав захоплення навіть представника польського уряду на окупованих українських територіях А. Мінкевича під час його відвідання 10 лютого 1920 р. університетської бібліотеки. Левко Биковський, свідок цього візиту, пізніше згадував: «... Нараз великі двері з коридора відчинилися і на помості з'явилися воєвода А. Мінкевич і ректор. За ними в дверях було видно їхній почот. Вони стали на помості лицем до залі. Ректор рукою показав воєводі всю бібліотечну залю, заставлену з долу до гори полицями з книжками, і щось йому сказав. Воєвода ахнув зі здивовання й задоволення, бо очевидно не сподівався побачити щось подібне. Потім він з виглядом великого пана, «зверхника краю», обернувся до ректора і подаючи йому руку, по-польському сказав: «Дякую!»[2].

Книжковий фонд зріс від перших 114 книг, подарованих ректором, 1686 примірників, що були зібрані на початок навчального процесу, до 35951 прим. на час першої реорганізації закладу в січні 1921 року [3; 11, с. 22]. Це забезпечило бібліотеці статус фундаментальної і надало можливість у нормальній інформаційній обстановці провадити навчальний процес і наукові дослідження.

Більше того, завдяки добре сформованому фонду бібліотека в силу обставин стала державною книгозбірнею УНР, обслуговуючи інформаційні потреби урядовців, чиновників міністерств, старшин військових підрозділів, що дислокувалися в Кам'янці – Подільському та його околицях, старшинської школи, науковців, учителів міських навчальних закладів, журналістів, письменників.

Створений за короткий термін фонд став також джерельною базою бібліотекознавчих, бібліографознавчих досліджень, які розгорнули в книгозбірні її керівники бібліотекар С.О. Сірополко, помічники бібліотекаря Л.Ю. Биковський, М.І. Ясинський та інші працівники, згодом всесвітньовідомі бібліографи, бібліотекознавці.

Список використаних джерел

1. Бабій Л. М. Директори бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету / Л. М. Бабій // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – С. 72–78. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 1).
2. Биковський Л. Книгарні – бібліотеки – академія : спомини (1918–1922). – Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – С. 49–50.
3. Геринович В. О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / Володимир Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 2. – 22 с.
4. Завальнюк О. М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – С. 311–320.
5. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923) / Таїсія Ківшар. – Київ : Логос, 1996. – 344 с.
6. Ківшар Т. І. Вплив І. Огієнка на розвиток бібліотечної справи в добу Директорії УНР (листопад 1918 – листопад 1920) / Таїсія Ківшар // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф. 7–8 черв. 2007 р., м. Київ, 2007. – С. 101–103.
7. Листування Івана Огієнка (1909–1921) / упорядн. та автор передм. В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : «Медобори–2006», 2014. – 687 с.
8. Лозовий В. С. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету / В. С. Лозовий, В. М. Пархоменко // Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матер. наук.-практ. конф., присвяченої 40-річчю бібліотеки ТУП. – Хмельницький, 2003. – С. 93–103.
9. Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ : Вид-во Олени Теліги, 2000. – 663 с.

10. Пархоменко В. М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету / В. М. Пархоменко // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – С. 59–65.
11. Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розвитку : іст. нарис / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с. : іл.
12. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон і українське відродження / Микола Тимошик. – Вінніпег ; Київ : Укр. правосл. собор Св. Покрови ; Наук.-видав. центр "Наша культура і наука", 2000. – 548 с. : іл.

О. Б. Комарницький
к.і.н., доцент, докторант

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ СТУДЕНТСТВА У ЖИТТІ БІБЛІОТЕК ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО- СХІДНОЇ ВОЛИНИ (1920-1930-х рр.)

У 20-30-ті рр. ХХ ст. поступово зростала навчально-матеріальна база педагогічних навчальних закладів, без якої неможливою була підготовка кваліфікованих вчителів. Особлива увага приділялася роботі навчально-допоміжних підрозділів, зокрема бібліотек.

Серед педвишів Поділля та Південно-Східної Волині найбільша книгозбірня була в Кам'янець-Подільському ІНО. На 1 січня 1921 р. вона налічувала 33622 книг. Бібліотека розміщувалася в 4 кімнатах. Велися 3 каталоги: інвентарний, абетковий, систематичний. Останній мав 300 тематичних відділів. Найбільшим попитом у студентів користувалася художня література – 41%. Історія і географія зацікавили 10% читачів, точні науки – 10%, соціологія – 9% і т.д. [10, арк.249-249зв.]. На 1 січня 1922 р. бібліотека мала вже 39687 назв книг. У цьому ж році у бібліотечні фонди влилися книги бібліотек ліквідованих Подільської духовної семінарії, різних губернських установ [32, с.16]. На 1 січня 1923 р. до послуг студентів було близько 65 тис. примірників літератури, з яких 44149 занесені до каталогу [11, арк.26зв.]. Книги розміщувалися по криносній системі (хронологічно і за порядком надходжень). Велися також алфавітний та систематичний каталоги [10, арк.170зв.]. Найбільшим попитом у читачів користувалися художня література (35% від загальної книговидачі), правознавчі посібники, книги з соціальних наук – 23%, точних наук – 17% і т.д. [12, арк.86]. У вересні того ж року в книгозбірні було 47623 книги [12, арк.95зв.]. У квітні 1925 р. бібліотечний фонд вже склав 51840 прим. У звіті бібліотеки йшлося про те, що з початку року і до 15 квітня студенти опрацювали 1489 книг. Термін користування ними складав не більше двох тижнів [13, арк.2зв.]. У 1926 р. у бібліотеці було вже 63034 книги [8, арк.3]. У 1929 р. після перевірки бібліотечних фондів, яку співробітники ДПУ, кількість книг зменшилася вдвічі і складала 30300 прим. Після цього знову почалося збільшення фонду: у 1930 р. він налічував 48564 прим., у 1931 р. – 59487, у 1932 р. – 60103, у 1933 р. – 78845 [17, арк.15; 20, арк.3зв.; 21, арк.57, 59; 22, арк.79; 24, арк.39; 31, с.75], у 1934 р. –

79799 [24, арк.114]. Починаючи з 30-х рр. бібліотека поновлювалася як за рахунок обов'язкових примірників з Книжкової палати УСРР, так і завдяки купівлі необхідних книг, підручників та посібників [23, арк.105зв.].

Серед працівників бібліотеки були і студенти. Завідувач бібліотеки М.І.Ясинський, характеризуючи працівників, відзначив роботу студентів В.П.Значківської, Л.І.Соханевич, О.П.Руснак, О.Харкової [33, с.53-54]. Студентська молодь ініціювала запровадження в роботу книгозбірні різних новацій. Наприклад, у березні 1924 р. студентство звернулося з проханням до бюро вишу покращити інформування читачів про нові надходження літератури. Молодь пропонувала відповідну інформацію невідкладно заносити до каталогу, списки літератури вивішувати в читальному залі для широкого ознайомлення [33, с.64].

Архівні документи містять окремі факти про роботу бібліотек інших педагогічних навчальних закладів. Так, бібліотечні фонди Вінницького ІСВ у 1931-1932 н.р. налічували 13 тис. прим. книг [38, арк.351]. У Вінниці функціонував український педтехнікум, бібліотека якого в 1926-1927 н.р. мала 14389 книг [61, арк.72], у 1930 р. – 18 тис. [2, арк.176]. Тобто була більшою за бібліотеку вищого за рангом закладу. У 1935 н.р. її поповнили фонди бібліотек розформованих Кам'янець-Подільського [4, арк.105], Проскурівського і Шепетівського педтехнікумів [3, арк.20зв.].

У бібліотеці Могилів-Подільського педтехнікуму у 1928-1929 н.р. налічувалося 8397 прим. [35, арк.102]. Поступово зростали бібліотечні фонди Шепетівського педтехнікуму. На початку 1926-1927 н.р. вони становили 4320 прим., у середині цього ж навчального року – 5769, у 1928-1929 н.р. – 6774 [26, арк.160зв.; 27, арк.119зв.; 35, арк.33, 126], у тому числі 4661 книга українською мовою [27, арк.119зв.]. У Тульчинському педтехнікумі в 1926-1927 н.р. у бібліотеці було 4624 прим. [35, арк.120]. 7 січня 1926 р. на загальних зборах Тульчинського педтехнікуму йшлося про те, що «бібліотека дуже бідна, порівнюючи з іншими вишами» [34, арк.48]. У бібліотеках Проскурівського українського та Гайсинського педтехнікумів було ще менше книг: у 1926-1927 н.р. налічувалося відповідно 4577 [35, арк.113] і 4358 прим. [35, арк.79]. Невеличку бібліотеку мав Вінницький єврейський педтехнікум: у 1926-1927 н.р. тут було 2640 прим. [35, арк.73].

Формувалися бібліотеки педтехнікумів, які розпочали свою роботу в 1930-х рр. Наприклад, у Проскурівському польському педтехнікумі стараннями керівництва закладу бібліотечні фонди за 1934 р. зросли на 6575 прим. і на кінець року становили 11484 одиниць, у т.ч. 7749 екземплярів навчальної літератури [29, арк.25зв.]. У Кам'янець-Подільському педтехнікумі бібліотечний фонд зріс з 3,5 тис. прим. книг [37, арк.56], у 1931-1932 н.р. до 14 тис. у 1933 р. [9, арк.3]

При бібліотеках функціонували читальні. Одну з таких читалень у лютому 1923 р. створили при Кам'янець-Подільському ІНО [5, арк.58зв.]. Газети і журнали для читальні передплачували коштом інституту, а також за рахунок пожертв студентів [7, арк.4]. Зокрема, у жовтні 1923 р. на одному із засідань бюро партосередку заслухали заяву групи студентства про передплату ними часописів «Вісти ЦВК УСРР», «Вісти ВЦВК СРСР», «Экономическая жизнь»,

«Український економіст», «Селянська правда» [6, арк.103]. У 1925 р. передплачувалося загалом 146 періодичних видань, у т.ч. газети «Правда», «Известия», «Комсомольська правда», «Вісти», «Комуніст», «Червоний кордон», «Красная звезда», «Труд», «Молодой Ленинец», «Червоний край», «Селянська правда», «Радянське село», «Польський молот», «Дер Штерн», «Народний учитель», «Український економіст», журнали «Красная Нива», «Прожектор», «Крокодил», «Огонек», «Комунарка України», «Всесвіт», «Комар», «Новый мир», «Робітник Освіти», «Студент революції», «Знання», «Радянська освіта», «Большевик», «Власть Советов», «Червоний шлях», «Молодий більшовик», «Смена», «Под знаменем марксизма», «Вестник физкультуры» та ін. Пересічно читальню щодня відвідувало 50-100 студентів. Частина видань після опрацювання передавалася в підшефні села та дитячу читальню ІНО [14, арк.115зв.; 15, арк.14зв.; 16, арк.27; 18, арк.164; 19, арк.2]. Читальня працювала щоденно з 10.00 до 23.00 год. [12, арк.95зв.]. Обслуговування читальні здійснювали два чергові студенти під безпосереднім контролем бібліотекаря. Серед читачів частка студентів ІНО складала 72,3% [33, с.54]. Все ж вона мала незначну пропускну спроможність, бракувало відповідного спеціалізованого приміщення, кваліфікованих бібліотекарів, фахової літератури [28, арк.4]. У 1922 р. Рада студентських представників ІНО розробила проект створення громадської читальні при педвиші, що мало «призве[сти] до ще більш тісних зв'язків населення з ІНО» [25, арк.15зв.].

У Тульчинському педтехнікумі у грудні 1928 р. функціонувала читальня на 200 осіб [36, арк.12].

При бібліотеці функціонували й інші бібліотечні заклади. Наприклад, при Кам'янець-Подільському ІНО працювала дитяча бібліотека, яка обслуговувала учнів трудових шкіл. Її фонд налічував 1625 книг [8, арк.3].

Частину літератури з бібліотечних фондів педагогічних навчальних закладів вилучили співробітники ДПУ як «контрреволюційну». Так, у вересні 1922 р. Кам'янецький відділ ДПУ провів чистку бібліотечних фондів Кам'янець-Подільського ІНО, у ході якої конфіскував 874 примірники «контрреволюційних» книг, брошур, комплектів газет, журналів [10, арк.148зв.; 11, арк.26зв.-27]. Періодичні чистки відбувалися в Кам'янецькому педвиші і в наступні роки [23, арк.106; 33, с.56]. У Вінницькому українському педтехнікумі в 1930 р. із 400 перевірених книг «викинули» 76. Дописувач журналу «Студент революції» К.Гадиб, критикуючи бібліотечний фонд закладу, зазначав: «Ось, біля «Капіталу» лежать «перлини» секретаря Центральної Ради О.Шульгіна – «Політика». Поруч «Молодого Безвірника» – «Літопис церковних собитій од. Рож. Христ. до 1898». А далі: Єфремови... Донцови...» [1].

Таким чином, впродовж 20-30-х рр. ХХ ст. бібліотеки педагогічних навчальних закладів поступово формували свої фонди і посідали значне місце в підготовці кваліфікованих вчителів. Для активізації самостійної роботи студентів при бібліотеках функціонували читальні та деякі інші бібліотечні заклади. Частину цінної літератури з ідеологічних мотивів депеушники вилучили із бібліотечних фондів як «контрреволюційну».

Список використаних джерел

1. Гадиб К. «Перлина» бібліотеки Вінницького педтехнікуму /К.Гадиб //Студент революції. – Харків, 1930. – №18-19. – С.45.
2. Державний архів Вінницької області, ф.п.29, оп.1, спр.620.
3. Там само, ф.п.457, оп.1, спр.439.
4. Там само, ф.р.1179, оп.1, спр.4.
5. Державний архів Хмельницької області, ф.п.1, оп.1, спр.203.
6. Там само, ф.п.3, оп.1, спр.39.
7. Там само, ф.п.3, оп.1, спр.97.
8. Там само, ф.р.5, оп.1, спр.641.
9. Там само, ф.р.300, оп.1, спр.56.
10. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.51.
11. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.218.
12. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.395.
13. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.400.
14. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.414.
15. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.601.
16. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.629.
17. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.710.
18. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.711.
19. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.755.
20. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.1054.
21. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.1403.
22. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.1574.
23. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.1631.
24. Там само, ф.р.302, оп.1, спр.2066.
25. Там само, ф.р.336, оп.1, спр.91.
26. Там само, ф.р.1086, оп.1, спр.230.
27. Там само, ф.р.1086, оп.1, спр.356.
28. Там само, ф.р.1566, оп.1, спр.265.
29. Там само, ф.р.2597, оп.1, спр.2.
30. Там само, ф.р.2597, оп.1, спр.10.
31. Завальнюк О.М. До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918-2010 рр.): довідк.-статист. матер. /О.М.Завальнюк, О.Б.Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – 112 с.
32. Їх же. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.): іст. нарис /О.М.Завальнюк, О.Б.Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 340 с.
33. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис / В.С.Прокопчук, Л.Ф.Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2008. – 284 с.
34. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.166, оп.5, спр.416.
35. Там само, ф.166, оп.8, спр.398.

36. Там само, ф.166, оп.8, спр.404.
37. Там само, ф.166, оп.10, спр.1495.
38. Там само, ф.166, оп.10, спр.1546.

В. В. Пагор

аспірант, молодший науковий співробітник НІАЗ «Кам'янець»

ФОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ВИШІВ УКРАЇНИ У 20-30-ТІ РР. ХХ СТ.

Забезпечення книгами бібліотек медичних інститутів і технікумів України міжвоєнного періоду залишається не достатньо вивченим питанням. Видавнича діяльність вишів також мало досліджена, а історіографія з цих питань відсутня. Функціонування бібліотек медичних вишів України частково відображено в колективному нарисі О.С.Загурської, Д.І.Костенка, О.О.Хміля «Бібліотеки медичних вузів України: історичний нарис» (2010 р.)¹.

Метою цієї розвідки є вивчення на основі архівних джерел і публікацій в пресі питання діяльності бібліотек та організація видавничої діяльності медичних вишів України у 20-30-х рр. ХХ ст.

Після встановлення радянської влади в Україні розпочалося реформування вищої медичної освіти. Відкриття нових вишів та реорганізація медичних факультетів університетів в окремі інститути передбачала створення відповідної навчальної бази. Важливою складовою організації навчального процесу стало забезпечення студентів підручниками та відкриття бібліотек. Медичні виші на початку 1920-х рр. зіткнулися з проблемою нехватки навчальних матеріалів, адже старі підручники виключалися з використання в навчальному процесі. Натомість підготовка нових підручників, які б відповідали новим навчальним програмам і водночас засадам марксизму-ленінізму тільки розпочиналася.

В більшості медичних вишів на початку 1920-х рр. було створено бібліотеки. В 1923 р. була відкрита бібліотека-читальня ім. Жовтневої революції Харківського хіміко-фармацевтичного інституту, яка активно відвідувалася студентами². Діяли бібліотеки Київського, Харківського, Одеського медичних інститутів. Дещо гіршою була ситуація з бібліотечною справою в технікумах. Існували проблеми з відкриттям бібліотеки у Вінницькому фармацевтичному технікумі. Впродовж 1920-х рр. в Дніпропетровському фармацевтичному технікумі бібліотеки не існувало³.

Важливим аспектом бібліотечної роботи стало комплектування фондів книгами. Як вказувала кореспонденція журналу «Студент революції» Київський медінститут мав «бібліотеку з 250000 книг, одну з найбільших вузівських бібліотек на Україні, але складену майже виключно з книг старих років видання»⁴.

Фонди бібліотеки Київського фармацевтичного технікуму нараховували понад 1200 томів медичної літератури (1923 р.)⁵. В бібліотеці Донецького медінституту числилося 22262 книг (1934 р.)⁶, Вінницького фармацевтичного інституту – 12780 (1933 р.)⁷, Вінницького виробничо-медичного інституту –

2097⁸. В 1931 р. для бібліотеки Українського виробничо-заочного інституту придбано 8627 екземплярів підручників, 1932 р. – 18056, у 1933 р. – 30099⁹. Загалом на 1933 р. в Україні бібліотечний фонд медичних вишів становив 291561 книг, в тому числі іноземних 30873¹⁰.

Бібліотеки більшості медичних вишів були сформовані на основі книгосховищ їх попередників – медичних факультетів університетів. Новоствореним інститутам доводилося звертатися про допомогу в комплектуванні фондів. Зокрема, бібліотека Вінницького медінституту комплектувалася на основі фондів бібліотек Одеського, Київського медичних, Вінницького та Полтавського фармацевтичних інститутів¹¹. Бібліотека новоствореного інституту містила чимало зібрань рідкісних книг з медицини XVIII-XIX ст., частина з яких збереглися до сьогодні¹². Відбувалося поступове поповнення фондів літературою, і станом на 1937 р. загальна вартість видань у фондах бібліотеки становила 300 тис. крб.¹³

Популярністю користувалася бібліотека Дніпропетровського медінституту. В 1938-1939 рр. індивідуальні абонементи користувачів бібліотеки становили понад 4 тис. Бібліотекою впродовж навчального року поширено серед студентів 16257 екземплярів навчальних посібників та 4654 підручники короткого курсу історії партії загальною вартістю понад 170 тис. крб.¹⁴ Штат бібліотеки нараховував 12 осіб¹⁵.

Поряд з наповненням фондів бібліотек доречно розглянути забезпечення студентів підручниками, які видавалися по абонементам. Серед проблем, які турбували студентство та адміністрацію Київського медінституту, була нехватка підручників. В зв'язку із частими змінами навчальних програм на початку 1920-х рр. старі підручники втратили свою актуальність, а нові були в процесі підготовки. У 1922 р. через нестачу літератури в Київському медінституті була відкрита бібліотечна секція. Її члени організували бібліотеку спеціальних медичних книг, читальню періодики і медичних журналів, «яка має велике значення для товаришів, які не мають засобів для покупки посібників та іншої літератури»¹⁶.

Упродовж першої половини 1922-1923 н.р. в Київському хіміко-фармацевтичному інституті бібліотека не функціонувала. Книги, якими користувалися студенти, знаходилися у лабораторіях. Через недофінансування наукової літератури не вистачало. Достатньою була кількість книг лише з хімії, судової медицини, гігієни, фармації і бактеріології¹⁷. Недостатньо забезпечена літературою була й кафедра мікробіології Харківського медичного інституту¹⁸. З початку 1920-х рр. в інституті діяла читальня марксистської літератури. Проте суспільно-політичної літератури у фондах читальні не вистачало. Дирекція інституту розпорядилася закупити книги суспільно-політичного змісту¹⁹.

Дефіцит літератури відчувався у Вінницькому медінституті²⁰. Студенти Катеринославського фармацевтичного інституту скаржилися, що інститутська бібліотека майже не працювала, а літератури бракувало²¹.

В свою чергу, зарубіжна література надходила стабільно, але призначалася для використання науково-педагогічними працівниками і не була представлена в читальнях для студентів²². У 1929 р. було накладено обмеження на державне

фінансування закупівлі літератури за кордоном. Кожному з медичних інститутів держава виділяла до 200 крб. на закупівлю навчальної та наукової літератури²³.

Інститути прагнули власними силами відшукати кошти для закупівлі літератури. Завдяки діяльності аптеки, Вінницький фармацевтичний технікум зміг направити додаткові кошти на закупівлю навчальної літератури та обладнання приміщень²⁴. В 1925-1926 н.р. прибутки бібліотеки Одеського медичного інституту становили 725 крб., що також дозволяло проводити закупівлю літератури²⁵.

У 1921-1930 рр. студенти Вінницького фармацевтичного технікуму отримували навчальні посібники з Київського та Харківського медичних інститутів²⁶. Студенти Харківського фармацевтичного інституту, що вивчали фармацевтичну рецептуру повністю були забезпечені підручниками, починаючи з 1933 р.²⁷.

У 1934 р. при Київській обласній бібліотеці утворено книжковий фонд для заочників. Було охоплено поштовим абонентом значну кількість заочників Київського медінституту²⁸.

З відкритого листа (1933 р.) професорів Київського медінституту дізнаємося: «В країні будованого соціалізму потрібні висококваліфіковані кадри. Щоб їх виховати, потрібен арсенал засобів для забезпечення якості навчання. Цьому заважає на сьогодні недостатня кількість підручників, щоб забезпечити індивідуальну роботу студентів. Ми вирішили підручники, що лежать у вас з малим коефіцієнтом використання, підручники, що нам потрібні й користуються попитом на полицях бібліотек та кабінетів передати до студентського бібліотечного фонду» (проф. С.І.Рудченко та ін.)²⁹.

Були випадки, коли студенти залучалися до бібліотечної роботи в ході навчання, а також преміювалися літературою³⁰. Так, у 1925 р. студентство Київського медінституту шефствовало над червоноармійцями 7-го шпиталю. Роботою тут керував комосередок закладу. Молодь працювала у складі п'яти секцій (загальноосвітньої, санітарно-освітньої, літературної, дитячої та бібліотечної)³¹.

Частина дослідження присвячена видавничій діяльності медінститутів. Переважна більшість навчальної літератури для вищих медичних навчальних закладів друкувалася у видавництві «Наукова думка»³².

При Українському виробничо-заочному інституті діяв редакційно-технічний відділ. Перша друкована продукція інституту почала виходити з квітня 1930 р. Переважно це були конспекти лекцій. У 1932 р. інститут розпочав видавати свій періодичний бюлетень. Впродовж 1930 р. було опубліковано 79 др. арк., 1931 – 256 др. арк., 1932 – 311,5 др. арк., 1933 р. – 75 др. арк.³³.

На жовтень 1922 р. у Київському фармацевтичному інституті були підготовлені такі наукові роботи для публікації: «Про епідемічний енцефаліт у дітей», «Діабет в дітей», «Рак тонких кишок»³⁴.

У 1926 р. з дозволу Народного комісаріату освіти Київський медичний інститут розпочав випуск загальнодержавного наукового видання «Український медичний журнал». Тираж журналу становив 750 тис. примірників, виходив 6 разів на рік. Літературним співробітництвом в журналі зацікавилися на лише

науковці інституту, але й наукові працівники інших установ України та республік (Одеса, Харків, Кам'янець-Подільський, Москва, Канада), які публікували свої статті на сторінках журналу. Видавництво відбувалося завдяки державній дотації³⁵. Журнал був першим і єдиним в радянській Україні науковим медичним часописом, який видавався українською мовою. Необхідно звернути увагу на те, що на середину 1920-х рр. при Інституті наукової мови Української академії наук діяла медична секція, яка розробляла наукову термінологію. З нею співпрацювала редакція Українського медичного журналу. Часопис був розрахований не лише на академічні наукові кола, але і лікарів України. Мав широку читацьку аудиторію, адже висвітлював потреби сільського українського лікаря. На сторінках часопису публікувалися питання клінічної, експериментальної та профілактичної медицини, а також питання «становища академічного життя в українській вищій школі»³⁶. 1925 р. у журналі, зокрема, були опубліковані статті професора О.Гольдмана «Деякі дані з медичної освіти в Німеччині» (№1), Л.Левитського «Українізація Київського медінституту (№1), М.Стадниченка «Огляд життя студентських організацій КМІ» (№1), професора О.Тижненка «Академічне життя КМІ» (№1), професора В.Увденка «Значення профілактичних дисциплін в системі вищої медичної освіти та стан гігієнічних кафедр за матеріалами Всесоюзної наради цих кафедр» (№1)³⁷.

Менше уваги приділялося видавничій діяльності в технікумах. Проте і в них дирекція змогла організувати наукову роботу і видавничу діяльність. Зокрема директор Вінницького фармацевтичного технікуму, професор Л.К.Морейніс, читаючи лекційний курс з фармацевтичної хімії, з 1922 р. підготував до видання навчальний посібник. У 1926 р. він звертався до управління професійної освіти з проханням «дозволити видати на українській мові курс з фармацевтичної хімії без попередньої цензури»³⁸. Розуміючи необхідність україномовного видання та можливості його заборони цензурою, на власний ризик докладав зусиль, щоб обійти контролюючу структуру, оскільки цей посібник був надзвичайно необхідним для навчального процесу, особливо в умовах дефіциту підручкової літератури. У 1928 р. кількість україномовної літератури для медичних навчальних закладів становила близько 25%³⁹.

В квітні 1936 р. для друку була підготовлена наукова збірка Вінницького медінституту, в яку ввійшли 25 наукових праць викладачів окремих кафедр інституту⁴⁰. З 1937 р. було розпочато підготовку першого збірника праць Вінницького медичного інституту⁴¹.

Видавнича продукція інститутів була важливим результатом наукової роботи і поповнювала бібліотечні фонди. Переважно наукові видання не використовувалися в навчальній роботі, але служили подальшому розвитку медичної науки.

Таким чином, реформа вищої медичної освіти і відкриття медичних інститутів вимагало створення необхідної навчальної бази. Важливою її складовою було налагодження бібліотечної роботи в інститутах і технікумах. Через недофінансування багатьом вишам не вдалося належним чином забезпечити бібліотеки, тому студенти відчували дефіцит навчальної літератури. Значна увага приділялася закупівлі літератури політичного змісту і відкриття

читалень марксизму-ленінізму. Однією з найбільших була бібліотека Київського медінституту, проте література в ній була старого дореволюційного зразка. Подібною ситуація була в більшості бібліотек інститутів і технікумів, фонди яких переважно були наповнені літературою, виданою в дорадянські часи.

В ході впровадження реформи системи вищої медичної освіти відбулися зміни в діяльності бібліотек вишів. При медінститутах почали діяти читальні марксистської літератури.

Список використаних джерел

1. Бібліотеки медичних вузів України: історичний нарис / О.С.Загурська, Д.І.Костенко, О.О.Хміль. – К., 2010. – 125 с.
2. Химико-Фармацевтический Институт // Студент революции. — Харьков. — 1923. — № 2-3. — С. 116.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.6, спр.5876, арк.54.
4. Там само, ф.166, оп.6, спр. 5510, арк.8.
5. Там само, ф.166., оп.4, спр.534, арк. 120зв.
6. Там само, ф.342, оп.14, спр. 381, арк.156.
7. Там само, ф.342, оп.14, спр. 381, арк.162.
8. Там само, ф.342, оп.14, спр. 381, арк.196.
9. Там само, ф.501, оп.1, спр.402, арк.19
10. Там само, ф.342, оп.14, спр.380, арк.4
11. Бібліотеки медичних вузів України: історичний нарис / О.С.Загурська, Д.І.Костенко, О.О.Хміль. – К., 2010. – С.8.
12. Маєвська О.В. Бібліотека університету / О.В. Маєвська, О.А. Бурмістрова // Вінницький державний медичний університет ім. М.І. Пирогова: матеріали з історії університету / [під ред. В.М. Мороза]. — Вінниця: ВДМУ, 1994. — С. 216.
13. Бріліант Г.Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г.Д. Бріліант, Л.К. Морейніс // Більшовицька правда. — 1937. — 2 квітня. — №75 (1411). — С. 3.
14. Держархів Дніпропетровської області, ф.р.3732, оп.1, спр.5, арк.118-119.
15. Держархів Дніпропетровської області, ф.р.3732, оп.1, спр.5, арк.120.
16. Деятельность экономических организаций высших школ Киева. В Мединституте // Студент революции. — 1923. — № 2-3. — С. 102-103.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1524, арк. 4зв.
18. Там само, ф. 166, оп. 2, спр. 430, арк. 34.
19. Рохлин Л. Полгода работы студенческих организаций Харьковского Мединститута / Л. Рохлин // Студент революции. — 1923. — № 4-5. — С. 91.
20. Давидюк А.Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934-1937 рр.) / А.Т. Давидюк // Вісник Вінницького державного медичного університету. — Вінниця. — 1997. — №1 (2). — С. 96-97.
21. Галайда І. Кислород безкольоровий газ / І. Галайда // Студент революції. — 1931. — № 3. — С. 28.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр.724, арк.91.
23. Там само, ф.166, оп.6, спр.8263, арк.201.
24. Там само, ф.166, оп.1, спр.1111, арк. 28.
25. Там само, ф.166, оп.6, спр. 203, арк.116.
26. Бібліотеки медичних вузів України: історичний нарис / О.С.Загурська, Д.І.Костенко, О.О.Хміль. – К., 2010. – С.8.

27. Сьогодні слово для доповіді про роботу надається кафедрам аналітичної хемії та фарм. рецептури // Фільтр. – Харків. – 1933. – №38. – 5 лютого. – С.1.
28. Книгу заочників // Червоний медик. – Київ. – 1934. – №63. – 27 січня. – С.2
29. Відкритий лист групи професорів до викладачів, студентів та лікарів м. Києва // Червоний медик. – 1933. – №55. – 26 серпня. – С.1
30. Будяк В. В грудні місяці 1937 року ... / В. Будяк // Студент революції. — 1932. — № 31-23. — С. 1.
31. Зюзь В. Річні підсумки (Київський Медінститут) / В. Зюзь // Студент революції. — 1925. — № 3. — С. 42-43.
32. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1351, арк.15.
33. Там само, ф.501, оп.1, спр.402, арк.19
34. Там само, ф. 166, оп. 2, спр. 421, арк. 8зв.
35. Там само, ф.166, оп.6, спр. 7893, арк..1.
36. Там само, ф.166, оп.6, спр. 7893, арк..3.
37. Там само, ф.166, оп.6, спр. 7893, арк..4..
38. Там само, ф.166, оп. 6, спр. 437, арк. 15.
39. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф.1, оп.20, спр.2703, арк. 8зв.
40. Наукова збірка медичного інституту // Більшовицька правда. — Вінниця. — 1936. — 17 квітня. — №89 (1224). — С. 4.
41. Бріліант Г.Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г.Д. Бріліант, Л.К. Морейніс // Більшовицька правда. — Вінниця. — 1937. — 2 квітня. — №75 (1411). — С. 3.

А. М. Трембіцький

к.і.н., доцент Хмельницького інституту МАУП

БІБЛІОТЕКОЗНАВЧІ СТУДІЇ РОДИНИ СІЦІНСЬКИХ-СІЧИНСЬКИХ

Розглядаючи історію українського народу, варто відзначити, що Церква у всі часи несла людям світло Віри, зберігала в собі багатвікову пам'ять і мудрість, духовні і моральні цінності, створюючи тисячі храмів, монастирів і навчальних установ, бібліотек та архівів. Не стало винятком й Поділля, де з давніх часів духівництво збирало книги і майже кожна церква мала свою бібліотеку, яка розміщувалася зліва від вівтаря. Священнослужителі завжди гаряче приймали до серця Божественні слова пророка: «Бо уста священників мають перестерігати знання і з його уст ждуть люди закону» [1, с.719]. Можливо саме тому члени знаної української родини Сіцінських-Січинських завжди піклувалися про множення джерел наукового творення для себе і народу, віддавали свій час і сили дослідженням історії та культури українського народу, будили національну свідомість [2, с.71], творили бібліотеки.

Досить значний внесок зробив Є. Сіцінський у становлення парафіяльних бібліотек при церквах, які творилися під керівництвом парафіяльних священників із книг, які могли бути запропоновані народу та які могли бути корисні для парафіян та задовольняли їх [3, с.808]. Активну участь брав Євфимій Сіцінський і у становленні єпархіальної бібліотеки, яка складалася з книг та періодичних видань переважно богословського і духовно-релігійного змісту, які Подільський

епархіальний історико-статистичний Комітет передавав бібліотеці. Всі члени Комітету, церковного причту, службовці навчальних закладів та інших установ духовного відомства епархії читали книги і періодичні видання в читальні та отримували їх додому безкоштовно, а інші особи платили 3 руб. за рік і 2 коп. за день [4, арк.529зв.]. Будучи редактором «Православної Подолии», в одній з редакційних статей він закликав розширити і поліпшити роботу церковнопарафіяльних бібліотек, зробити їх більш масовими і доступними для духовенства і парафіян [5, с.13]. Крім того, за участі Є. Сіцінського була відкрита при Подільській духовній консисторії книжкова лавка, де священикам пропонувалися за помірними цінами книги для церковних бібліотек [3, с.808]. Відкриття парафіяльних бібліотек стало добрим прикладом для сільських громад Поділля [3, с.810].

Саме під головуванням Євфимія Сіцінського Подільське церковне історико-археологічне товариство перетворилося у науковий заклад, зі своїм архівом, бібліотекою, друкованими органами. Товариство обмінювалося літературою з археологічними та архівними комісіями, музеями і публічними бібліотеками України і Росії [6, с.206-207]. Єпархіальне Давньосховище, створене зусиллями дослідника в 1890 р. при Товаристві, складалося з бібліотеки, де були книги з історії Поділля, твори російських, польських та інших авторів, архіву з документами минулого і візитів церков, пам'яток мови і письма, стародруків XVI – XVIII ст. тощо. Вже на початок 1896 р. музей мав 862 книги, 69 рукописів, а в 1909 р. налічувалося 7684 писемних і речових пам'яток історії та культури краю, понад дві тисячі оригінальних документів, візитів церков, рукописів і стародруків. Зусиллями Є. Сіцінського та його соратників, Давньосховище стало великим музейним, науковим і культурно-освітнім закладом, з унікальними і цінними збірками рукописів та стародруків. З науковцем співпрацювали відомі українські історики М. Петров, В. Антонович, М. Грушевський, які для поповнення бібліотеки музею передали чимало власних праць. За закликом Є. Сіцінського священики дарували книги, передавали до архіву документи. Вже у 1912 р. музей мав наукову бібліотеку, до яких надходило 102 періодичних видання. Стараннями вченого бібліотека історичного музею (до 1903 р. Давньосховища) стала однією із найбільших історичних бібліотек України, в якій нараховувалося близько 4 тисяч книг історико-археологічного, філософського та церковного змісту. Раніше більшість із них належали Подільській епархіальній бібліотеці, що була в 1920-х роках ліквідована радянською владою. Саме завдяки зусиллям Є. Сіцінського ці коштовні книги були врятовані від знищення чи розбазарювання [7, арк.14]. Історико-філософська Секція НТШ у Львові на своєму засіданні 19 вересня 1931 р. відзначила, що великі збірки рукописів і стародруків історико-археологічного музею в Кам'янці-Подільському та його бібліотека, були створені саме завдяки енергії Є. Сіцінського [8, с.220]. У 1925-1929 рр. при історико-археологічному музеї працювало наукове товариство при ВУАН, на чолі з Д. Богацьким та Є. Сіцінським, яке також мало невелику бібліотеку [9, с.248-252], що «зростала переважно за рахунок наукових видань Української Академії Наук, місцевих видань, подарованих книжок і т. ін.» [10, с.99]. Водночас дослідник передав у підвідділ «Подоліка» новоствореної

Вінницької філії ВНБ ВУАН 200 книг і журналів, особисті праці. Перебуваючи у Кам'янці І. Огієнко став почесним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства [11, с.142] і в січні 1919 р. звернувся до Уряду з проханням фінансової підтримки товариства, яке упорядкувало музей і створило бібліотеку надзвичайно рідкісних книжок [12, с.102].

Революційні події 1905-1907 рр. прискорили створення Є. Сіцінським разом з іншими ентузіастами української справи Подільського українського товариства «Просвіта», яке організовувало в селах невеликі бібліотеки і читальні, відкрило книжковий кіоск і пересувний пункт для торгівлі літературою [13, с.377]. Вже в 1911 р. просвітянська бібліотека нараховувала 1460 найменувань книг, виписувала 18 українських та 11 російських газет і журналів, які постійно розповсюджувалися серед учнів, а деякі українські видання роздавалися безкоштовно селянам. Саме за культурно-освітню працю та експозицію українських книжок, газет і журналів, на Хотинській сільськогосподарській виставці (1911) «Просвіті» було присуджено бронзову медаль [14, с.261-265]. Просвітяни надсилали вчителям початкових, народних та церковнопарафіяльних шкіл і училищ краю «легальну українську літературу», запрошували «молодих вчителів на свої вечірні збори», надавали їм можливість користуватись просвітянською бібліотекою [15, с.18]. «Просвіта» в період українських визвольних змагань відіграла значну роль у створенні українських бібліотек в інститутах, семінаріях, середніх школах, видавала наукові праці, книжки і навчальні посібники, підтримувала українські видавництва. Губернські управи безкоштовно передплачували для осередків «Просвіт» та бібліотек різні періодичні видання [16, с.137].

1 лютого 1921 р. було організовано Кам'янець-Подільський Комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. Співробітники його бібліографічно-бібліотечної секції при підтримці Є. Сіцінського влаштували при історико-археологічному музеї «Книжкову палату», упорядкували бібліотеку-читальню, обстежили церкви, костьоли і синагоги Кам'яниччини й передали в Інститут народної освіти 450 коштовних букіністичних видань [17, с.229].

Значний внесок зробив Є. Сіцінський і для становлення бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету. Вже у серпні-жовтні 1918 р. він взяв активну участь в університетській комісії, яка провела велику роботу з формування бібліотечного фонду і вже 5 вересня книгозбірня прийняла відвідувачів. Найпершим і найголовнішим напрямом роботи комісії було комплектування фондів, тому Є. Сіцінський від імені Подільського церковного історико-археологічного товариства подарував бібліотеці КПДУУ – 59 стародруків, 30 томів Актів Віленської Архівної Комісії і 30 книг різного змісту [18, с.6], а також безкоштовно передав 23 книги із своєї приватної книгозбірні [19, с.343]. 24 жовтня 1918 р. було створено бібліотечну комісію університету, яку згодом очолив Є.Сіцінський. На її засіданнях розглядалися питання каталогізації і опрацювання книжок, бібліотечні правила, шляхи поповнення книгозбірні [19, с.348-350]. Розвитком своєї бібліотеки університет значною мірою завдячує також і Є. Сіцінському, демократичним засадам організації роботи бібліотеки та колегіальній діяльності очолюваної ним

бібліотечної комісії [19, с.364]. На жаль, значна частина університетської бібліотеки в 20-ті – 40-ві роки ХХ ст. була розпорошена (знищена, вивезена, передана тощо). Так, у фондах Державного архіву Вінницької області зберігається підшивка щоденної газети «Україна» і серед неї газета від 16 вересня 1919 року з овальним штампом «Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського університету».

Протоіерей Є. Січинський відіграв значну роль в українській історії та залишив слід практично в усіх сферах науково-просвітницького і культурного життя краю. Велику увагу він приділяв поповненню книгами та науковими виданнями власної, однієї з найбільших приватних бібліотек Кам'янця-Подільського, про що свідчить його листування з відомими українськими дослідниками М. Петровим, В. Антоновичем, М. Грушевським, М. Левченком і багатьма іншими [6, с.293-294; 20; 21]. В 30-х р. ХХ ст. вченого постійно переслідували, не визнавали і не друкували його праць. Через нестатки, значну частину свого наукового архіву, рукописи, опубліковані праці й багато книг з особистої бібліотеки, на багатьох з яких збереглись його автографи та екслібрис «Євфимій Іосифович Съцинській», він був змушений незадовго до своєї передчасної смерті продати в Проскурівський (тепер Хмельницький обласний краєзнавчий) музей, «з великим жалем і болем він віддавав те, що було для нього всім змістом його шляхетного життя» [22]. До речі сьогодні бібліотека Хмельницького обласного краєзнавчого музею є однією з кращих історико-краєзнавчих бібліотек Поділля.

Наслідуючи свого батька, певний вклад у розвиток бібліотек України вніс і його син, визначний історик мистецтва, мистецтвознавець і архітектор Володимир Січинський, який більшість свого життя прожив за межами України. Так, він у 1918 р. разом із своїм однодумцем і також випускником Петербурзького інституту цивільних інженерів Дмитром Дяченком (1887-1942) інтенсивно працював над заснуванням Київського архітектурного інституту, в якому деякий час, до зайняття міста більшовиками, працював асистентом. Пізніше, ректор архітектурного інституту, професор архітектури Д. Дяченко в своєму листі до В. Січинського від 15 травня 1919 р. просив допомогти укомплектувати літературою бібліотеку щойно створеного Київського архітектурного інституту [23, с.28], який «незважаючи на всі злигодні громадянської війни, існував лише завдяки ініціативі ректора, ентузіазмові професорів і нестримному бажанню студентів опанувати цей фах. Напівголодні й напівроздягнені юнаки приносили з собою на заняття дрова, щоб обігріти свій клас у старовинному приміщенні Митрополичого корпусу, що біля Софії Київської. Так закладали підвалини розвитку вищої архітектурної освіти» в Україні [24, с.12] і до цього приложив певні зусилля й Володимир Січинський. Крім того він, будучи одним з найактивніших членів празької української громади, однієї з найбільшої української діаспори в Європі, разом з колишніми українськими військовими, науковцями та професорами Українського вільного університету з метою збереження пам'яток українських визвольних змагань і надбань української еміграції, утворили в 1925 р. у Празі Музей визвольної боротьби України [15, с.128]. Вчений, що входив до «української наукової еліти» [25, с.144], подарував

музею цілий ряд цінних документів особового походження та багато своїх праць [26, с.223].

Та не безхмарним було його життя на еміграції, про що свідчить його епістолярна спадщина. Так, він у 1927 р. разом із сім'єю переселився із Добржіховиць у містечко Ржевнице, що «було осідком Української реальної гімназії. Восени 1931 р. дочка Оксана поступила у перший клас цієї гімназії, син Ярослав – у другий клас чеської початкової школи», тому видатки його сім'ї значно збільшилися, а «заробітку в умовах світової господарської кризи не було. 30 жовтня 1932 р. він наполегливо просив редактора «Записок Чину св. Василя Великого» Йосафата Скрутня (1894-1951) вислати йому замість гонорару харчі для голодуючої сім'ї [27, с.43]. «Тут моє становище погане, – писав він. – Потребую передовсім харчів... Потрібував би такі продукти: сало, масло, яйця, крупи (гречеві), мамалигу та ін. І також муку. Цього бракує для моєї родини. Дуже буду вдячний за поміч. Тяжко тепер живеться, а шкода кидати наукову працю» [28]. За посередництва монахів-василіян в Ужгороді та Пряшеві, де ціни на продукти були значно нижчі, ніж у Празі, він одержав ці харчі. На жаль, вони досить швидко скінчились і вже через півроку він знов звернувся до цього ж адресата: «Моє становище страшне. Вже два місяці не одержую жодної платні. Правда, обіцяють якусь мізерну «допомогу». Але коли вона навіть прийде, то ця сума не вистачить на одного, тоді як у мене родина з трьох осіб... Не повірите, що навіть на поштові видатки нема грошей» [29]. Щоб вийти з досить «скрутного становища, він продавав найдорожчий і єдиний свій скарб – книжки» [27, с.44]. «Моє тяжке матеріальне положення примусило мене розпродати частину моєї бібліотеки, яку я збирав з великими труднощами на еміграції і великою матеріальною жертвою. Частину продав в Празі, частину в Америці, частину Вам... Відчуваю велику потребу в грошах на потреби першої необхідности – на харчі» [30]. Та виручених за продаж книжок коштів вистачило не надовго [27, с.45]. Матеріальний стан його родини був дуже важким і для того, щоб прогодувати себе й сім'ю, він був змушений відійти від наукової діяльності й «розмінюватися» на писання дрібних статей за гонорар, виготовлювання проектів дач, та дрібних житлових будинків, навіть моделей будинків для виставок» [31]. В такій досить безнадійній ситуації руку допомоги В.Січинському подав ректор Греко-католицької богословської академії Йосиф Сліпий (1892-1984), який в 1933 р. «замовив у нього проект церкви-пам'ятника на горі Шашкевича, біля Тернополя, пізніше – монографію про Церкву св. Юрія у Львові» [27, с.45].

Наприкінці Другої світової війни українські студенти, так само, як і викладачі Української Академії (до 1943 р. Українська студія пластичного мистецтва) почали масово покидати Чехо-Словаччину щоб уникнути репресій нового комуністичного режиму, вони разом з родинами, зрештою, як і переважна більшість інших українських емігрантів, були змушені їхати далі на Захід. Попереду їх чекала далека дорога – найчастіше до Німеччини, а звідти переважно до США і Канади. Залишаючи рідні могили, свої не спаковані, розкидані по різних усюдах твори, цінні бібліотеки та особисті архіви, болісно і часто назавжди розриваючи людські й творчі стосунки, виїхали з Праги Катерина Антонович, Микола Битинський, Василь Дядинок, Роберт Лісовський, Оксана Лятуринська, Юрій Русов і Наталія Геркен-

Русова, Володимир Січинський та багато інших. Прагу покинули і вже ніколи до неї не повернулись українські вчені, історики, поети, архітектори, видавці. Історія празької Української Студії пластичного мистецтва близилась до кінця [32, с.34]. Саме тому в квітні 1945 р. Володимир Січинський рятуючись від більшовиків, передав частину свого архіву та бібліотеки в Музей визвольної боротьби України і разом із сім'єю емігрував в американську зону Німеччини, а в 1947 – виїхав до США. Сьогодні одна частина архіву В.Січинського знаходиться у Центральному архіві вищих органів влади України, інша – в Національному архіві Чеської Республіки [27, с.51]. Частина його бібліотеки сьогодні зберігається у фондах Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Республіки Чехія в Празі, а 15 мистецтвознавчих праць – у бібліотеці музею українсько-руської культури в Свиднику (Словаччина) [33]. Директор цього музею М. Сополига, до 110-ї річниці від дня народження вченого, навіть підготував доповідь «Володимир Січинський в контексті діяльності українського музею в Свиднику», але вона, на жаль, так і залишилась в рукописі [34].

Мешкаючи в США, В. Січинський у травні 1952 р., разом з іншими українськими митцями, які після Другої світової війни емігрували до Нью-Йорку і Філадельфії, став організатором і засновником «Об'єднання Митців Українців в Америці» (ОМУА), важливого осередку українського мистецького життя в еміграції, до «якого тяжіли українські митці усього світу» [35, с.16]. Вчений співпрацюючи з українськими митцями значну увагу приділяв поповненню книгами та науковими виданнями власної приватної бібліотеки та архіву. Вже після його смерті, Ярослав Січинський в липні 1980 р. подарував бібліотеці Гарвардського університету 300 монографій і серійних публікацій, каталогів та ефемерних публікацій з книгозбірні та рукописи, бібліографії, статті на українські теми, мистецькі сюжети, чорнові замітки і машинописі книг, багато матеріалів, низку світлин портретів гетьмана Івана Мазепи з архіву свого батька Володимира Січинського [36].

Ярослава Січинського у цьому питанні підтримали інші члени родини Січинських-Січинських. Так, чоловік його сестри Оксани, визнаний український вчений і публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч, почесний доктор Ужгородського національного університету, бувший працівник секретаріату ООН з питань слов'янських країн, у т.ч. СРСР, заступник голови уряду Української Народної Республіки в екзилі Вікентій Шандор [37, с.228] і його син Іван Шандор, передали в бібліотеку Гарвардського університету 51 книгу і 478 серійних емігрантських періодичних та поодиноких (пряшівських і братиславських) українських видань зі своєї книгозбірні [36]. Водночас більшу частину свого поважного творчого доробку, а це численні праці українською, англійською і німецькою мовами, серед яких 4 монографії з історії Закарпаття [37, с.229], В.Шандор передав, як почесний член Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта», у бібліотеку товариства в Ужгороді.

Сьогодні частина книгозбірні В.Січинського зберігається в бібліотеці University of Toronto Library (Торонто, Канада), серед них, на думку спеціального референта університету Василя Сидоренка, значну цінність складають 14 праць і 1 графічна робота В.Січинського, 1 рецензія на його праці, 8 видрукованих статей

про нього в українських часописах США і 2 статті з українських часописів Буенос-Айреса і Лондона [38].

Значна частина цінної бібліотеки та архіву Олени і Володимира Чехівських, за даними Ф. Бульбенка і протопресвітера УАПЦ Д.Бурка, до 1960 р. зберігались у м. Бавнд-Брук (США), однак подальша їхня доля нам досі не відома, хоча пошуки продовжуються [39].

Таким чином повернення Україні імен членів родини Сіцінськи-Січинських неможливо без вивчення й аналізу всієї їхньої багатогранної спадщини, виявлення й ґрунтовного опрацювання чималого масиву бібліографічних та архівних документів, осмислення їх науково-богословської, педагогічної, культурно-освітньої, державотворчої, проповідницько-місійної та іншої діяльності. Незалежна Україна, про яку мріяли всі члени родини, ще не повною мірою увічнила їхню пам'ять, їхні життєві шляхи, суспільно-державницька і культурно-просвітницька діяльність й наукова спадщина членів знаної української родини, ще чекає своїх сучасних українських дослідників. Як чекає ґрунтовних монографічних і дисертаційних досліджень й історія бібліотечної справи на Поділлі від витоків до сучасності.

Список використаних джерел

1. «М. Б.». О древних христианских библиотеках / М. Б. // Подольские епархиальные ведомости. – 1867. – № 21. – С. 719-722.
2. Біднов В. Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцінського / Василь Біднов // Книголюб (Прага). – 1931. – Кн. II. – С. 53-77.
3. Приходские библиотеки при сельских церквах // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 20. – С. 807-810.
4. Біографічні та бібліографічні карточки. Авторські чорнові записки. 1888-1928 рр. Державний архів Хмельницької області (ДАХО), Ф. Р.-3333, оп. 1, спр. 7, 870 арк.
5. Опря А. В. Боротьба православної церкви з атеїзмом на Поділлі в період імперіалізму / А. В. Опря // VIII Под. іст.-краєзн. конф. Тези доп. – Кам.-Под., 1990. – С. 12-13.
6. Земський Ю. С. Проблеми краєзнавства в діяльності Комітету історико-статистичного опису Подільської єпархії / Ю. С. Земський // Мат. IX Под. іст.-краєзн. конф. – Кам.-Под., 1995. – С. 204-207.
7. Кам'янецький повітовий комітет охорони пам'ятників старовини, мистецтва і природи. 1920-1922 рр. ДАХО, Ф. 12, оп. 1, спр. 17.
8. «К-ч.». П'ятдесятиліття наукової праці Евфима Сіцінського / [І. Крип'якевич] // Записки НТШ (Львів). – 1931. – Т. 151. – С. 217-223.
9. Нестеренко В. А. Бібліотечна справа на Кам'яничині в 1920-1930-ті роки / В. А. Нестеренко // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: Мат. наук.-прак. конф. присв. 100-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2001. – С. 248-254.
10. Філь Ю. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства / Ю. Філь // Записки Кам.-Под. наукового при УАН товариства. – Кам.-Под., 1927. – Т. 1. – С. 91-100.
11. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.

12. Андрусин Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба директорії УНР): Навч. посіб. / Б. І. Андрусин. – К., 1997. – 176 с.
13. Третяк Л. В. Українське село у міжріччі революції 1917 року / Л. В. Третяк // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Кам.-Под., Хмельницький, 1994. – С. 375-377.
14. Лозовий В. С. Діяльність бібліотек Подільської «Просвіти» / В. С. Лозовий // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: Мат. наук.-прак. конф. присв. 100-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2001. – С. 261-266.
15. Лозовий В. С. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. / В. С. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам.-Под., 1996. – С. 6-27.
16. Слободянюк П. Я. Українська церква: історія руїни і відродження. Наукове видання присвячене 2000-річчю Різдва Христового / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
17. Нестеренко В. А. Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи / В. А. Нестеренко // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст.: Мат. Всеукр. іст.-краєзн. конф. – Ст. Синява: Поділля, 1998. – С. 228-231.
18. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти / В. Геринович // Записки Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти. – Кам'янець на Поділлі, 1927. – Т. 2. – С. 1-27.
19. Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2000. – 664 с.: іл.
20. Лист М. Левченко до Є. Січинського від 10 листопада 1928 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк.
21. Баженов Л. В. М. С. Грушевський і Поділля / Л. В. Баженов // Мат. ІХ Под. іст.-краєзн. конф. присв. 50-р. Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам.-Под., 1995. – С. 219-221.
22. Романів Ю. Тернистий шлях вченого за советів / Ю. Романів // Український голос (Проскурів). – 1942. – № 90. – 8 листопада; Оригінал. Родинний архів А.М. Трембіцького.
23. Мушинка М. Місце Володимира Січинського в історії української науки та культури / М. Мушинка // Володимир Січинський та Україна. Мат. міжн. конф. – К., Абрис, 1996. – С. 27-44.
24. Чепелик В. Лицар слави і недолі. Творець київського необарокко / В. Чепелик // Україна (Київ). – 1991. – № 1. – С. 10-12.
25. Парандюк Є. Спомин крізь призму років / Є. Парандюк // Календар «Просвіти» на 2004 рік. Історико-краєзнавче видання / Укладач П. Федака. – Ужгород, 2003. – С. 143-145.
26. Трембіцький А. Празький період діяльності Володимира Січинського – засновника та активного діяча Музею Визвольної Боротьби України (1925-1943) / А. Трембіцький // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny: k 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference: (Praha, 12.14. října 2005) / sestavila Dagmar Petišková. – 1. vyd. – Praha: Narodni knihovna ČR - Slovanská knihovna, 2006. – С. 221-236.
27. Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини / М. Мушинка. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. – 122 с.

28. Лист В.Січинського до Йосафата Скрутня від 30 жовтня 1932 р. // ЦДІАУЛ, Ф. 684, оп. 1, спр. 1603, арк. 3.
29. Лист В. Січинського до Й. Скрутня від 30 березня 1933 р. // Там само, Ф. 316, оп. 1, спр. 84, арк. 13.
30. Лист В. Січинського до Й. Скрутня від 18 травня 1933 р. // Там само, арк. 15.
31. Лист Ярослава Січинського до Миколи Мушинки від 16 травня 1994 р. Родинний архів М. Мушинки (Пряшів, Словаччина). Оригінал. – 2 арк.
32. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк ; Прага: Narodní knihovna ČR, 2005. – 222 с.
33. Лист директора музею українсько-руської культури в Свиднику (Словаччина) Мирослава Сополіги до А. Трембіцького від 28 липня 2003 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк.
34. Лист директора музею українсько-руської культури в Свиднику (Словаччина) Мирослава Сополіги до Анатолія Трембіцького від 11 лютого 2004 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк.
35. Андрусів П. Огляд українського мистецького життя в ЗСА / П. Андрусів // Нотатки з мистецтва (Філадельфія). – 1984. – № 24. – жовтень. – С. 15-21
36. Книгозбірня й архів В.Січинського в Гарварді // Америка (Філадельфія). – 1980. – 26 серпня. – вівторок; Копія родинний архів А. М. Трембіцького.
37. Пам'яті Вікентія Шандора // Календар «Просвіти» на 2004 рік. Історико-краєзнавче видання / Укладач П. Федака. – Ужгород, 2004. – С. 228-229.
38. Лист спеціального референта University of Toronto Library Василя Сидоренко до А. Трембіцького від 15 січня 2007 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк., 5 додатків.
39. Бульбенко Ф. Володимир Чехівський / Ф. Бульбенко // Нові дні (Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 254. – березень.

О. Я. Павлюк

заступник директора з навчально-виховної роботи
Кам'янець-Подільського коледжу культури і мистецтв

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ

З метою збереження документальних джерел, дослідження історичних етапів становлення, розбудови та розвитку не тільки навчального закладу, а й культури подільського регіону створено музей історії коледжу. Він є інформаційним, культурно-просвітницьким центром, важливою складовою процесу формування майбутніх фахівців галузі культури.

Музей історії коледжу – це творчий проект циклової комісії бібліотечних дисциплін спільно з бібліотекою коледжу, дирекцією, Радою студентського самоврядування та Радою ветеранів. Його відкриттю передувала плідна праця – дослідження архівних матеріалів в обласному, міському архівах, архівному підрозділі коледжу, пошук документальних джерел, фактографічної інформації, збір спогадів викладачів-ветеранів та випускників коледжу.

На основі музейних фондів організовуються тематичні експозиції до ювілеїв навчального закладу, циклових комісій, творчих колективів, студентського

самоврядування, викладачів-ветеранів. До 70-річного ювілею циклової комісії бібліотечних дисциплін (2014 р.) була проведена активна пошукова робота з дослідження історичних витоків бібліотечної спеціальності, зокрема, організації навчально-виховного процесу, складу контингенту студентів, інформації про викладачів.

Архівні документи засвідчують, що бібліотечний відділ є одним із найстаріших у навчальному закладі. Організований у 1944 році технікум політосвіти (постанова Ради Народних комісарів УРСР від 01.08.44 р.) розпочав підготовку клубних та бібліотечних працівників. Разом з Фецуком Михайлом Григоровичем, директором до технікуму наркоматом освіти направлено Рудько Марфу Павлівну на посаду викладача бібліотекознавства. Контингент студентів у 1944-1945 роках складав 240 чоловік. Улітку 1945 року технікуму надали приміщення на Польських фільварках – у будинку № 5 Круглого провулку (до війни тут розміщувала третя школа).

Ось що згадує про навчання в той час випускниця 1947 року бібліотечного відділу, володарка диплому № 1 Островська Маїса Францівна:

«... Технікум знаходився в будинку учительського інституту (де сьогодні 8-я школа по вул. Шевченка, 22) на 2-м поверсі, займаючи в лівій частині дві сусідні кімнати і лекторську (учительську) і кабінет директора (Фецука М. Г.).

Технікум мав два факультети: клубний і бібліотечний. Була спеціальна група після 10-го класу на 2 роки, – всього 8 осіб! Нас теж було спочатку всього 12 (клубників і бібліотечників). Я прийшла на бібліотечний, так як з дитинства дуже любила книги.

Занималися ми всі разом: клубники і бібліотекарі в одній кімнаті, а спеціальна група (там теж були клубники і бібліотекарі) в іншій кімнаті – сусідній з нашою. Але швидко наш технікум переехав на Польські фільварки в будинок загального життя. Там на першому поверсі жили студенти, а на другому – ми.

В час війни було дуже важке час, важко матеріально і морально, голод і холод були, багато людей померли і загинули з голоду. Не було чого одягтися, взутися. Я ходила в великих чоловічих ботинках, а зимою в ватних валенках-бурках. Голодні, померли від замерзання, але не здавалися – вчилися. Везде були руїни, руйнування. Нас відправляли в Старий місто розбирати завали каменю, цегли, дошок. На полях ми теж бували: збирали колосся, картошку. В технікумі я була наймолодша – з 1929 року, а всі були старші – з 25, 24, 26, 27, 28 років.

Класним керівником у нас була Рудько Марфа Павлівна, вона читала нам всі спеціальні предмети. Завуч – Сокальський Олександр Степанович – читав зарубіжну літературу, ми його любили. Фецук Михайло Григорович, директор технікуму, читав хімію. С іноземних мов у нас був англійський – читала Лившиць Софія Володимирівна.

Було дуже важко, але все одно ми закінчили технікум успішно. Я потрапила в «пятерку» – тоді відбирали студентів для вступу в інститути без іспитів. Але я не скористалася цим і пішла на роботу. З нашого випуску багато пішло в інститути вчитися далі. Але це те, хто мав можливість

материальную. А я с 1-го июля 1947 г. пошла в институт на работу. Тогда мест было много свободных и городские все устроились в городе, а в села поехали сельские работать, где кто хотел и жил.

Спецгруппа закончила обучение в 1946 году. Им дали справки об окончании (дипломов не было еще) и они разъехались. Помню только Жавнерик Елену и Винокур Веру, которые уехали учиться на стационаре в Московский и Ленинградский институты культуры. У меня бухгалтерия института потребовала диплом (я уже тогда работала в библиотеке) и я пошла в техникум за ним. Мне выдали диплом № 1. Это было уже в 1948 году. И тогда мне Фешук М.Г. сказал, что наш выпуск (полностью) первый послевоенный, что мы прошли полный курс обучения: четыре года – с 1944 по 1947 год. Мне тогда было 18 лет, так что я ровесница училища» (2000 рік).

У 1947 році технікум політпросвіти перейменовано у технікум підготовки культурно-освітніх працівників. Силами студентів обладнано кабінети політосвіти, бібліотечний та культурно-освітньої роботи. почали діяти бібліотечний і драматичний гуртки.

«Книгою покликані і мобілізовані» - так можна було назвати покоління студентів-бібліотекарів післявоєнної доби. Більшість з них пройшли горнило війни і знову взялися за зброю – і їхньою зброєю стала книга. Студенти виступали з політінформаціями в трудових колективах, працювали по благоустрою нашого міста, брали активну участь в художній самодіяльності. В наказі № 85 від 25.10.1948 р. відзначено студентів бібліотечного відділу Цісількевич Людмилу та Андріянову Лілію за активну участь в міській олімпіаді художньої самодіяльності як кращих декламаторів та виконавців пісень.

До участі в бібліотечному гуртку було залучено найактивніших студентів. Гурток здійснював активну агітаційно-пропагандистську та просвітницьку діяльність, його учасники популяризували книги, газети, журнали та проводили голосні читання.

З публікацій журналу «Радянський студент» (1947 р.), який зберігається у фондах музею коледжу, відомо про цікаве й насичене подіями студентське життя: *«на бібліотечному відділі в 1947-1948 навчальному році навчалось 25 студентів. Серед них є цілий ряд студентів, які готуються стати саме такими спеціалістами бібліотечної справи, які зможуть забезпечити всі вимоги, поставлені перед ними партією і урядом для кращого обслуговування читачів книгою як індивідуально, так і в масовому порядку. Наприклад: студентка III курсу бібліотечного відділу Ільїна Ліда не тільки вивчає добре програмовий матеріал, а також сумлінно відноситься до практичних занять. Вона систематично виконує домашні завдання, відвідує заняття бібліотечного гуртка, в якому приймає активну участь.*

Полюбили свою спеціальність і інші студенти III курсу бібліотечного відділу, наприклад: Сук Н., Кірик А., Нетреба Н., які з усією серйозністю віднеслись до проходження виробничої практики. Ці студенти привезли з практики копії різних документів та бібліографічних матеріалів, виконаних ними під час практики.

Студенти II курсу бібліотечного відділу Густановська Л., Кушнір Г., добре навчилися складати анотації на книги різної тематики. Студентка Білик, не дивлячись на те, що вона поступила на II курс технікуму, добре опанувала технікою роботи бібліотеки, може самостійно прийняти книги до бібліотеки, урахувати їх, за класифікувати та розкласти на полках. Вона цікавиться різними участками бібліотечної роботи.

Добре засвоїли бібліотечну справу і студенти III спец. курсу, товариші: Попченко, Харченко, Гавриленко, Саліон, Цехмейструк та інші. Не дивлячись на те, що ці товариші навчаються на клубному відділі, вони цікавляться різними питаннями з бібліотечної справи».

Важливе місце у становленні бібліотечної освіти належить бібліотеці коледжу, яка була створена у перші дні організації навчального закладу, її очолили Сороката Олена Анатоліївна, Топольська Ольга Григорівна, згодом Гайчук М. О.

З публікації Топольської О. Г., зав. бібліотекою (1947 р.), яка була опублікована в «Радянському студенті», зазначено: «бібліотека технікуму в 1946-47 учбовому році поповнилась соціально-економічною, художньою і технічною літературою. Наприкінці минулого навчального року в бібліотеці налічувалось 4824 томів книг. Станом на 15 червня 1947 року книжковий фонд виріс до 6450 томів. Добре укомплектована бібліотека соціально-економічною літературою. В ній майже всі основні праці Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна. За 1946-47 учбовий рік бібліотека поповнилась підручниками з математики, історії ВКП(б), історії СРСР, російської літератури.

Читачі бібліотеки мають змогу прочитати твори класиків російської літератури: Пушкіна, Лермонтова, Толстого, Тургенєва, Жуковського, Некрасова, Салтикова-Щедріна, а також твори українських письменників: Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Панаса Мирного. За останній час збільшилась кількість творів західно-європейських письменників.

В бібліотеці налічується 105 читачів. Серед них особливо виділяються читачі: Борис, який прочитав 102 книги, Чернушін – 58, Синькевич – 49, Соліно – 46, Яворська – 50, Лазар – 47, Ковба – 52 та інші. Студенти Гавриленко, Харченко, Попченко, Джобулда, Саліон щоденно відвідують бібліотеку, регулярно перечитують газети, журнали, новинки художньої літератури. Це допомагає їм збагачувати свої знання, розширювати загальний кругозір. Студент II курсу клубного відділу Нечипор В. за рік прочитав 52 книги. Крім художньої літератури він цікавиться літературою на природничо-наукові теми. Наприклад, він прочитав книгу Суботіна «Происхождение и возраст Земли», Перельмана «Занимательная астрономия» і інші.

З кожним днем збільшуються вимоги до бібліотеки і тому в слідуючому навчальному році роботу потрібно налагодити так, щоб задовільнити найрізноманітніші запити читачів. Потрібно зробити газетну вітрину, поповнити бібліотеку учбовою та художньою літературою і добитись того, щоб всі студенти технікуму були активними читачами технікумівської бібліотеки».

Досліджуючи книги наказів навчального закладу, дізнаємося про сувору дисципліну, яка підтримувалася в студентському та викладацькому колективі. Наприклад, відсутність на занятті без поважної причини прирівнювалася до саботажу, а будь-які проступки обговорювалися на загальних зборах і суворо засуджувалися колективом.

В 50-х рр. викладання бібліотечних дисциплін здійснювали Рудько Марфа Павлівна, Медведенко Іван Миколайович (заступник директора з навчально-виховної роботи) та Кривець Марія Андріївна (бібліотекар). Вони викладали такі фахові дисципліни: Рудько М. П. – бібліотекознавство, бібліографія, учбова практика; Медведенко І. М. – основи бібліотечних фондів і каталогів, основи бібліотечної справи; Кривець М. А. – бібліографія, учбова практика.

Цей період характеризується високою активністю студентів в громадському житті навчального закладу, великою тягою і глибокою повагою до книги, до друкованого слова, а також до пізнання досягнень народного господарства, про що свідчить активна екскурсійна робота.

З матеріалів стінної газети (1955 р.) ми дізнаємось, що «учні II курсу бібліотечного відділу 3-х груп нещодавно зробили екскурсію в підшефне село Гуменці. Тут вони практично познайомилися з агротехнікою просапних культур, зокрема кукурудзи, взяли участь у проривці рослин, спостерігали за роботою трактора «Беларусь», який робив культивуацію новими культиваторами.

Цікавою була екскурсія і в Ботанічний сад, де екскурсовод Різдественський докладно познайомив студентів з різними рослинами, завезеними сюди з усіх кінців світу. Тепер студенти готуються до нових екскурсій в села Гуменці та Летаву».

Зі спогадів журналіста В'ячеслава Волохівського, випускника спеціальності «Бібліотечна справа»: *«Найбільше я завдячую долі за те, що привела мене в 1955 р. , 14-річного хлопця із глухого села, де ще не було ні світла, ні радіо, в прекрасні аудиторії культосвітнього технікуму. Перебування у цій чудовій майстерні музики, знань, творчого збагачення мовби освітло все моє подальше життя. А найголовніше – у технікумі були закладені основи самостійної, творчої роботи.*

В часи далекі, незабутні нашої технікумівської молодості виходили з-під нашого пера перші вірші та оповідання, було створено літературне об'єднання, регулярно виходила чимала за форматом стінна «Літературна газета», яка мала резонанс у всьому місті. Її приходили читати студенти з інших вишів і технікумів міста, вони ж вливалися в наше літературне об'єднання. Разом із студентом клубного відділу Василем Василяшко брав участь у міському літературному об'єднанні, де заприятелював з патріархом української байки Микитой Годованцем, який взяв їх під творчу опіку.

Зважаючи на літературну творчість і на клубному, і на бібліотечному відділах з повним правом до слів «технікум підготовки культурно-освітніх» можна було б додати «і літературних працівників». І чимало учнів, не зрадивши своїй любові до бібліотечної справи, кохалися у творчості, стали професійними літераторами».

Володимир Шевченко після закінчення бібліотечного відділу теж став професійним журналістом. Із спогадів про студентське дворіччя: «обирали

секретарем технікумівської комсомолії. Організація вишукано-змістовних вечорів дозвілля. Посильна участь (зрозуміло, без відриву від лекційних чи практичних занять) у будівельних роботах на новому навчальному корпусі. І завзяте навчання. У підсумку – диплом з відзнакою».

В 1956 році група випускників-добровольців взяли участь в освоєнні цілих земель Північноказахстанської області. Зі спогадів викладача коледжу Жданюк Н.С.: «...три моїх тітки Кошман Тамара Матвіївна, Лезвінська Агнеса Матвіївна та Мошинська Валентина Юлівна були випускницями бібліотечного відділу.

В числі перших активістів, Агнеса Матвіївна та Валентина Юлівна були направлені на роботу в Казахстан, на цілину, де вони працювали бібліотекарями. Пам'ятаю фото, на якому зображена Агнеса Матвіївна в казахському кішлаку з книгами у руках, які вона розносила читачам додому».

В 60-х роках продовжується процес реорганізації навчального закладу. В цей період зароджуються циклові комісії, удосконалюються навчальні плани підготовки фахівців, пріоритетне місце в навчально-виховному процесі відводиться виробничій практиці та роботі з творчо обдарованими студентами.

В процесі підготовки бібліотечних фахівців в навчальному закладі є чимало постатей, які зробили значний внесок в її розвиток. Однією з таких особистостей є **Рудько Марфа Павлівна**, яка викладала в навчальному закладі фахові дисципліни з 1944 по 1985 рік. Організувала та на протязі багатьох років керувала бібліотечним гуртком, очолювала циклову комісію бібліотекознавства і навчальний кабінет, працювала за сумісництвом бібліотекарем та призначалась керівником групи. Ветеран Другої світової війни, нагороджена багатьма медалями та грамотами. Високопрофесійний фахівець та великий ентузіаст бібліотечної справи.

З 1959 по 1992 рік на бібліотечному відділенні працювала **Трубіцька Катерина Степанівна**. Випускниця бібліотечного відділу Мелітопольського культурно-освітнього технікуму (1955 р.) після закінчення Харківського бібліотечного інституту (1959 р.) була направлена на роботу в Кам'янець-Подільський технікум підготовки культурно-освітніх працівників. Працюючи на посаді викладачем бібліотечних дисциплін, заочно закінчила Кам'янець-Подільський педагогічний інститут (1963-1965 рр.) за спеціальністю вчителя української мови та літератури.

Багато років очолювала циклову комісію, виховала цілу плеяду бібліотечних працівників. За періоди роботи в навчальному закладі вона неодноразово обиралася секретарем партійного бюро парторганізації, секретарем педагогічної ради та профкому. З 33-річної трудової діяльності – 22 роки була класним керівником. Вихованці Катерини Степанівни працюють у бібліотеках Поділля та всієї України. Саме вона виховувала любов до професії, книги, читання, вчила бути справжніми людьми. Колеги та студенти цінували її за принциповість і працездатність, непохитні моральні принципи та переконання. Катерина Степанівна зазначала, що *«для мене учні моїх груп були як рідні діти. Які б в училищі не проводилися змагання між академічними групами ми перемагали і одержували нагороди. Найтепліші згадки про нагороди (поїздка до Міста-Героя*

Брест – двічі, поїздка в Яремче та ін.). Під час класного керівництва традиційно використовувала різного виду екскурсійні поїздки до Києва, Чернівців, Львова, Умані, Хотина та ін.».

За високий професіоналізм, добросовісне відношення до обов'язків їй присвоєно педагогічне звання «викладач-методист» та нагороджено медалями «За трудову відзнаку (1967 р.), «Ветеран праці (1985 р.)».

З 1978 по 1994 рік в навчальному закладі працювала **Белявська Діна Іванівна**. З професійного досьє: *«В 1954 році закінчила Чернівецький культурно-освітній технікум та отримала диплом з відзнакою. Після закінчення навчального закладу працювала завідуючою Старожинецькою районною бібліотекою Чернівецької області, яка знаходилась в с. Чуден. В тому ж році без вступних екзаменів була зарахована до Харківського бібліотечного інституту на заочну форму навчання». Із спогадів Діни Іванівни ми знайомимось із діяльністю новостворених центральних районних бібліотек, зокрема Старожинецької: «Фонд бібліотеки нараховував 79 тис. примірників. В селі була десятирічна школа, районна лікарня, Будинок культури, обладнаний стадіон. Мені дали квартиру, опалення і світло і, що саме цікаве, все було безкоштовно. За період сесії в інституті зарплату платили повністю і за дорогу платив інститут. Заходи бібліотекарі проводили не тільки в бібліотеці, клубі, школі але й і на польових станах, тваринницьких фермах. Читачів було багато, спочатку нас працювало двоє, а потім вже четверо».*

В 1956 році переїхала до Кам'янець-Подільського. *«Спочатку працювала в бібліотеці військової частини. З військовослужбовцями було дуже цікаво працювати. Вони багато читали, охоче брали участь в усіх масових заходах. Цікавими були заходи, коли вони розповідали про звичаї та культуру своїх країн, адже солдати були багатьох національностей. Працювала до 1961 року, а потім перейшла працювати в бібліотеку харчового технікуму, який перевели сюди з Києва. І знову цікава робота зі студентами. Разом дуже багато читали художньої літератури. За кожною новою книгою проводились конференції, диспути на теми етики, естетики, моралі і т. д.»*, - згадує Діна Іванівна. За цей час була нагороджена грамотою Міністерства культури і двома трудовими медалями.

В Кам'янець-Подільському культурно-освітньому училищі з 1978 року. Спочатку очолювала бібліотеку і одночасно була викладачем, а згодом перейшла на викладацьку роботу та викладала дисципліну «Організація бібліотечних фондів і каталогів». Вона стверджувала, що *«робота в бібліотеці починається з організації фондів. Щоб правильно і швидко обслужити читачів, треба знати, де стоїть потрібна книга. Так і в бібліотеці нашого навчального закладу прийшлося багато працювати з фондом. Весь фонд перешифрували за новими таблицями ББК, організували алфавітний та систематичний каталоги»*. А також згадує, що в той період *«більшість занять займали практичні роботи. Коли перевіряла практику в студентів стаціонарної та заочної форми навчання, бачила чого їх навчила і, взагалі, що вони вже вміють робити»*.

Важливий внесок у розвиток спеціальності зробила **Озарчук Людмила Володимирівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, яка працювала

в навчальному закладі з 1994 по 2005 рік. Закінчила Харківський інститут культури, де навчалася на відділенні – дитячі бібліотеки. За направленням працювала в Кіровоградській обласній бібліотеці для дітей, а через кілька років переїздить до Києва на запрошення дирекції Київської обласної бібліотеки для дітей. З 1970 року починає працювати у ДБУ для дітей (Національна бібліотека України для дітей з 2003 року). Спочатку головним бібліотекарем, потім методистом, а згодом – завідуючою відділу обслуговування учнів 5-9 класів. Саме робота в цій бібліотеці найбільш посприяла, за свідченням Л. Озарчук, професійному зростанню її фахової свідомості. В 1975 році вона закінчує аспірантуру при Московському державному інституті культури, а в 1978 р. їй присвоєно вчений ступінь кандидата педагогічних наук, згодом – звання доцента. Закінчивши навчання, працює викладачем у Харківському інституті культури. Трохи згодом – очолює в ньому кафедру дитячої літератури і бібліотечної роботи з дітьми, є співавтором підручника «Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек», виданого 1993 році у Харківському видавництві «Основа».

З 1994 року очолювала відділення бібліотечної справи в навчальному закладі. Цей період характеризується розквітом науково-дослідної роботи з питань документознавства, бібліотечної справи, активною участю викладачів в організації та проведенні науково-практичних конференцій, семінарів, практикумів. У 1997 р. за ініціативи та сприяння Озарчук Л. В. в навчальному закладі на експериментальній основі вперше в Україні започатковано підготовку фахівців за спеціальністю «Діловодство», яку було презентовано на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноваційні технології у підготовці фахівців культури: здобутки, проблеми, перспективи» (2002 р.). За вагомих внесок в розвиток бібліотечної справи на Поділлі стала лауреатом премії Хмельницької обласної державної адміністрації в галузі бібліотечної справи ім. Мелетія Смотрицького (1997 р.).

Поєднуючи теорію з практикою, фахові дисципліни в різні періоди викладали Тарасенко Емма Сергіївна, Шульс Ольга Олександрівна, Зюбровська Галина Іванівна та працівники бібліотечних установ міста: Бойцова Маргарита Олександрівна, колишній директор Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки, Філімончук Марія Тимофіївна, завідувача бібліотеки міському партії; Гермак Наталія Володимирівна, методист Кам'янець-Подільської РЦБС (сьогодні зав. бібліотекою Кам'янець-Подільського індустріального коледжу).

Активну науково-дослідницьку діяльність здійснювала **Климчук Людмила Вікторівна**, кандидат історичних наук, викладач вищої категорії. Випускниця коледжу (1991 року), закінчила Харківський державний інститут культури (1995 р.). Неодноразово призначалась куратором академічної групи та завідуючою кабінетом документознавства. Систематично брала участь у міжнародних та всеукраїнських конференціях, має чисельну кількість публікацій у фахових виданнях «Вісник Книжкової палати», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія». За багаторічну сумлінну працю, високий професіоналізм нагороджена почесною грамотою Хмельницької обласної державної адміністрації, відзнаками обласної ради директорів ВНЗ I-II р.а., коледжу

культури і мистецтв. Викладала дисципліни: «Основи документознавства», «Бібліографічна діяльність бібліотеки», «Вступ до спеціальності», «Музейна справа», «Соціальні комунікації», «Архівознавство»

Минали роки, змінювалися покоління викладачів, але незмінним залишався високий творчий потенціал циклової комісії бібліотечних дисциплін. Сьогодні підготовку фахівців з бібліотечної справи здійснює професійний колектив висококваліфікованих викладачів, які вміло організують навчально-виховний процес, досконало володіють методикою викладання та інтерактивними технологіями навчання.

Никитюк Софія Сергіївна – після закінчення Ровенського державного інституту культури за спеціальністю «Бібліотекознавство та бібліографія» з 1982 року працює на посаді викладача бібліотечних дисциплін та дисциплін з діловодства. Виконує обов'язки голови циклової комісії бібліотечних дисциплін, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, завідувача кабінетом бібліотечних дисциплін. Неодноразово призначалася керівником академічних груп, очолювала студентський клуб ділової жінки «Бізнес-леді», є координатором творчого проекту «Школа лідерства» для студентської ради, членом профкому коледжу та головою трудового колективу. За високий професіоналізм та багаторічну сумлінну працю неодноразово нагороджувалась грамотами та відзнаками, в тому числі Почесною грамотою Міністерства освіти України «За вагомий особистий внесок у створенні духовних цінностей та високу професійну майстерність» (2002 р.). У 2011 році нагороджена знаком «Відмінник освіти України». Викладає навчальні дисципліни: «Історія книги», «Професійна етика», «Обслуговування в бібліотеці», «Бібліографічна діяльність», «Навчальна практика».

Павлюк Олександра Ярославівна – випускниця коледжу (1976 р.), закінчила з відзнакою Київський державний інститут культури ім. О. Корнійчука за спеціальністю «Бібліотекар-бібліограф» (1980 р.)

Заступник директора з навчально-виховної роботи, відмінник освіти України, викладач-методист, лауреат обласної премії ім. М. Смотрицького, керівник студентського краєзнавчого клубу «Дивокрай», зав. кабінетом бібліотечного краєзнавства, ініціатор створення музею історії коледжу. Олександра Ярославівна веде велику й клопітку науково-дослідну роботу з краєзнавства; завдяки її зусиллям та за підтримки міської ради, дирекції коледжу, педагогічного та студентського колективів в 2011 р. відкрито меморіальну дошку видатному поетові В. Свідзінському. Здійснює інформаційне забезпечення офіційного сайту коледжу, є координатором діяльності Ради студентського самоврядування та волонтерської роботи. Очолює міське об'єднання заступників директорів ВНЗ І-ІІ р.а. Викладає навчальні дисципліни: «Бібліотечне краєзнавство», «Управління діяльністю бібліотек», «Навчальна практика».

Булаєнко Валентина Олександрівна – викладач-методист, випускниця Київського державного інституту культури ім. О. Корнійчука (1982 р.). Очолювала циклову комісію бібліотечних дисциплін (1994-2000). Є укладачем навчальних програм та методичних рекомендацій з фахових дисциплін «Вступ до спеціальності», «Інформаційне забезпечення управління» (спеціальність

«Діловодство»), «Організація роботи навчальних бібліотек», «Основи АСОД» (спеціальність «Бібліотечна справа»), затверджених Державним методичним центром навчальних закладів культури і мистецтв для використання у навчальному процесі у ВНЗ I-II р.а. системи Міністерства культури України. Виступала в якості рецензента навчально-методичних матеріалів, укладених викладачами Канівського, Київського і Калуського училищ культури. Високий професіоналізм, творчий підхід до навчально-виховної діяльності відзначений багатьма грамотами, відзнаками, нагородами.

На протязі багатьох років виконує обов'язки куратора академічних груп. Керівник студентського клубу «Прес-центр». Профільюючі дисципліни: «Основи аналітико-синтетичної обробки документів», «Бібліотечні інформаційно-пошукові системи», «Організація роботи навчальних бібліотек», «Бібліотечні фонди».

Значну допомогу у підготовці і проведенні занять надає бібліотекар **Філіпчук Тетяна Миколаївна**, (випускниця коледжу (1986 р.), закінчила Харківський державний інститут культури (1990 р.), яка разом із викладачами працює над створенням електронних підручників, мультимедійних супроводів занять, книжкових виставок, стендів, плакатів.

В рамках моделі ступеневої освіти, з 2003 по 2015 рік на базі коледжу працював навчально-консультаційний пункт НАКККіМ, який здійснював підготовку бакалаврів і спеціалістів за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» для роботи в галузі документознавства та бібліотечно-інформаційній сфері. До викладання фахових дисциплін залучались викладачі циклової комісії бібліотечних дисциплін Булаєнко В. О., Климчук Л. В., Никитюк С. С., Павлюк О. Я.

Будучи педагогами не лише за професією, але й за покликанням, викладачі циклової комісії велику увагу приділяють і виховному процесу, пам'ятаючи, що їх завдання не тільки готувати висококваліфікованих спеціалістів, але й формувати свідомих громадян держави, патріотів України, які повинні мати власні погляди і переконання, вміти правильно оцінювати сучасну дійсність і відстоювати та захищати суспільні та власні ідеали і переконання. Активна участь викладачів і студентів в діяльності Української бібліотечної асоціації, у програмі «Бібліоміст» сприяє їх професійному зросту, осмисленню важливих питань методики викладання та вивчення фахових дисциплін.

Творчі проекти комісії бібліотечних дисциплін

Серед творчих проектів комісії створення **музейного куточка**, в якому представлені тематичні стенди: «Провулок Круглий, 5: історія будинку», «Володимир Свідзінський – український поет-модерніст», «Ольга Мак – письменниця діаспори», «Тамара Сис-Бистрицька – подвижниця краєзнавства», «Олександр Грен – художник-кам'ячанин». Вдало доповнюють експозицію книжково-ілюстративна виставка «Суцвіття творчих імен», теки інформаційних матеріалів, документальні джерела, відеоматеріали, світлини заходів, відгуки відвідувачів.

Найважливішою подією з циклу вшанування визначних особистостей стало відкриття меморіальної дошки Володимиру Свідзінському, презентація музейної

експозиції «Володимир Свідзінський – син подільської землі» до 70-річчя з часу його трагічної загибелі, літературно-музична композиція «В полум'ї був спервовіку і в полум'я знову вернувся». Щороку для студентів нового набору проводяться огляди музейних експозицій, інформаційні-краєзнавчі години та літературно-музичні композиції за творчістю В. Свідзінського, О. Мак, Т. Сис-Бистрицької.

Ще один творчий проект циклової комісії бібліотечних дисциплін створення **довідково-бібліографічного видання «Кам'янець-Подільський коледж культури і мистецтв: історія та сучасність»**. Перший випуск був підготовлений в рамках відзначення 80-річного ювілею коледжу. Сьогодні уже вийшло два його випуски (2010, 2015 р.) та щорічник 2016 р.

Метою укладання даного видання є систематизація відомостей про діяльність навчального закладу, які стали своєрідним його літописом. Посібник висвітлює важливі віхи розвитку коледжу, подає відомості з питань навчально-виховної роботи, презентує цікаві проекти, розповідає про викладачів, працівників, студентів, випускників. У покажчику презентуються найважливіші події з життя коледжу, нагороди, відзнаки, ювілеї творчих колективів та окремих особистостей.

Представлені документальні джерела – публікації в періодичних виданнях, матеріали науково-практичних конференцій і семінарів, програми концертів, конкурсів, фестивалів, ін. – знаходяться в фондах музею історії коледжу. Видання розраховане на краєзнавців, бібліотечних працівників, фахівців у галузі культури, освіти, мистецтва для науково-дослідної, методичної, педагогічної та навчально-виховної діяльності. Викладачі, студенти, випускники навчального закладу знайдуть інформацію про минуле та сучасні досягнення коледжу.

Викладачами комісії спільно з ветеранами коледжу було підготовлені видання: **«Наш спогад у біографію коледжу»**, в якому зібрані інформаційні матеріали про випускників спеціальності «Бібліотечна справа»: Островську Маїсу Францівну, Волохівського В'ячеслава Людвиговича; спогади викладачів Трубіцької Катерини Степанівни (Автобіографія, Для мене він завжди вірець: спогади про Юрчишина Івана Степанович), Білецької Алли Іванівни (Нарис про М.Чернілевську), Булаєнко Валентини Олександрівни (Студентські будівельні загони), Никитюк Софії Сергіївни (Дякую своїм наставникам), Климчук Людмили Вікторівни (Експерсія як форма навчання та заохочення) та Жданюк Нелі Станіславівни (про перебування випускників бібліотечного відділу на цілині) та **«Кетяг сліпучого квіту»** – книга присвячена випускникам Кам'янець-Подільського коледжу культури і мистецтв. Це видання – розповідь про невтомних діячів і працівників культури, хто здобувши в коледжі професійну освіту, успішно її примножив, збагачуючи свій творчий і науковий досвід, вносячи цінне та корисне в подальший розвиток культури країни.

Музей коледжу – не тільки центр просвітницької діяльності, але й база для проведення занять з навчальних дисциплін «Музейна справа», «Бібліотечне краєзнавство», «Навчальна практика». Студенти знайомляться з структурою та складом музейних фондів, методикою організації експозицій, формами та засобами проведення пошукової роботи, портфоліо музею, в якому зібрані

організаційно-розпорядчі документи, матеріали з діяльності Ради музею, щорічні плани та звіти, інформ-релізи важливих культурно-просвітницьких заходів, публікації про діяльність музею в засобах масової інформації та на веб-сайтах.

В музеї проведено багато цікавих заходів: «Вони творили нашу історію», щорічні традиційні першOVERесневі екскурсії для першокурсників; «Життя, обпалене війною», зустріч з Білявською Д. І., ветераном циклової комісії бібліотечних дисциплін; «Не старіють душею ветерани», зустріч ветеранів; «В цих світлинах ваша юність», виставка ретрофотоматеріалів і традиційні зустрічі випускників спеціальності «Бібліотечна справа». Створено персональні теки про викладачів-ветеранів спеціальності.

В музеї коледжу створено інформаційні підбірки матеріалів про випускників спеціальності – творчих, неординарних особистостей, лідерів бібліотечної справи, серед яких: **Йосип Іванович Токар**, який понад 45 років очолював бібліотеку Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; **Валерій Миколайович Любецький** – колишній директор Кам'янець-Подільської МЦБС; **Римма Василівна Нагорна** і **Василь Іванович Леонов** – колишній завідувач науково-методичним відділом Хмельницької ОУНБ ім. М.Островського, **Валентина Володимирівна Маковська** та **Олена Олександрівна Баваровська** – заступники директора цієї ж бібліотеки; **Леокадія Іванівна Билинка** – колишній директор Хмельницької ЦБС; **Олена Борисівна Айвазян** – директор наукової бібліотеки Хмельницького національного університету, член НМБК МОН, УБА, кандидат історичних наук; **Володимир Станіславович Шевченко** – власний кореспондент Укрінформ у Хмельницькій області; **В'ячеслав Людвигович Волохівський** – журналіст; **Любов Іванівна Бурова** – колишній директор Шепетівської РЦБС, заслужений працівник культури України; лауреат обласної премії ім. М. Смотрицького.

На офіційному сайті коледжу в розділі «Музей» розміщені інформаційні матеріали: «Наш спогад у біографію коледжу»; «Наші ветерани – золотий фонд історії коледжу» (Рудько М. П., Трубіцька К. С.); спогади Любов Іванівни Цимбалюк (випускниці спеціальності «Бібліотечна справа» 1960 р.), а в розділі «Наші ветерани» представлена інформація про Белявську Д. І.; Трубіцьку К. С. та відеофільм «Дороги одного життя» про Озарчук Л. В.

Бібліотечна професія сьогодні зазнає значних змін, пов'язаних з процесами інформатизації, гуманізації та інтеграції у європейське співтовариство. Принципові зміни бібліотечної праці пов'язані з широким впровадженням інформаційних технологій і комп'ютерних мереж зв'язку. Кардинальні зміни в інформаційних технологіях, широке впровадження комп'ютерної техніки у бібліотеках ставлять нові вимоги до професійної підготовки бібліотекаря, потребують перебудови всієї системи бібліотечної освіти, адже сучасний бібліотекар повинен поєднувати в своїх знаннях та вміннях гуманітарну і технічну складові, спрямовані на виконання інформаційної, культурної і освітньої функції.

Мета роботи циклової комісії бібліотечних дисциплін: розвивати здібності студентів, стимулювати їхню самоосвіту, творчу активність; підвищувати їх інтерес до дисциплін циклу професійної та практичної підготовки; підвищувати

кваліфікаційний рівень викладачів шляхом застосування новітніх педагогічних технологій.

Важливим завданням викладачів циклової комісії є орієнтація на кінцевий результат: знання, уміння та навички випускників, що повинні бути застосовані та використані в професійній діяльності. Циклова комісія забезпечує процес оволодіння студентами науковими теоретичними знаннями, створює умови для науково-пошукової діяльності, працює над впровадженням комп'ютерних технологій в навчальний процес, створенням електронної бібліотеки навчальних і навчально-методичних матеріалів на допомогу самостійній роботі студентів, а також методичне забезпечення мультимедійного супроводу навчальних занять з циклу професійних дисциплін.

Список використаних джерел

1. Волохівський В. Зелений літачок у юність / В'ячеслав Волохівський // Подолянин. – 2005. – 29 лип. – Погляд крізь роки.
2. Кам'янець-Подільський коледж культури і мистецтв: історія та сучасність : бібліографічне видання / [уклад.: В. О. Булаєнко, Л. В. Климчук, С. С. Никитюк, О. Я. Павлюк]. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – 168 с. : іл.
3. Кетяг сліпучого квіту / уклад. Л. В. Озарчук ; ред.: Н. С. Богуцька, А. І. Білецька ; відповід. за випуск Р. М. Нелюбов. – [Кам'янець-Подільський, 2005]. – 72 с.
4. Радянський студент [Рукопис] : студентський журнал. – [Кам'янець-Подільський, 1947].
5. Сузір'я професіоналів / уклад. О. Б. Петренко ; ред.: Л. І. Стахурська, К. В. Черкаська ; відповід. за випуск А. С. Кобзаренко. – Київ, 2002. – С. 47-48.

М. В. Дурицька

співробітник наукової бібліотеки ПДАТУ

КРАЄЗНАВЧО-ДОСЛІДНА РОБОТА У НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ПДАТУ

Суттєвим чинником становлення особистості, її духовності є краєзнавство — безцінна скарбниця історичного досвіду багатьох поколінь, об'єднуюча ланка минулого, сучасного, майбутнього. У системі краєзнавчого руху вагоме місце посідають бібліотеки, як інституції, що володіють значними краєзнавчими ресурсами, мають багатий практичний досвід у популяризації краєзнавчої літератури, створенні власних інформаційно-бібліографічних матеріалів. Цілком очевидно, що без краєзнавства — годі й говорити про національну гідність, самовідданість, повагу до Української держави, особливо зараз, коли вона, мабуть, ніколи не переживала такого складного, суперечливого і переломного моменту в своїй історії. Та навіть на цьому нелегкому історичному перехресті у розвитку краєзнавства вбачається світлий шлях до відродження духовності, культури, багатовікових традицій української землі.

Книгозбірня Подільського державного аграрно-технічного університету — одна з найдавніших сільськогосподарських бібліотек на Правобережній Україні.

Підвалини її було закладено друкованими виданнями бібліотеки Подільської духовної православної семінарії, яка розташовувалась у приміщенні першого корпусу сучасного аграрного університету, а сьогодні тут знаходиться наукова бібліотека ПДАТУ. Враховуючи цей факт, зроблено спробу розкрити передумови та історію заснування даної будівлі, з'ясувати фактори, що зумовили цей процес.

В указаний проміжок історичного часу освіта на Поділлі, як і Україні загалом розвивалась у руслі церковної політики, де турбота діячів церкви про освіту народу мала суттєве значення¹, адже саме церква, створені нею навчальні установи зробили корінний переворот в свідомості сполонізованого життя Поділля та Правобережної України. Тому звернення до історії навчальних закладів духовного відомства дає можливість відродити ще один пласт нашої культури, з'ясувати їх роль у підвищенні освіченості населення краю.

Важливою в цьому аспекті є історія створення Будинку Подільської духовної православної семінарії на Новому плані (1865-1920рр.), що сьогодні являється пам'яткою архітектури XIX – поч. XX століття Подільського державного аграрно-технічного університету. 26 вересня 2015 року виповнилося 150 років з часу відкриття нової будівлі семінарії. Вона має багату і вкрай цікаву історію, на жаль, ще не повністю з'ясовану.

Певним орієнтиром у дослідженні історії зазначеної установи слугували праці історико-релігієзнавчого характеру, вміщені у наукових збірниках за матеріалами міжнародних, всеукраїнських і регіональних історико-краєзнавчих конференцій, які проводились на теренах Подільського краю. Автори наукових публікацій - сучасні вчені і дослідники Поділля: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, В.Вінюкова, А.Г. Філінюк, В.А. Нестеренко, О.Б. Айвазян - зробили суттєвий внесок у дослідження релігійного життя краю². Найбільшу цінність представляють видання другої половини XIX століття, зокрема періодична преса - «Подольские епархиальные ведомости», а також рідкісна книга - «Столетний юбилей Подольской духовной семинарии 1798-1898 гг.», в яких публікувались щорічні звіти про діяльність семінарії, склад учнів, дані про бібліотеку, доходи і витрати. Варто зазначити що дослідники історії Подільської духовної семінарії не висвітлювали історію створення нового її будинку. Назріла потреба часткового відтворення будівництва навчального закладу XIX століття.

Як відомо, 27 березня 1793 року Правобережна Україна, в т. ч. Поділля, внаслідок другого поділу Речі Посполитої були приєднані до Російської імперії. У 1795 році створено Подільську єпархію з центром в м. Кам'янці-Подільському. З перших днів Подільську єпархію очолив досвідчений православний діяч Іоаникій, призначений св. Синодом із Петербургу і висвячений у сан єпископа в Московському Великому Успенському соборі. Під пильним оком Санкт-Петербурга здійснювалось оформлення та розбудова єпархії в адміністративних межах Подільської губернії³. А з часу утворення губернії (1734) до Кам'янця-Подільського почали прибувати російські чиновники, які складали детальні описи губернії, плани міст та містечок, вивчали та фіксували стан новоприєднаних земель⁴. Змінювалися планувальна структура та архітектурний вигляд подільських міст, зводилися та перебудовувалися адміністративні споруди, церкви за російським зразком⁵.

Перший архіпастир Поділля – Іоаникій народився в м. Полонному, що у Південно-Східній Волині, тому мав прізвище Полонський⁶. Двадцять чотири роки він займався архіпастирською працею на Поділлі, в складних умовах розбудовував єпархію, проявляв турботу про священнослужителів і прихожан, розвиток духовної освіти, засновував нові монастирі та приходи⁷, проводив велику роботу по завершенню процесу приєднання уніатів до православ'я⁸.

Загалом, початковий період діяльності архієпископа характеризується тим, що новий духовний керівник Поділля, приділяючи постійну увагу розбудові монастирського життя (за рахунок уніатських монастирів), перш за все взявся за утвердження духовної семінарії в своїй єпархії⁹. Тому 1 травня 1798 року згідно з указом російського імператора Павла I від 18 грудня 1797 року і великими зусиллями архіпастиря Іоаникія була заснована Подільська духовна семінарія при Миколаївському Шаргородському монастирі в будинку базиліанського колегіуму. За своїм статусом вона була середнім навчальним закладом духовного православного відомства, що підпорядковувалося св. Синоду¹⁰. Після 1806 року Іоаникій почав здійснювати задум про перенесення семінарії в Кам'янець. 26 вересня 1806 року духовна семінарія відкрита в м. Кам'янці-Подільському. (за іншими даними в 1808 році)¹¹. У місті над Смотричем цей релігійний заклад спочатку знаходився у Старому місті на площі Вірменський ринок (у невеликому будинку колишньої греко-католицької семінарії). Зараз – це приміщення картинної галереї Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника¹². На той час відкрито три початкові класи богослов'я, в 1807р. – клас поезії, 1808р. – клас філософії, дещо пізніше - клас риторики. Навчальний процес в семінарії був влаштований за зразком Київської духовної академії з тією різницею, що в академії поглиблено викладались деякі предмети, особливо латинська мова¹³.

Історія заснування Подільської духовної семінарії на Новому плані сягає 60-х років XIX століття і зумовлена певними чинниками. Розташування у Старому місті створювало немало незручностей через велику скупченість людей у цьому районі міста: проведення занять, відповіді учнів досить часто переривались гуркотом екіпажів та барабанним боєм.¹⁴ До того ж семінаристи, що проживали на Руських, Польських фільварках, Підзамче, Карвасарах та інших передмістях в зимовий час з великими труднощами добиралися на навчання. Через важку та довгу дорогу вони часто хворіли, а навесні, коли річка Смотрич розливалася, взагалі не могли потрапити до семінарії. Учні, які проживали на приватних квартирах у Кам'янці-Подільському, платили набагато більше за помешкання, ніж проживаючи у передмістях. Це могли дозволити собі тільки діти заможних батьків. Крім того, з збільшенням кількості учнів семінарії і відкриттям нових класів з кожним роком все важче стало налагоджувати навчання, забезпечувати усіх бажаючих гуртожитком, який на початку століття знаходився на тій території, що й семінарія, в колишньому домі руського магістрата. Кімнати гуртожитку, в яких проживали семінаристи (по 10-12 осіб в одній) були переповнені і перебували у незадовільному стані¹⁵. Таке становище не давало можливості добре підготуватися до занять. Крім того, в старому будинку семінарії до 1839 року знаходились нижчі класи повітового народного училища, що також створювало певні незручності¹⁶.

Саме через ці причини у середині ХІХ століття (існує припущення, що приїзд Олександра 11 у 1859 році у Кам'янець-Подільський пришвидшив процес розгляду питання щодо побудови нового приміщення семінарії) було прийнято рішення Подільською губернською цивільною та релігійною владою про будівництво нового будинку семінарії.

З 1817 року між ректоратом семінарії, архієпископом Іоаникієм і губернською владою починається переписування про виділення нового місця для будівництва. 27 вересня цього року керівництво закладу наголошувало вищому керівництву Петербурзької академії, «що по тісноті дому семінарського немає в ньому приміщення для вихованців, які перебувають на державному кошті, тому для них винаймають приміщення у жителів міста (один стіл з квартирою) за кожного 15 руб. в місяць»¹⁷. Думка духовного керівника Поділля не тільки про гуртожиток, а й про спорудження нової, більш зручної семінарії, - була постійним і щирим бажанням. Але оскільки всі подібні питання в ті часи вирішувалися надзвичайно повільно, Подільська консисторія схвалила намагання Іоаникія, частково на його власні кошти, частково на кошти самого закладу, здійснити купівлю кількох будинків з північного боку від семінарії та Іоанно-Предтеченської церкви, які стали використовуватися як гуртожитки для семінаристів. З 30-х років ХІХ століття під гуртожитки почали винаймати житлові та господарські будівлі Троїцького монастиря, за які семінарія платила в рік 570 руб. В середині 50-х років дерев'яні приміщення монастиря були зруйновані, а на їх місці збудовані одно та двоповерхові кам'яні споруди. Вони вміщували 120-150 семінаристів¹⁸.

Подільська духовна консисторія і ректорат семінарії не залишали надії на спорудження нової будівлі. З зростанням цін на предмети необхідного вжитку збільшувалась кількість бідних вихованців, тому керівництво семінарії кілька разів наголошувало Духовному Відомству на виділення певної суми на їх утримання. Та ці прохання не були задоволені¹⁹. Після Іоаникія його наступники: Антоній (1819-1821), Ксенофонт (1821-1832), Кирил (1832-1841), Арсеній (1841-1848), Елпідіфор (1848-1851), Евсевій вели клопотання про спорудження нового будинку, проте їх намагання не увінчалися успіхом, хоча доречно зауважити, що кожен із них, більше свого попередника відчував у цьому потребу внаслідок постійного зростання кількості вихованців²⁰.

В 1830 році пресвятий Ксенофонт та ректор семінарії звернулися в св. Синод з проханням виділити кошти на будівництво двох корпусів для навчального закладу, а головне - дозволити надати відповідну суму на побудову нового приміщення. Майже 20 років вирішувалося питання про фінансування будівництва²¹.

В квітні 1846 року військовий губернатор м. Кам'янця-Подільського та цивільний губернатор подали в міську раду клопотання з проханням виділити ділянку для нового будинку семінарії за межами Старого міста в районі Польських фільварок²². Важливу роль у розгляді цього питання відіграв губернський архітектор, який здійснював та регулював архітектурно-будівельну діяльність в губернії. Загалом, в коло обов'язків губернських архітекторів до 1864 року входило складання проектів і кошторису на будівлі, завірення проектної

документації, пропозиції щодо розташування нових споруд, узгодження та нагляд за будівництвом. З 1848 року на посаді губернського архітектора перебував Микола Карчевський. Йому належать проекти багатьох будівель в Кам'янці і в губернії.. Під безпосереднім керівництвом М. Карчевського було перебудовано і оздоблено губернаторський палац для розміщення в ньому у 1859 році імператора Олександра II. Губернський архітектор вважався на той час впливовою людиною, а його творча діяльність була надзвичайно багатоплановою²³. В 1846 році М. Карчевський повідомив в міську раду, що нові будівлі семінарії можна розташувати поблизу старих хлібних крамниць у східній частині Польських фільварок. (В середині XIX століття майже вся територія теперішнього Нового Плану, за винятком південної частини, мала офіційну назву «Польські фільварки», а місцеві жителі називали її ще Новим Світом). Скоріш за все, губернський архітектор мав попередню домовленість з духовною консисторією та ректоратом семінарії про місце, яке слід виділити для побудови навчального закладу, оскільки виділена ділянка виявилася найкращою на території майбутнього нового міста ,вона знаходилась на найбільшій височині по відношенню до оточуючої території²⁴.

Пошуки матеріалів, що містять свідчення про те, хто і коли розробив проект будівель семінарії виявились довгими та дали змогу проявити глибший інтерес до досліджуваного питання. Тому, якщо врахувати деякі обставини, можна простежити певний ланцюг подій і зробити відповідні висновки. На початку XIX століття архітектурою та містобудуванням в Російській імперії відало Міністерство Внутрішніх справ, йому підпорядковувалися ряд закладів, що займалися складанням та розглядом генеральних планів, а також планів окремих будівель: Технічно-будівельний комітет, Департамент державного господарства та громадських будівель та ін. До цієї системи входив і навчальний заклад – Будівельне училище в м. Санкт-Петербурзі. Це був єдиний навчальний заклад, який готував архітекторів для всієї імперії. Власних архітекторів мали лише Санкт-Петербург, Москва та губернські міста. У зв'язку з цим, для високоякісного масового будівництва використовувалися типові проекти адміністративних, житлових і господарських споруд²⁵. Така практика діяла до квітня 1864 року. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що проект нового приміщення Подільської духовної семінарії був типовим проектом, а оригінал, очевидно, розроблений архітекторами Духовного відомства в Петербурзі²⁶, серед яких значиться прізвище відомого архітектора середини XIX століття Щедрина Аполлона Феодосійовича (1796 – 1847). В 1840-ві роки (архітектурний проект розроблений 1844 року, зазвичай містився на одному листі, включав план ділянки і будинку, назву проекту, адресу будівлі, підпис архітектора) він був головним архітектором військово-навчальних закладів, Синоду. Серед основних архітектурних робіт – будівля Духовної семінарії в Петербурзі. Проект будівлі Подільської духовної семінарії розроблено за даним зразком.

26 квітня 1851 року, після значних коректив і вирішення спірних питань з боку Подільської будівельної і дорожньої комісії, духовної консисторії, св. Синоду отримано дозвіл на будівництво нових приміщень семінарії. Перший кошторис на спорудження семінарії підготовлений при перебуванні на посаді подільського

єпископа Євсевія. Згідно цій сумі, на побудову нових навчальних закладів семінарії необхідно було затратити 84055 крб. 12к. сріблом²⁷. Розрахунки показали, що при складанні попереднього кошторису були допущені певні недоліки. Знову почалося довготривале переписування щодо уточнення деяких пунктів. Після їх перегляду, в 1861 році прийнято рішення виділити на будівництво семінарії 104847 крб. 32к. сріблом.

В 1860 розпочато будівництво головного корпусу навчального закладу. 20 липня цього ж року при благословенні архієпископа Ірінарха (1858 – 1863) та в. о. ректора семінарії архімандрита Іаннуарія, закладено фундамент²⁸.

Підготовчі і розвідувальні роботи та постійний нагляд за будівництвом здійснювались під керівництвом і контролем єпархіального архітектора Н. О. Кулаковського та Будівельного Комітету з спорудження семінарських будинків, в який увійшли наступні члени: ректор семінарії, архімандрит Феогност, кафедральний протоієрей М. М. Новіцький, протоієрей І. Д. Лотоцький, інспектор семінарії Л. І. Мартиновський (відповідальний за виховну роботу), економ семінарії, священник Ф. І. Лазаркевич, вчитель та секретар Будівельного Комітету, П.І. Голубов, а також вчитель і бібліотекар семінарії П.С. Пашута.²⁹ Кожен із членів Комітету доклав надзвичайних зусиль до спорудження семінарських будівель. Та особлива заслуга в швидкому й успішному завершенні будівництва належить ректору семінарії Феогносту та владиці Леонтію - єпископу Подільському.

В серпні 1865 року будівництво православної семінарії було завершено³⁰. На той час це був найкращий будинок на Польських фільварках. Сама споруда – характерний приклад приміщення вищого навчального закладу Російської імперії. Корпус являє собою триповерхову прямокутну будівлю з виступом зі східної сторони з вузькими коридорами та розташованими по обидва боки кімнатами (аудиторіями). Перший та другий поверх має кам'яне перекриття, але тільки по коридору. Кімнатна стеля – дерев'яна балкова³¹. Декорація вікон головного корпусу семінарії відрізняється від класичної, застосовуються прикраси, традиційні для російської та української храмової архітектури. Застосувавши декоративні елементи храмової архітектури, автори проекту підкреслили вишуканість строгого смаку та приналежність навчального закладу до духовного відомства.

Відкриття духовної семінарії відбулося 26 вересня 1865 року. Цей день назавжди залишиться на сторінках історії днем великого урочистого свята та днем святого євангеліста Іоанна Богослова, в честь якого і названа семінарська церква. В церемонії з приводу відкриття навчального закладу взяли участь подільський губернатор, єпископ та інша вища світська та релігійна влада губернії. Того дня погода була сонячною, наче весною. Під дзвін дзвіниці о 9 годині ранку подільський єпископ Леонтій прибув на “Новий світ”. В присутності відомих мешканців міста владику піднявся на третій поверх будинку, де знаходилася семінарська церква. Зразу ж в її приміщенні розпочався православний чин освячення, а далі – урочисте проведення першої в новому будинку семінарії – літургії та вельмишановне звернення до семінаристів, в якому о. Леонтій висловив глибоку подяку своїм попередникам, особливо єпископу Іоаникію, за

їхні щирі наміри збудувати для семінарії окрему церкву та будинок ³². Після цього учасники церемонії оглянули навчальні приміщення та помешкання, де мали проживати семінаристи. Для кожного вихованця виділялись невеликий стіл, ліжко, подушки та інші необхідні речі, чого не було у старих приміщеннях семінарії Старого міста. Класні кімнати просторі і світлі, їдальня вмістка і добре опалювалася пічями, які також мала церква, актовий зал та лікарня. На першому поверсі семінарії розташовувалися житлові кімнати для вихованців, їдальня, лікарня, а також канцелярія семінарії. На другому поверсі знаходились класні кімнати та актовий зал. На третьому – бібліотека, церква та класи. Для семінарської бібліотеки виділялися нові шафи, які були складені у чіткому порядку в досить просторих та зручних кімнатах. В них зберігалася необхідна для навчання література, переважно релігійно-філософського змісту ³³. Дбав про розвиток книгозбірні вчитель та бібліотекар П. С. Пашута. П.С. Пашута походив з Подільської губернії, навчався в Подільській духовній семінарії в 1829 – 1835рр., закінчивши Київську духовну академію в 1839 році, працював вчителем та інспектором Шаргородського училища, з 1840 року направлений в Подільську семінарію, де викладав різні дисципліни, приділяв увагу господарській справі в навчальному закладі, перебуваючи у складі Будівельного Комітету до 1866 року. До того ж виконував різні службові доручення та обов'язки: був бібліотекарем та економом семінарії до кінця 60-х років. Помер у Кам'янці-Подільському у 1888 році. Надзвичайно характерна фраза з некрологу: «Почтенное имя почившего известно всей Подольской епархии, так как большинство современных священнослужителей Подольских по семинарии были воспитанниками почившего...» ³⁴

Після огляду семінарського будинку, о. Леонтій разом з усіма зібрався в кімнаті ректора на відпочинок, а надалі у актовому залі на другому поверсі в присутності усіх семінаристів та гостей один з викладачів прочитав лекцію з історії семінарії, інші присутні - власні твори, присвячені цій знаменній події. Закінчились урочистості святковим обідом, на якому лунав тост за здоров'я його імператорської величності Олександра II, ректора семінарії Феогноста, єпископа Леонтія ³⁵.

Загалом, за період архіпастирської діяльності Леонтія на посаді покращилось матеріальне становище та навчально-виховна робота Подільської семінарії: завершено будівництво нового навчально-духовного закладу, збільшено жалування вчителям, для розвитку церковного живопису відкрито клас іконописання, відкрито та облаштовано бібліотеку, збудовано приміщення гуртожитку для вихованців та ін.

Наприкінці XIX століття у зв'язку з ростом контингенту учнів семінарії, виникла потреба в будівництві гуртожитку для вихованців закладу. Це питання розглядалося на зборах членів семінарської корпорації та членів Консисторії, де також обговорювалися всі заходи щодо покращення становища семінарії. Архіпастир Леонтій звернувся до духовенства з проханням пожертвувати кошти на спорудження кам'яного будинку для гуртожитку. Прохання мало позитивний відгук. Сам о. Леонтій здійснив надходження в розмірі 1000 крб., а також отримав дозвіл св. Синоду використати на побудову будинку 17 тис. крб., що знаходились

в Консисторії, адже загальна сума, визначена підрядником на спорудження будівлі, сягала 34 тис. Оскільки духовенство виділило більшу суму, решта коштів була використана на облаштування гуртожитку. В 1870 році будівництво приміщень гуртожитку завершено та оснащено необхідним обладнанням, а 26 вересня урочисто освячені Леонтієм³⁶. Це двоповерхове приміщення в плані має форму букви «Г», в архітектурному стилі споруди відчувається вплив модерну.

Через два роки після переведення семінарії в новий будинок, не вистачало приміщення для розподілу діючих трьох класів на шість, останніх на два паралельні відділи. Тому розпочато клопотання про будівництво на державні кошти ще одного двоповерхового будинку між головним корпусом та гуртожитком та розміщення в ньому 12 класів. В майбутній будинок прагнули перенести фундаментальну бібліотеку і церкву. Питання побудови нового приміщення вирішено 1892-1894 роках таким чином, що головний корпус семінарії було розширено добудовами з східного боку. З великим клопотанням керівництва семінарії у 1876 році збудовано «начальнический» корпус³⁷. У приміщенні двоповерхового будинку проживали викладачі семінарії - теперішній корпус №2, що також є пам'яткою архітектури ХІХ століття. У 1892-1893 роках при перебудові головного корпусу додано кілька будинків з північного боку, які зараз розміщуються на Червоноармійській вулиці. До початку 1920-х років ця вулиця називалась Семінарською, а на місці головного корпусу ПДАТУ знаходилась Семінарська площа³⁸. Подільська духовна семінарія діяла до кінця 1920 років, з утвердженням радянської влади восени 1921 року, будівлі закритої більшовиками Подільської духовної семінарії були передані під адміністративні та навчальні корпуси сільськогосподарського інституту³⁹. Не дивлячись на те, що старі будівлі сільськогосподарського інституту постраждали в роки громадянської війни та війни 1939-1945 років, вони зберегли свій початковий вигляд.

Підсумовуючи досліджене, можна стверджувати, що в даній роботі висвітлена будівельна історія навчального закладу Духовного відомства середини ХІХ століття у Кам'янці-Подільському, чинники, які зумовили перенесення Подільської духовної семінарії із Старого міста на Новий план, що на думку автора відіграло помітну роль в культурно-освітньому житті населення міста та подільської губернії й корисне для подальшого вивчення минулого, яке в свою чергу зберігає відповіді на численні питання сьогодення. Тому вміння повертатися до джерел набуває особливої цінності у сучасному швидкоплинному суспільстві: розкрити нове та визначити його роль в історії краю та держави зокрема.

Будинок духовної семінарії ХІХ століття є пам'яткою архітектури Подільського державного аграрно-технічного університету і на даний момент входить до реєстру історичних пам'яток України.

Робота не розкриває всієї повноти минулого, а тому потребує нових величезних зусиль для збирання різнобічних матеріалів.

Спираючись на досвід розвитку краєзнавства, книгозбірня ПДАТУ, покликана, перш за все, піднести його роль як науки. У конкретному вияві це означає всемірну активізацію краєзнавчо-дослідної роботи бібліотекарів з позицій правди й доказовості. Наш патріотичний обов'язок — глибоко дослідити,

уяснити і використовувати для духовного відродження народу маловідомі, забуті сторінки “малої історії”, спрямувати краєзнавство на велику справу розбудови Української держави.

Список використаних джерел

1. Сесак, І.В. Тульчинське єпархіальне училище: сторінки історії (1867-1917) / І.В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.- Кам'янець — Подільський : Оіюм, 2006. - Т. 8. - С.324-337.
2. Блажевич, Ю.І. Православна церква Поділля в умовах інкорпорації краю в систему Російської імперії (кінець XVIII – п.п.XIX ст.) / Ю.І. Блажевич // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006.- Т. 8. - С.76.
3. Там само. – С.77.
4. Задорожнюк, А.Б. Подільські архітектори XIX століття / А.Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець — подільський : Оіюм, 2004.- Т. 4. - С.264.
5. Там само. - С. 264.
6. Блажевич, Ю.І. Православна церква Поділля в умовах інкорпорації краю в систему Російської імперії (кінець XVIII – п.п.XIX ст.) / Ю. І. Блажевич // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець-Подільський.: Оіюм, 2006.- Т. 8 - С.86.
7. Там само. - С.86.
8. Там само. - С.89.
9. Бачинский, М. Из истории Подольской духовной семинарии / М. Бачинский // Подольские Епархиальные Ведомости.- 1894.-№ 10.- С.130.
10. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии 1798 – 1898г.г.-С.77.
11. Там само.- С.38-40.
12. Нестеренко, В.А. Історичні пам’ятки ПДАТУ / В.А. Нестеренко // Вісник університету (газета Подільського державного аграрно-технічного університету) . - 2012.-№ 9.- С.6.
13. Гарнага, И.В. Историческая справка о комплексе новых зданий духовной семинарии / И.В. Гарнага. – Кам'янець-Подільський, 1980.- С.1.
14. Несколько слов об открытии Подольской духовной семинарии в новом здании // Подольские Епархиальные Ведомости. - 1865. - № 20. - С. 888.
15. Подільська духовна православна семінарія. - (Електрон. ресурс). – Режим доступу: <http://kamrod.name/podilska-duhovna-pravoslavna-seminariya/>.
16. Гарнага, И.В. Историческая справка о комплексе новых зданий духовной семинарии / И.В. Гарнага. – Кам'янець-Подільський, 1980.- С.2.
17. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии 1798 – 1898г.г.- С.56;
18. Сеницкий, Д. Исторические сведения о Подольской духовной семинарии / Д. Сеницкий // Подольские Епархиальные Ведомости. - 1865. - № 20. - С.1048.
19. Там само. - С. 1049.
20. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии 1798 – 1898г.г. – С.57.
21. Гарнага, И.В. Историческая справка о комплексе новых зданий духовной семинарии / И.В. Гарнага. – Кам'янець-Подільський, 1980.- С.2.
22. Там само.- С.2.
23. Задорожнюк, А. Б. Подільські архітектори XIX століття / А.Б Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець — подільський : Оіюм, 2004.- Т. 4. - С.266.
24. ДАХО. – Ф.132. – Оп.І. – Спр. 220.- Арк. 1.,Спр. 1013. – Арк. 1.
25. Задорожнюк, А. Б. Подільські архітектори XIX століття / А.Б Задорожнюк //

Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець — подільський : Оіюм, 2004.- Т. 4. - С.265.

26. Гарнага, И.В. Историческая справка о комплексе новых зданий духовной семинарии / И.В. Гарнага. – Кам'янець-Подільський, 1980.- С.3.
27. Синицкий, Д. Исторические сведения о Подольской духовной семинарии / Д. Синицкий // Подольские Епархиальные Ведомости. - 1865. - № 20. - С.1049.
28. Там само. – С. 1050.
29. Там само. – С. 1050.
30. Там само. – С. 1051.
31. Гарнага, И.В. Историческая справка о комплексе новых зданий духовной семинарии / И.В. Гарнага. – Кам'янець-Подільський, 1980.- С.4.
32. Несколько слов об открытии Подольской духовной семинарии в новом здании // Подольские Епархиальные Ведомости. - 1865. - № 20. - С. 886.
33. Там само. – С. 887.
34. Биографии священнослужителей как объект библиографических разысканий. – (Електрон. ресурс). – Режим доступу: [gazya.ru / ruda / biografii - svyashennoslujitelej – kak - obekt – bibliograficheskikh – ra / main. html.](http://gazya.ru/ruda/biografii-svyashennoslujitelej-kak-obekt-bibliograficheskikh-razyskaniy-main.html)/ Загол з екрану.
35. Несколько слов об открытии Подольской духовной семинарии в новом здании // Подольские Епархиальные Ведомости. - 1865. - № 20. - С. 888-889.
36. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии 1798 – 1898г.г. - С. 58-59.
37. Там само. – С. 58.
38. Нестеренко, В. А. Історичні пам'ятки ПДАТУ / В.А Нестеренко // Вісник університету. – 2012. - № 9. – С.6.
39. Там само. – С.6.

Л. В. Климчук

к.і.н., директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ФУНДАТОРИ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ (РОДИНА ТОКАРІВ)

Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка є одним з вагомих структурних підрозділів, що відповідає за інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу. Якість виконання даного процесу цілком залежить від професійного рівня бібліотекарів. На Хмельниччині бібліотечну освіту надає лише один навчальний заклад – Кам'янець-Подільський коледж культури і мистецтв.

З перших днів звільнення Хмельницької області у березні 1944 року розпочалося впорядкування міст і сіл, поновлення культурно-освітніх та навчальних закладів. Переборюючи труднощі післявоєнної розрухи відновлюється робота у Кам'янець-Подільському технікумі. Навчальний заклад розпочав свою роботу відповідно до урядової постанови.

Згідно наказу Кам'янець-Подільського обласного виконкому народної освіти та розпорядження відділу кадрів при Наркомпросі за № 153 від 18.04.1944 створено Кам'янець-Подільський технікум політосвіти з двома відділами: клубної роботи та бібліотечної справи. Першочерговим постає питання забезпечення навчального закладу кваліфікованими фахівцями. Згідно наказів з

основної діяльності та особовому складу викладацький колектив був невеличкий та постійно оновлювався [3].

Студентами Кам'янець-Подільського технікуму політосвіти на 1944-1945 н.р. на перший курс бібліотечного та клубного відділів зараховано 47 чоловік, на другий – 14 «підстава: матеріали іспитів та особових справ» (наказ № 25, від 3/X-1944 р.) [3]. Нажаль, у книзі наказів не зазначена кількість студентів на кожне відділення.

За бібліотечним фахом, згідно навчального плану, вивчались наступні дисципліни: «Історія і організація бібліотекознавства», «Бібліотека і комплектування» «Методи роботи з читачами», «Техніка та організаційна робота бібліотек», які викладала Рудько Марфа Павлівна.

Навчальний процес проходив у дуже важкі часи. Викладачі працювали на декількох посадах та мали додаткове навантаження. Так, Рудько М. П., викладач бібліотечних дисциплін працювала:

- завідувачем кабінету бібліотекознавства з окладом 50 крб. на місяць (наказ № 27, від 14/X-44 р.), а згодом оплату підвищили до 125 крб. на місяць (наказ № 70, від 15/X-45 р.);

- керівником групи студентів першого курсу (за класне керівництво 75 крб. на місяць (наказ № 43, від 8/VIII-45 р.);

- керівником бібліотечного гуртка з навантаженням 150-річних годин (наказ № 29, від 16/X-44 р.).

- за сумісництвом – комірницею «з оплатою по сметі» (наказ № 31, від 27/X-44 р.) [3].

Після війни у бібліотечній справі назріла криза. Бібліотеки та їх працівники відставали від світового рівня як в технічному, так і в науковому відношенні. Намагаючись подолати кризу для бібліотекарів та викладачів бібліотечної спеціальності систематично проводились наради, семінари, конференції, курси підвищення кваліфікації. Марфа Павлівна регулярно відвідувала у Києві різноманітні форуми в комітеті культурних установ [3]. Працювала Марфа Павлівна до середини 80-х років. Прикро, але ні в архіві, ні музеї коледжу, не збереглися матеріали про її викладацьку діяльність.

Напевно, саме любов до професії, майстерність викладання фахових дисциплін та чарівність Марфи Павлівни сприяли тому, що колишній фронтовик, студент технікуму Йосип Іванович Токар полюбив не тільки викладача, а й на все життя залишився відданим бібліотечній справі. Разом вони виростили і виховали трьох дітей: доньку Наталію і двох синів – Олександра та Володимира.

На долю Й. І. Токаря випало визволяти Україну, Білорусію, західно-європейські країни, брати Берлін, Прагу. Його бойові подвиги були відзначені й іншими нагородами, зокрема орденами Слави III ступеня, «Знак Пошани», Вітчизняної війни I ст., медалями «За взяття Берліна», «За звільнення Праги», «За перемогу над Німеччиною в Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.», а також сімома ювілейними медалями.

В березні 1947 року Йосип Іванович демобілізувався з армії.

Після повернення до рідного краю Йосип Іванович деякий час працював у фінансовому відділі Ярмолинецького райвиконкому, а у вересні 1947 року

вступає на заочне відділення Кам'янець-Подільського технікуму за спеціальністю бібліотечна справа, який закінчує у 1949 році [5].

Ще під час навчання у технікумі, в жовтні 1948 року, двадцятичотирьохрічний колишній фронтовик був призначений завідувачем бібліотеки Кам'янець-Подільського педінституту.

Й. І. Токар дбав про підвищення фахового рівня. Після закінчення технікуму здобуває вищу освіту на заочному відділенні у Харківському державному бібліотечному інституті за спеціальністю «Бібліотекознавство», який закінчує у 1953 році.

Йосип Іванович був справжнім подвижником бібліотечної справи. Виявляв глибоку відданість обраній професії, неабияку енергію та послідовність у поповненні фонду бібліотеки, в якому було чимало унікальних і рідкісних видань. Якщо в 1947–1948 роках бібліотека налічувала 13283 примірники книг і журналів, то на 1 січня 1992 року – понад 788 тисяч (тобто фонд поповнився приблизно на 775 тис. екземплярів).

Дбав завідувач бібліотеки і про кадри, кожного працівника спонукав до навчання та до постійної роботи над підвищенням фахового рівня. Був досить вимогливим і водночас доброзичливим керівником. Вимагаючи від підлеглих дотримання виробничої дисципліни, сам показував у цьому гарний приклад.

Недаремно, наприкінці 60-х років у конкурсі серед книгозбірень вищих педагогічних навчальних закладів бібліотека посіла друге місце в Україні. За невтомну працю та успіхи на ниві бібліотечної справи Йосип Іванович був нагороджений орденом «Знак пошани» та цілим рядом грамот [5].

Йосип Іванович очолював книгозбірню протягом 45 років (жовтень 1948 – лютий 1993 рр.) та залишився у пам'яті викладачів і співробітників як активний учасник громадського життя навчального закладу, який мав чимало доручень від ректорату, парткому, профкому.

Колектив працівників бібліотеки намагаються зберегти і примножити славні традиції, закладені і виплекані керівниками бібліотеки університету Йосипом Івановичем Токарем та Віктором Степановичем Прокопчуком (директор бібліотеки 2004 – вересень 2015) – фахівцями бібліотечної справи. Віктор Степанович є автором книги «Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту». У цьому виданні вперше розкрито історію бібліотеки, кількох поколінь бібліотечних працівників впродовж 1918–2008 рр. Такі дослідження, спілкування зі старшими колегами дають можливість молодому поколінню нашої бібліотеки дізнаватись про її історію та творців.

Також, саме за ініціативи В. С. Прокопчука з лютого 2006 року була запроваджена Премія імені Йосипа Івановича Токара [1]. Завданням премії є підвищення ролі бібліотеки в інформаційному забезпеченні навчально-виховного, науково-дослідного процесів та впровадження новітніх технологій в бібліотечній роботі. Згідно положення про Премію найкращий працівник року нагороджується Посвідченням лауреата та грошовою премією в розмірі посадового окладу [4].

Тільки найкращі фахівці виборюють дану нагороду. За роки існування премії її отримали 9 працівників бібліотеки. А саме: 2006 р. – Смолінська Л. П., 2007 р. – Пархоменко В. М., 2009 р. – Крючкова Н. Д., 2010 р. – Опря Т. М., 2011 р. –

Бунда В. М., 2012 р. – Нижник Л. С., 2013 р. – Огороднікова Л. В., 2014 р. – Сологуб Т. В., 2015 р. – Чопик В. П. [2]. Роки розбудови і зміцнення бібліотеки університету далеко не прості роки, сповнені плідної праці, позначені іменами конкретних людей, хто власне створив і примножував фонди книгозбірні. Всі вони достойні бути згадані у біобібліографічному покажчику про працівників бібліотеки університету, який є планах бібліотеки.

Список використаних джерел

1. Бунда В. М. Лауреати премії імені Й. І. Токара в галузі бібліотечної роботи / В. М. Бунда // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – С. 385-387. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 1).
2. Гайшук Г. В. Лауреати премії імені Йосипа Івановича Токаря / Г. В. Гайшук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – С. 139-145. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 4).
3. Климчук Л. В. Внесок Кам'янець-Подільського технікуму політосвіти в становленні бібліотечної освіти на Хмельниччині у перші повоєнні роки / Л. В. Климчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – С. 83-87. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 4).
4. Положення про премію імені Й. І. Токара в галузі бібліотечної роботи // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – С. 380-381. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 1).
5. Прокопчук В. С. Йосип Іванович Токар: на фронтах воєнному і бібліотечному / В. С. Прокопчук, С. О. Кантлін // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – С. 137-139. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 4).

ЗМІСТ

О.В.Будзей До історії головної бібліотеки Кам'янця-Подільського.....	3
Ю.І.Блажевич, Н.Ю.Балабуст Церковно-парафіяльні бібліотеки Поділля (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).....	7
О.Б.Айвазян Нормативно-правова база створення і функціонування бібліотечної мережі Подільської губернії.....	12
Т.Р.Кароєва Про здатність публічних бібліотек Подільської губернії задовольняти читацький попит населення на початку ХХ ст.	19
С.М. Єсюнін Проскурівська міська бібліотека пам'яті О.С. Пушкіна: з історії створення публічних бібліотек на Поділлі (кінець ХІХ - початок ХХ ст.).....	26
І.О.Старенький Єпархіальна бібліотека – важливий осередок збереження стародруків подільської губернії.....	29
О.М.Завальнюк Робота фундаментальної бібліотеки Кам'янець- Подільського університету із забезпечення навчального процесу (1918-1920 рр.).....	34
В.С. Лозовий Організація роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету в революційну добу 1918-1920 рр.....	42
В. С. Прокопчук Фонд – основа бібліотеки.....	46
О. Б. Комарніцький До питання про участь студентства у житті бібліотек педагогічних навчальних закладів Поділля та Південно-Східної Волині (1920-1930-х рр.).....	52
В. В. Пагор Формування бібліотечних фондів та видавнича діяльність медичних вишів України у 20-30-ті рр. ХХ ст.....	56
А. М. Трембіцький Бібліотекознавчі студії родини Сіцинських- Січинських.....	61
О. Я. Павлюк Історичні аспекти підготовки бібліотечних фахівців.....	69
М. В. Дурицька Краєзнавчо-дослідна робота у науковій бібліотеці ПДАТУ.....	81
Л. В. Климчук Фундатори бібліотечної справи (родина Токарів).....	90

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців
України
Кам'янець-Подільська центральна міська бібліотека
імені Костя Солухи

***Бібліотечна справа на Поділлі:
минуле і сучасність: матеріали
науково-практичної конференції***

Наукове видання

*Видання здійснене при сприянні МО політичної партії
«Рідне місто» (голова Василь Гаврилук).*

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія
історичного факультету Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300